

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University after Abai

ХАБАРШЫ

«Психология» сериясы
Серия «Психология»
Series «Psychology»
№2(67), 2021

Алматы, 2021

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University after Abai**

ХАБАРШЫ

**«Психология» сериясы
Серия «Психология»
Series «Psychology»
№2(67), 2021**

Алматы, 2021

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Психология» сериясы,
№2(67), 2021

Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір.
2000 ж. бастап шығады

Бас редактор
психол.ғ.д., проф.
Ж.И. НАМАЗБАЕВА

Бас редактордың орынбасары
психол. ғыл.д., проф.
А.К. Сатова

Жауапты хатшы:
психол.ғыл.к.,
қауымдастырылған профессор *м.а.*
Б.Д. Жигитбекова

Редакция алқасы:
Халықаралық дифференциалды
психология институтының директоры,
PhD докторы, психол.ғыл.д., проф.

Н.Л. Нагибина (Берлин),
психол.ғ.д., доцент А.Т. Акажанова,
психол.ғ.д., профессор;

Мәскеу мемлекеттік педагогикалық
университетінің Педагогика және
психология факультетінің деканы

Л.А. Григорович,
психол.ғ.д., аль-Фараби атындағы Қазақ
Ұлттық университетінің Жалпы және
қолданбалы психология кафедрасының
профессоры Д.Д. Дүйсенбеков,

психол.ғ.д., М.В. Ломоносов атындағы
Мәскеу мемлекеттік университетінің
Философия кафедрасының профессоры

Г.В. Новикова,
психол.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы
Евразия Ұлттық университетінің
доценті А.С. Нурадинов,

психол.ғ.д., Абай атындағы Қазақ
ұлттық педагогика университетінің
профессоры О.Б. Тапалова,

Техникалық хатшы
п.ғ.м., аға оқытушы М.Б. Курманбекова

© Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2021

Қазақстан Республикасының
мәдениет және ақпарат министрлігінде
2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген
№10103 - Ж

Басуға 10.09.2021 қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 10.5 е.б.т.
Таралымы 300 дана.
Тапсырыс 228.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы

М А З М Ұ Н Ы С О Д Е Р Ж А Н И Е C O N T E N T

- Абдимуса Ж.Н., Тапалова О.Б.** Применение и результативность психокоррекционной программы психоэмоционального баланса..... 5
- Абдимуса Ж.Н., Тапалова О.Б.** Психоэмоционалдық тепе-теңдікті дамытуда психокоррекциялық тренинг бағдарламасының тиімділігі
- Abdimusa Zh.N, Tapalova O.B.** The effectiveness of the psychocorrectional training program for the development of psychoemotional balance
- Туленова У., Гадылбекова І., Сапарбайқызы Ш.** ЖОО-ның инновациялық даму басымдылықтары: Х.Досмұхамедов атындағы атырау университетінің тәжірибесі..... 12
- Туленова У., Гадылбекова И., Сапарбайқызы Ш.** Приоритеты инновационного развития вуза: опыт атырауского университета имени Х.Досмухамедова
- Tulenova U., Gadylbekova I., Saparbaikyzy Sh.** Priorities of innovative development of the university: the experience of atyrau university named after Kh. Dosmukhamedova
- Ниембаева Г.Б. Тусубекова К.К.** Исследование влияния особенностей самоактуализации личности на формирование акцентуации характера у лиц юношеского возраста..... 19
- Ниембаева Г.Б. Тусубекова К.К.** Жеке тұлғаның өзін-өзі тану сипаттамаларының жасөспірімдердегі мінез-құлықтың қалыптасуына әсерін зерттеу
- Nietbaeva G.B., Tussubekova K.K.** The study of the influence of personality self-actualization features on the formation of character accentuation in young people
- Катшибекова Ж.Б., Сангилбаев О.С.** Зейін мәселесінің психология ғылымында зерттелінуі..... 25
- Катшибекова Ж.Б., Сангилбаев О.С.** Изучение проблемы внимания в психологической науке
- Katshibekova Zh.B., Sangilbaev O.S.** The study of the problem of attention in psychological science
- Катшибекова Ж.Б.** Қазіргі студенттердің зейін қасиеттері деңгейін анықтау..... 30
- Катшибекова Ж.Б.** Определение уровня внимания современных студентов
- Katshibekova Zh.B.** Determining the level of attention of modern students
- Тусубекова К.К., Калмуханбетова С.О., Тусубекова А.К., Абишева Ж.А.** Эмоционалды интеллект және тұрақтылықтың жетістікке жету мотивациясындағы рөлі..... 33

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Психология», №2(67), 2021

Выходит с 2000 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор
д.психол.н., проф. НАМАЗБАЕВА Ж.И.

Зам. главного редактора
д.психол.н., проф. Сагова А.К.

Ответственный секретарь:
к.психол.н.,
и.о. ассоциированного профессора
Жигитбекова Б.Д.

Редакционная коллегия:
директор международного института
Дифференциальной психологии, д. PhD,
д.психол.н., проф.

Нагибина Н.Л. (Берлин),
д.психол.н., доцент Акажанова А.Т.,
д.психол.н., профессор; декан факультета
Педагогике и психологии Московского
государственного педагогического
университета Григорович Л.А.,
д.психол.н., профессор кафедры Общей и
прикладной психологии Казахского
национального университета имени
аль-Фараби Дүйсенбеков Д.Д.,
д.психол.н., профессор кафедры
Философии Московского
государственного университета имени

М.В. Ломоносова Новикова Г.В.,
к.психол.н., доцент Евразийского
национального университета имени
Л.Н. Гумилева Нурадинов А.С.,
д.психол.н., профессор Казахского
национального педагогического
университета имени Абая
Тапалова О.Б.

Техническая секретарь
м.п.н., ст. преподаватель
Курманбекова М.Б.

© Казахский национальный педагогический университет имени Абая, 2021

Зарегистрировано в Министерстве культуры и информации Республики Казахстан 8 мая 2009 г. №10103-Ж

Подписано в печать 10.07.2021.
Формат 60x84 1/8.
Объем 10.5 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 228.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального педагогического университета имени Абая

Тусубекова К.К., Калмуханбетова С.О., Тусубекова А.К. Абишева Ж.А. Эмоциональный интеллект и роль устойчивости в мотивации достижения успеха

Tussubekova K., Kalmukhanbetova S., Tusubekova A., Abisheva Zh. Emotional intelligence and the role of resilience in motivating success

Кенжебай А.С., Дарменова Ф.А. Ерте балалар аутизмді бар балалардың ата аналарымен жүргізілетін жұмыстардың психологиялық ерекшеліктері..... 40

Кенжебай А.С., Дарменова Ф.А. Психологические особенности работы с родителями детей с ранним детским аутизмом

Kenzhebay A.S., Darmenova F.A. Psychological features of working with parents of children with early childhood autism

Ақажанова А.Т., Қорғамбекова Ж.Ж. Делинквентті мінез-құлықтың алдын алуға психологиялық шаралар.... 44

Ақажанова А.Т., Қорғамбекова Ж.Ж. Психологические меры по предотвращению делинквентного поведения

Akazhanova A.T., Korgambekova Zh.Zh. Psychological measures to prevent delinquent behavior

Азанов Н.П., Құсмолдаева А.Ж. Жан Пиаженің алғашқы тұжырымдамасына негізделіп балалардың психикасының дамуын талдау..... 50

Азанов Н.П., Құсмолдаева А.Ж. Анализ развития психики у детей на основе раннего концепции Жан Пиаже

Azanov N.P., Kusmoldaeva A.Zh. Analysis of the development of psyche in children based on the early concept of Jean piaget

Аскарбекова К.Б., Канаева З.К., Ярошенко О.Г. факультативтік оқыту 6-7 сынып оқушыларының зерттеу құзыреттілігін дамыту ресурсы ретінде..... 56

Аскарбекова К.Б., Канаева З.К., Ярошенко О.Г. факультативное обучение как ресурс развития исследовательской компетентности учащихся 6-7 классов

Askarbekova K., Kanayeva Z., Yaroshenko O. Optional training as a resource for the development of research competence of students in grades 6-7

Мамбетова А.И., Егенисова А.К., Керимов Б.К. Азаматтық сәйкестіліктің иерархиясы мен деңгейін анықтаудың кейбір мәселелері..... 60

Мамбетова А.И., Егенисова А.К., Керимов Б.К. Некоторые вопросы определения иерархии и уровня гражданской идентичности

Mambetova A.I., Yegenissova A.K., Kerimov B.K. Some issues of defining hierarchy and level of civil identity

Sadyko va N.M., Omi rbek G.A., Palzhigit G.T. Features of the stress effect to the psychological health of organization employees..... 79

**Kazakh National Pedagogical National
University named after Abai**

BULLETIN

«Bulletin KazNPU named after Abai»

**Series «Psychology»
№2(67), 2021**

Editor in chief

*doctor of psychological sciences., academician,
professor*

Zh.I. NAMAZBAYEVA

Deputy Editor-in-Chief

*doctor of psychological sciences, professor, Abai
KazNPU* **A.K. Satova**

Executive Secretary:

*candidate of psychological sciences,
associate professor, Abai KazNPU*

B.D. Zhigitbekova

The editorial board members:

*director of the International Institute
of Differential Psychology,*

doctor PhD, Ph.D. psychologist, professor

N.L. Nagibina (Germany),

doctor of psychological sciences, professor,

Abai KazNPU **A.T. Akazhanova,**

Doctor of Psychological Sciences, Professor; Dean

of the Pedagogy and Psychology Faculty of

Moscow State Pedagogical University

L.A. Grigorovich,

Doctor of Psychological Sciences, Professor of the

General and Applied Psychology Department of al-

Farabi Kazakh National University

D.D. Duisenbekov,

Doctor of Psychological Sciences, Professor of the

Philosophy Department of M.V.Lomonosov

Moscow State University **G.V. Novikova,**

Candidate of Psychological Sciences,

Associate Professor of L.N. Gumilyov Eurasian

National University

A.S. Nuradinov,

Doctor of Psychological Sciences, Professor of

Abai Kazakh National Pedagogical University **O.B.**

Таралова,

Technical secretary

master of pedagogy, senior lecturer

M.B. Kurmanbekova

© **Kazakh National Pedagogical University
named after Abai, 2021**

Registered in the Ministry of Culture and
Information of the Republic of Kazakhstan
8 May 2009 №10103-ZhЖ

Signed in print 10.09.2021.

Format 60x84 1/8

Volume 10.5 teaching and publishing lists

Number of copies 300, Order 228.

050010, Almaty, Dostyk avenue 13,

KazNPU named after Abai

Publishing House “Ulagat” of the Kazakh National
Pedagogical University named after Abai

Садықова Н.М., Өмірбек Г.А., Палжігіт Г.Т. Ұйым
қызметкерлерінің психологиялық денсаулығына стресс
эсерінің ерекшеліктері

Садықова Н.М., Өмірбек Г.А., Палжігіт Г.Т.
Особенности влияния стресса на психологическое
здоровье сотрудников организации

Садықова Н.М., Палжігіт Г.Т., Өмірбек Г.А. Спорт
саласындағы мамандардың еңбек мотивациясының
психологиялық аспектілері.....

Садықова Н.М., Палжігіт Г.Т., Өмірбек Г.А.
Психологические аспекты мотивации к труду у
специалистов в сфере спорта

Sadykova N.M., Palzhigit G.T., Omirbek G.A.
Psychological aspects of work motivation among specialists
in sports field

76

Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршы журналының «Педагогика ғылымдары» сериясы Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар тізбесіне енгізілді (2021 жылғы 12 маусымдағы №52 бұйрығына 1-қосымша №568 бұйрығы).

Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Педагогические науки» внесен в список для публикации основных результатов научных деятельности по педагогическим наукам изданий рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (дополнение к приказу №52 от 12 июня 2021 г. №568)

Абдимуса Ж.Н.¹, Тапалова О.Б.² Нагибина Н.Л.³

¹ Университет Дружбы Народов им. акад. А.Куатбекова (Шымкент, Казахстан)

² Казахский национальный педагогический университет им. Абая (Алматы, Казахстан)

³ Институт развития человека (Россия, Москва)

ПРИМЕНЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТИВНОСТЬ ПСИХОКОРРЕКЦИОННОЙ ПРОГРАММЫ ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНОГО БАЛАНСА

Аннотация

В настоящей статье представлены данные об эффективности и результативности психокоррекционной тренинговой программы развития психоэмоционального баланса. Основные показатели были получены по параметрам усиления социально-психологической адаптации и по показателям повышения мотивации достижения. В работу тренинговой программы были вовлечены студенты педагогических и психологических специальностей педагогического вуза. Верификация использованной тренинговой программы была проверена с помощью психодиагностических методов исследования: тест «Big Five», опросник мотивации достижения А.Мехрабиана, методика диагностики адаптации Р.Даймонда, теста эмоционального интеллекта Д.В. Люсина, тест самоактуализации личности А.Лазуркина. Реализация предложенной нами психокоррекционной тренинговой программы развития психоэмоционального баланса для студентов педагогического вуза способствовала возможности развития социально-психологической адаптации, повышения эмоционального интеллекта, расширения личностных ресурсов самоактуализации и повышения уровня мотивации достижения.

Ключевые слова: психоэмоциональный баланс, психокоррекционная тренинговая программа, психоэмоциональное состояние, эмоциональный интеллект, социально-психологическая адаптация

Ж.Н. Абдимуса¹, О.Б. Тапалова² Н.Л. Нагибина³

¹ акад. Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті (Қазақстан, Шымкент)

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті (Қазақстан, Алматы,)

³ Адам даму институты (Ресей, Мәскеу)

ПСИХОЭМОЦИОНАЛДЫҚ ТЕПЕ-ТЕНДІКТІ ДАМУДЫҢ ПСИХОКОРРЕКЦИЯЛЫҚ ТРЕНИНГ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Аңдатпа

Бұл мақалада мотивациялық және психоэмоционалды тепе-теңдікті дамытудың психокоррекциялық тренинг бағдарламасының тиімділігі мен нәтижелігі туралы дәлелдемелер келтірілген. Негізгі көрсеткіштер әлеуметтік-психологиялық бейімделуді күшейту параметрлері және жетістікке деген ынтаны арттыру көрсеткіштері бойынша алынды. Тренингтік бағдарлама жұмысына ЖОО студенттері қатысты. Пайдаланылған тренинг бағдарламасын тексеру мынадай психодиагностикалық зерттеу әдістерінің көмегімен жүргізілді: "Big Five" тесті, А.Мехрабиан жетістіктерді ынталандыру сауалнамасы, Р.Даймондтың әлеуметтік-психологиялық бейімделуді диагностикалау әдісі, А. Лазуркиннің тұлғаның өзін-өзі жетілдіру диагностикалық сауалнамасы. Біз ұсынған университеттің студенттеріндегі мотивациялық және психоэмоционалды тепе-теңдікті дамытудың психокоррекциялық тренинг бағдарламасын іске асыру – әлеуметтік-психологиялық бейімділікті дамытуға, өзін-өзі жетілдірудің жеке ресурстарын кеңейтуге және жетістікке ынталандыру деңгейін арттыруға ықпал етті.

Түйін сөздер: психоэмоционалды тепе-теңдік, психокоррекциялық оқыту бағдарламасы, психоэмоционалды жағдай, эмоционалды интеллект, әлеуметтік-психологиялық бейімделу

Zh.N. Abdimusa¹, O.B. Tapalova², N.L. Nagibina³

¹acad. A.Kuatbekov University of Peoples' Friendship (Shymkent, Kazakhstan)

¹Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)

³ Institute of Human Development (Moscow, Russia)

THE EFFECTIVENESS OF THE PSYCHOCORRECTIONAL TRAINING PROGRAM FOR THE DEVELOPMENT OF PSYCHOEMOTIONAL BALANCE

Abstract

This article presents data on the effectiveness and efficiency of the psychocorrectional training program for the development of psychoemotional balance. The main indicators were obtained for the parameters of strengthening social and psychological adaptation and for indicators of increasing achievement motivation. Students of pedagogical and psychological specialties of a pedagogical university were involved in the work of the training program. Verification of the training program used was verified using psychodiagnostic research methods: the Big Five test, A.Mehrabian achievement motivation questionnaire, Rogers-Diamond's socio-psychological adaptation diagnostic method, emotional intelligence test, A.Lazurkin's personality self-actualization diagnostic questionnaire. The implementation of our proposed psychocorrectional training program for the development of psychoemotional balance for students of a pedagogical university contributed to the development of socio-psychological adaptation, increasing emotional intelligence, expanding personal resources of self-actualization and increasing the level of achievement motivation.

Key words: psychoemotional balance, psychocorrectional training program, psychoemotional state, emotional intelligence, socio-psychological adaptation

Введение. Приоритетными задачами педагогического вуза является качественная подготовка специалистов, способных самостоятельно реализовывать профессиональную результативную деятельность. Будущие педагоги и психологи должны обладать общекультурными и профессиональными компетенциями, которые обеспечат реализацию трудовой деятельности. Поскольку педагогическая и психологическая деятельность сопряжена с коммуникативной деятельностью, наполненную разноплановыми эмоциональными контактами, необходимо обучить будущих педагогов и психологов к пониманию собственных эмоций и эмоциональных состояний субъектов образовательного процесса

При подготовке студентов психологических и педагогических специальностей необходимо помнить, что будущие педагоги и психологи будут вовлечены в своей профессии субъект-субъектным отношениям. В субъект-субъектном типе взаимоотношений происходит взаимодействие большого количества людей – субъектов, и в этих взаимоотношениях наличие развитого эмоционального интеллекта, умения регулировать и контролировать собственные эмоции через понимание эмоций обучающихся для будущих специалистов играет наиважнейшее значение.

Для эффективности и результативности своей профессиональной деятельности педагоги и психологи при нахождении в субъект-субъектных профессиональных отношениях педагоги и психологи должны применять механизмы рефлексии и возможности использования эмоционального интеллекта.

Для квалифицированных педагогов и психологов важен развитый эмоциональный интеллект, так как от этого зависит эффективность и успешность профессиональной карьеры. Соответствующие механизмы использования возможностями эмоционального интеллекта приобретаются студентами в период их профессиональной подготовки в вузе.

Отметим также, что в результатах обучения в образовательных программах педагогического и психологического профиля важным результатом разумного мотивированного и эмоционального развития личности становится целостная и уравновешенная личность.

Цель исследования. Показать результативность и эффективность применения психокоррекционной программы психоэмоционального баланса для будущих педагогов и психологов.

Основные показатели эффективности разработанной нами психокоррекционной программы были получены по параметрам усиления социально-психологической адаптации и по показателям повышения эмоционального интеллекта и мотивации достижения. В работу тренинговой программы были вовлечены студенты педагогических и психологических специальностей педвуза.

Методы. Верификация разработанной психокоррекционной тренинговой программы была проверена с помощью психодиагностических методов исследования: опросник

«Большая пятерка» («Big Five») (в адаптации Бурлачук Л.Ф.) [1], опросник мотивации достижения А.Мехрабиана [2], методика диагностики адаптации Р.Даймонда, тест самоактуализации личности А. Лазуркина. [3], тест эмоционального интеллекта Д.В. Люсина [4]. Для обработки результатов исследования применялись методы математической статистики (Statistica 6.0) [5] тест «Big Five», опросник мотивации достижения А.Мехрабиана, методика диагностики адаптации Р.Даймонда, теста эмоционального интеллекта Д.В. Люсина, тест самоактуализации личности А.Лазуркина.

Следует отметить, что тест эмоционального интеллекта Д.В. Люсина является проективной методикой. В процессе диагностики эмоционального интеллекта, экспериментатор анализирует контент-анализы коротких видеосюжетов, которые выполнили испытуемые. Данный анализ дает понять и оценить экспериментатору эмоциональное состояние респондентов через эмоциональный портрет персонажа [6].

Видеосюжеты как стимульный материал являются валидными, так как в них представлены естественные эмоции и эмоциональные состояния персонажей в различных ситуациях. Данный тест позволяет измерить количественную и качественные характеристики эмоционального интеллекта: точность распознавания эмоций и сензитивность к эмоциям [6].

С помощью личностного опросника «Big Five» нами была определена взаимосвязь уровня эмоционального интеллекта с личностными качествами испытуемых студентов. При использовании тестов эмоционального интеллекта наблюдаются корреляционные связи с индивидуально-личностными чертами испытуемых [1, 7, 8, 9].

Многочисленные исследования подтверждают взаимосвязь компонентов эмоционального интеллекта с личностными факторами «Big Five». Во взаимосвязи отмечены такие факторы, как экстраверсия и интроверсия, привязанность и обособленность, самоконтроль и импульсивность, эмоциональная устойчивость и эмоциональная неустойчивость, экспрессивность и практичность. Это доказывает, что используемые тесты и методики оценивают не только эмоциональный интеллект как самостоятельный конструкт, но и один из его важных параметров - эмоциональную устойчивость [9, 10, 11, 12].

В нашем экспериментальном исследовании применение психокоррекционной тренинговой программы психоэмоционального баланса для студентов основывалась также на повышении способности испытуемых студентов к оптимизации собственного эмоционального состояния.

При планировании тренинговой программы студенты должны были приобрести навыки к управлению своей эмоциональной устойчивости, к рефлексии, пониманию своих и чужих эмоций. Так же тренинговой программой проектировалось научить студентов правильно строить межличностные отношения, и приобретать адаптационные модели поведения.

Исследовательская выборка: Для экспериментальной апробации и верификации разработанной психокоррекционной программы была сформирована выборка респондентов, в которую вошли 30 студентов педагогических и 48 студентов психологических специальностей Казахского национального педагогического университета имени Абая по специальностям «Социальные науки: Психология» и «Педагогика и психология».

Результаты и дискуссия. Психокоррекционная тренинговая программа развития психоэмоционального баланса рассчитана для студентов педагогического вуза. Данная

программа состояла из вводной части, двух блоков психоэмоционального и мотивационного балансирования. Полная программа рассчитана на 55 часов.

В предложенную тренинговую программу включены занятия, содержание которых соответствует целям балансирования психоэмоционального состояния, развития эмоционального интеллекта, актуализации мотивационной составляющей, связанной с саморазвитием, постановкой новых целей и раскрытием психологического потенциала для их достижения. Мотивационный тренинг строился на применении элементов тренинга, предложенный Еленой Сидоренко [13, 14, 15].

На начальном этапе процесса проведения тренинговой работы нами были отмечены низкие показатели эмоционального реагирования, мотивации и социально-психологической адаптации. Реализация программы осуществлялась через проведение бесед, чтения лекционного материала, проведения групповых психологических гимнастик и упражнений. По окончании тренинговой работы было замечено, что ситуация в студенческой группе изменялась в положительном направлении.

В таблице 1 показаны данные о изменении социально-психологической адаптации в группе студентов педагогических специальностей после проведения тренинга.

Таблица 1 – Показатели изменения социально-психологической адаптации в группе студентов педагогических специальностей (N – 30)

Показатели	В начале тренинга	В конце тренинга	T- критерий Вилкоксона	Абсолют. значение разности
Адаптивность.	90.62	104.48	0.010	13,86
Приятие себя.	27.66	34.24	0.028	6,58
Приятие других.	14.50	20.72	0.014	6,22
Эмоциональный комфорт.	15.02	23.02	0.018	8
Внутренний контроль.	39.80	43.04	0.041	3,24
Доминирование.	8.60	10.78	0.012	2,18
Эскапизм.	25.24	16.43	- 0.045	-8.81

$$T_{кр} = 5 (p \leq 0,01) \quad T_{кр} = 10 (p \leq 0,05)$$

Средние значения социально-психологической адаптации в группе студентов педагогических специальностей свидетельствуют об увеличении всех показателей, кроме показателя «эскапизм», который показывает нам отрицательную корреляцию.

Студенты педагогических специальностей демонстрировали после применения психокоррекционной программы положительную адаптивность и присутствие внутреннего контроля эмоций. В то же время все показатели перетерпели изменения: все значения повысилась, а эскапизм (бегство в мир мечты) снизился.

Обнаружение несколько завышенных показателей по шкале «эскапизм» в начале программы было для нас неожиданным, поскольку будущие педагоги постоянно находятся в процессе решения педагогических задач, таких как планирование занятий, организация, мотивирование, контроль, которые казалось бы исключают склонность к бегству от проблем [7, 8].

На рисунке 1 мы графически представили положительные изменения показателей адаптивности, приятия себя и других, состояние эмоционального и внутреннего комфорта и доминирования. А также отрицательную корреляцию в позиции эскапизма.

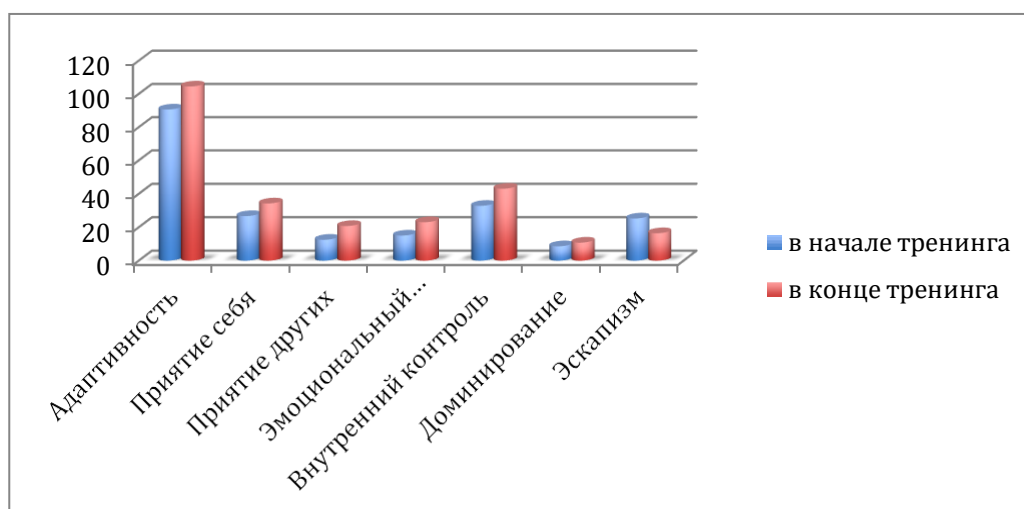

Рис.1 - Показатели изменения адаптации в процессе тренинга (N – 30)

Участие в психокоррекционной тренинговой программе будущих педагогов оказалось полезным, как признавались сами студенты такие характеристики как приятие себя и приятие других людей являются важными качествами для будущей профессии, и их повышение может расцениваться как благоприятный признак в плане прогноза их профессиональной деятельности [7,8, 9].

В таблице 2 продемонстрирован анализ изменений, произошедших под влиянием психокоррекционной программы в плане улучшения и развития мотивационного и психоэмоционального баланса в группе студентов психологических специальностей.

Таблица 2. Показатели изменения социально-психологической адаптации в группе студентов психологических специальностей (N – 48)

Показатели	В начале тренинга	В конце тренинга	T- критерий Вилкоксона	Абсолют. значение разности
Адаптивность.	83.83	90.87	0.050	7,04 10
Приятие себя.	23.03	26.72	0.030	3,69 7
Приятие других.	12.18	15.29	0.012	3,11 5
Эмоциональный комфорт.	17.46	19.59	0.015	2,13 4
Внутренний контроль.	30.26	34.27	0.040	4,01 9
Доминирование.	9.44	9.55	0.010	1.11 1
Эскапизм	18.77	14.79	-0.048	3,98 8

$T_{кр} = 5 (p \leq 0,01)$ $T_{кр} = 10 (p \leq 0,05)$

Студенты психологических специальностей очень активно участвовали в работе психокоррекционной тренинговой программы и нами были получены положительные результаты по всем показателям, кроме показателей доминирования и эскапизма. Показатели адаптивности, приятие себя и других, эмоционального и внутреннего комфорта показали высокую степень значения после проведения тренинга. Эскапизм у студентов психологических специальностей снижался в процессе их активного участия в тренинговой психокоррекционной программе.

Рисунок 2 отражает анализ изменений, произошедших под влиянием психокоррекционной программы мотивационного и психоэмоционального баланса в группе студентов психологических специальностей

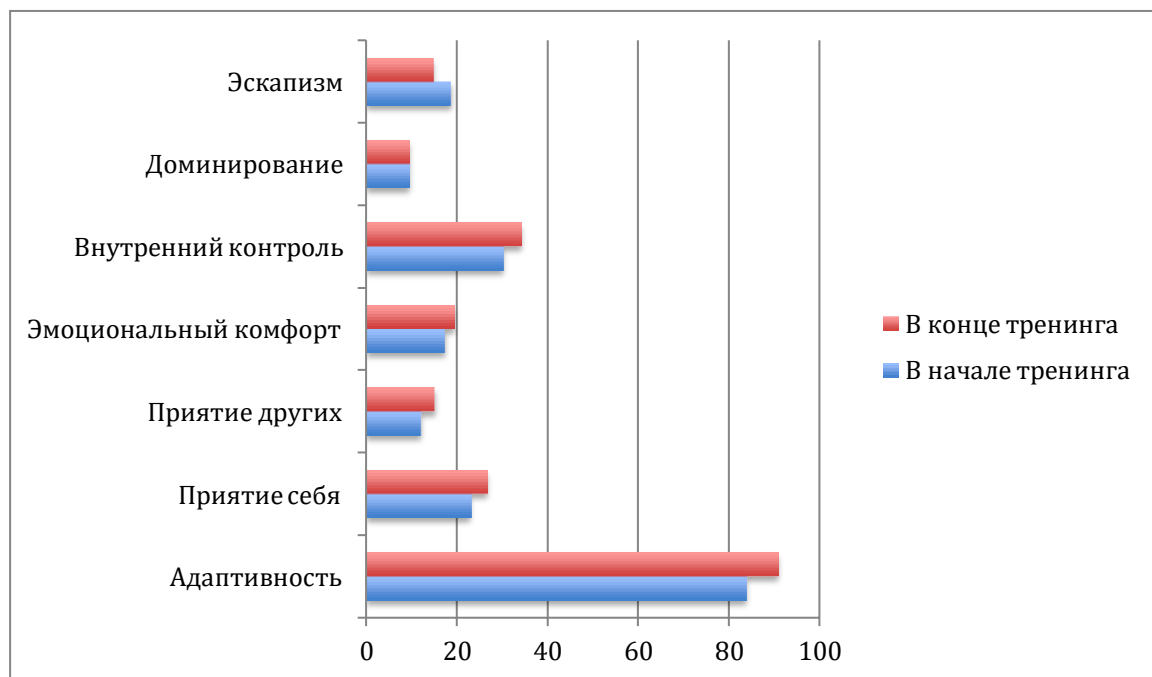

Рис. 2. Изменения адаптированности в процессе психокоррекции (N=48)

Рисунок 2 наглядно иллюстрирует повышение всех показателей, кроме доминирования (показатель почти не изменился – 9,44:9,55), а эскапизм снизился (18.77:14,79).

В таблице 3 представлены результаты проверки эффективности программы развития психоэмоционального и мотивационного баланса, (методика САМОАЛ А.В. Лазуркина) в группе студентов педагогических и психологических специальностей.

Данные, приведенные в таблице 3 показывают, что значимое повышение значений к концу программы выявлено только по показателю – Ценности и Ориентация во времени. Результаты, представленные в таблице 3, демонстрируют значимое повышение значений к концу программы по обоим шкалам, хотя значимость критерия Вилкоксона выше при расчете по шкале «ценности». В группе студентов психологических специальностей в изменениях значений шкалы «ориентация во времени» также замечена тенденция, аналогичная той, которая зафиксирована в группе студентов педагогических специальностей: увеличение к концу программы изначально низких значений и, наоборот, уменьшение – слишком высоких.

Таблица 3. Показатели изменения стремления к саморазвитию и самоактуализации в группе студентов всех специальностей (N – 78)

Показатели	В начале тренинга	В конце тренинга	T- критерий Вилкоксона	Значение разности
Ориентация во времени	9.46	9.62	0.550	0.582
Ценности	7.14	9.06	5.169	0.000
N=78				

По окончании тренинга в ходе проведенной беседы выяснилось, что студенты остались удовлетворенными в участии работы тренинга. Отзывы подтвердили, что студенты обеих специальностей гармонизировали свое психоэмоциональное состояние, стали лучше понимать себя и других, повысилась мотивация больше работать над собой и помогать другим.

Данные в таблице 4 демонстрируют результаты мотивации достижения и мотивации избегания неудачи (по опроснику А.Мехрабиана).

Таблица 4. Показатели изменения мотивации достижения в студенческой выборке

Группа	В начале тренинга	В конце тренинга	Z ^a	Значимость Z
Будущие педагоги	168.78	171.46	2.379 ^b	0.017
Будущие психологи	165.64	170.63	4.076 ^b	0.015

Как видим у студентов педагогических и психологических специальностей выявлено увеличение показателя мотивации достижения.

Следует отметить, что в группе студентов под влиянием программы развития мотивационного баланса происходят изменения двух видов: увеличение низких показателей и снижение до нормативно высоких значений несколько завышенных показателей. Мы можем сделать вывод о повышении мотивационной направленности в группе студентов.

В целом, по всем группам экспериментальной выборки следует отметить статистически значимое повышение уровня мотивации достижения, что подтверждает эффективность программы мотивационного и психоэмоционального баланса.

Conclusions. Эффективность психокоррекционной тренинговой программы развития мотивационного и психоэмоционального баланса доказана повышением показателей притягивания себя и других и снижением эскапизма у испытуемых студентов.

Реализация разработанной нами психокоррекционной тренинговой программы развития мотивационного и психоэмоционального баланса помогает раскрыть возможности психической и социально-психологической адаптации, а также расширение личностных ресурсов эмоционального интеллекта, саморазвития и самоактуализации будущих педагогов и психологов.

Список использованных источников:

1. Бурлачук Л.Ф., Королев Д.К. Адаптация шкалы для диагностики пяти факторов личности. // *Вопросы психологии*. – М., 2000. - №1 – С. 126-134.
2. Магомед-Эминов М.Ш. Психодиагностика мотивации. *Общая психодиагностика*. – М.: Наука, 1987. – 442 с.
3. Фетискин Н. П., Козлов В.В., Мануйлов Г. М. *Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп*. – М., 2002. – 490 с.
4. Люсин Д. В. Опросник на эмоциональный интеллект: новые психометрические данные // *Социальный и эмоциональный интеллект: от моделей к измерениям*. – М.: Институт психологии РАН, 2009. – С. 264-278.
5. Наследов А.Д. *Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. Учеб. пособие*. – СПб.: Речь, 2004. – 392 с.
6. Люсин Д.В. Структура эмоционального интеллекта и связь его компонентов с индивидуальными особенностями: эмпирический анализ // *Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования*. – М.: Институт психологии РАН, 2004.
7. Bar-On R., Parker J.D. *Emotional and Social Intelligence. Insights from the Emotional Quotient Inventory* // *The Handbook of Emotional Intelligence*, Jossey-Bass, 2000.
8. Bar-On, R. *The Bar-On model of emotional-social intelligence*. In P. Fernandez-Berrocá and N. Extremera (Guest Editors), *Special Issue on Emotional Intelligence. Psicothema*, 17, 2005.
9. Макклелланд Д. *Мотивация человека: перевод с англ.* – СПб.: Питер. – 669.
10. Носенко, Е.Л., Чоботарь А.И., Элькинбард О.Б. *Формирование эмоционального интеллекта как фактора предупреждения стрессовых состояний у детей* // *Наука і освіта*. - Одесса, 2000. № 1-2. – С. 190-192.
11. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D.R. *Emotional Intelligence as Personality, and as a Mental Ability* // *The Handbook of Emotional Intelligence*, 2000.
12. Деревянко С.П. Роль эмоционального интеллекта в процессе социально-психологической адаптации студентов // *Инновационные образовательные технологии*. – 2007. – №1 (9). – С. 92-95.

13. Сидоренко Е.В. Мотивационный тренинг. – М.: Речь, 2005. – 240 с.

14. Тапалова О.Б. Корреляция показателей потребности в достижении и мотивации достижения с личностными факторами в группе студентов и менеджеров // Хабаршы, серия Психология и социология. – 2018. – Алматы: Казак университет. – С 26-36.

15. Гордеева Т.О. Мотивация достижения: теории, исследования, проблемы // Современная психология мотивации / под ред. Д.А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2002. – С. 47-102.

МРНТИ 15.35.21

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-7847.02>

У.Туленова¹, І.Ғадылбекова², Ш.Сапарбайқызы³

^{1,2}Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті (Қазақстан, Атырау)

³Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті (Қазақстан, Ақтау)

ЖОО-НЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ БАСЫМДЫЛЫҚТАРЫ: Х.ДОСМҰХАМЕДОВ АТЫНДАҒЫ АТЫРАУ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа

Осы жұмыс аясында Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің инновациялық білім беру ортасы қарастырылды, ЖОО-ның инновациялық жүйенің тиімділігі даму мен рөлі талданып, ЖОО-ның миссиясын ашатын стратегиялық мақсатының негізі айқындалды, студенттер контингентін ұлғайтуды, білім беру бағдарламаларын жаңғыртуды, ағылшын тілінде халықаралық білім беру бағдарламаларын іске қосуды, инновациялық жобаларды іске асыруды көздейтін білім беру инфрақұрылымын дамыту моделі негізделді, сонымен қатар «i- Space» бизнес-инкубаторы базасында ғылыми қызмет нәтижелерін коммерцияландыру бойынша көп бейінді жоғары оқу орындарының ұлттық рейтингтерінде, «Green Metric тұрақты даму университеттерінің әлемдік рейтингін қоса алғанда халықаралық рейтингтерде университетті неғұрлым жоғары позицияларға ілгерілету көзделген.

Зерттеу нәтижелері Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің 2020-2025 жылдары балама және Атырау университетінің педагогтарының ғалым мәртебесін көтеруге, ғылыми әлеуетін нығайту, ғалым, педагог мәртебесін арттыру мәселелерін шешу үшін инновациялық университеттік орта құрудағы маңызды қадам, әлеуметтік әріптестердің қажеттіліктеріне университеттік ғылымның үлесін ұлғайту, әлемдік үрдістер контекстінде академиялық қызметтің мазмұнын жаңғырту, көп бейінді жоғары оқу орындарының ұлттық рейтингтерінде, "Green Metric" тұрақты дамудың Халықаралық рейтингтерінде жоғары позицияларға ұмтылуда өз әлеуетін іске асыру.

Түйін сөздер: инновациялық даму, стратегия, мақсат, даму, университет миссиясы, ұлттық рейтинг, әлемдік рейтинг, университеттің алға жылжуы.

Туленова У.¹, Гадылбекова И.², Сапарбайқызы Ш.³

^{1, 2} Атырауский университет им. Х.Досмухамедова, (Атырау, Қазақстан)

³ Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш.Есенова (Ақтау, Казахстан)

ПРИОРИТЕТЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ВУЗА: ОПЫТ АТЫРАУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ Х.ДОСМҰХАМЕДОВА

Аннотация

В рамках настоящей работы рассматривается инновационная образовательная среда АУ имени Х.Досмухамедова, проанализирована роль и показаны эффекты развития инновационной системы вуза, показаны основные стратегические цели, раскрывающие миссию вуза, развития

образовательной инфраструктуры, предполагающая увеличение контингента студентов, модернизацию образовательных программ, запуск международных образовательных программ на английском языке, реализацию инновационных проектов, в том числе по коммерциализации результатов научной деятельности на базе бизнес-инкубатора «i-Space», продвижение университета на более высокие позиции в национальных рейтингах многопрофильных вузов, в международных рейтингах, включая мировой рейтинг университетов устойчивого развития «Green Metric». Результаты исследования подтверждают важность Стратегии развития Атырауского университета им. Х.Досмухамедова на 2020-2025 годы в качестве альтернативы и важного шага в создании инновационной университетской среды для решения проблем по укреплению научного потенциала, повышению статуса ученого, педагога Атырауского университета, увеличении вклада университетской науки в нужды социальных партнеров, модернизации содержания академической деятельности в контексте мировых тенденций, реализации своего потенциала в стремлении на более высокие позиции в национальных рейтингах многопрофильных вузов, в международных рейтингах устойчивого развития «Green Metric».

Ключевые слова: инновационное развитие, стратегия, цель, развитие, миссия университета, национальный рейтинг, мировой рейтинг, продвижение университета.

U.Tulenova¹, I.Gadylbekova², Sh.Saparbaikyzy³

^{1,2}Kh.Dosmukhamedov Atyrau University (Kazakhstan, Atyrau)

³Caspian University of Technology and Engineering named after Sh. Yessenov (Kazakhstan, Almaty)

PRIORITIES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE UNIVERSITY: THE EXPERIENCE OF ATYRAU UNIVERSITY NAMED AFTER KH. DOSMUKHAMEDOVA

Abstract

Within the framework of this work, the innovative educational environment of the Atyrau University named after Kh. Dosmukhamedov (AU) is considered. The role and the effects of the development of the innovation system of the university are analyzed and shown, the main strategic goals are revealed. The model for the development of educational infrastructure was substantiated, which implies an increase in the number of students, the modernization of educational programs, the launch of international educational programs in English, the implementation of innovative projects, including the commercialization of the results of scientific activities based on the business incubator “i-Space”, the promotion of the university for more high positions in national rankings of multidisciplinary universities, in international rankings, including the world ranking of universities for sustainable development “Green Metric”.

The results of the study confirm the importance of the Development Strategy of AU for 2020- 2025 as an alternative and an important step in creating an innovative university environment for solving problems of strengthening scientific potential, raising the status of a scientist, teacher of AU, increasing the contribution of university science to the needs of social partners, modernizing the content of academic activities in the context world trends, realizing their potential in striving for higher positions in the national ratings of multidisciplinary universities, in the international ratings of sustainable development "Green Metric".

Keywords: innovative development, strategy, goal, development, university mission, national ranking, world ranking, university promotion.

Введение

В современной диверсифицированной экосистеме государственных и частных вузов Казахстана Атырауский университет им. Х.Досмухамедова (далее - Атырауский университет) занимает особое место, имея стратегическое значение для Западного региона страны. Атырауский университет обеспечивает многопрофильную подготовку кадров для социально-

экономического развития региона по таким направлениям, как педагогика и психология, сельское хозяйство, естественные науки, информационные технологии, иностранные языки и гуманитарные науки, экономика и право, искусство, спорт и туризм.

В основу Стратегии заложены основные задачи и принципы Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 гг., Программы развития территории Атырауской области на 2016-2020 гг. [1].

В комплексный процесс стратегического планирования был вовлечен коллектив университета в лице профессорско-преподавательского состава и административно-управляющего персонала, а также представителей студенческой молодежи. Обсуждение отдельных компонентов Стратегии развития вуза проходило на кафедрах и в других структурных подразделениях. В ходе разработки стратегии были проведены консультации с казахстанскими и зарубежными экспертами из вузов-партнеров.

Цель данной статьи - проиллюстрировать важность Стратегии развития Атырауского университета им. Х.Досмухамедова на 2020-2025 годы в качестве альтернативы и важного шага в создании инновационной университетской среды, реализации своего потенциала в развитии на более высокие позиции в национальных рейтингах многопрофильных вузов, в международных рейтингах устойчивого развития «Green Metric».

Цель образования в интересах устойчивого развития - улучшить доступ к начальному, среднему и высшему образованию и помочь людям развить поведение, навыки и знания, которые нужны людям сегодня, но также и в будущем [5-6]. Потенциал высшего образования для стимулирования развития экономики и улучшения качества жизни в обществе высок [7]. Следовательно, любое ответственное общество, стремящееся обеспечить экономическое и социальное развитие и улучшить качество жизни населения, должно иметь высшее образование в центре внимания [8-9]. В настоящее время многие страны мира продвигают реформы для повышения качества образования и обеспечения инновационного развития вузов и значимость данных реформ в третьем тысячелетии в области высшего образования для поддержки глобального, национального и регионального развития только возрастает [10-11]. Часто стратегии достижения этих целей основываются на опыте других стран [12-13]. Однако, проведение реформ политики в области образования может быть проблематичным [14]. Казахстан, подписавший Великую Хартию университетов, является примером страны, стремящейся улучшить доступ студентов к качественному образованию, формированию единого образовательного пространства в рамках Болонского процесса, новых стратегических подходов к управлению вузами.

Инновационная модель развития казахстанских вузов диктует необходимость глубокой интеграции научной и образовательной деятельности, разработки и внедрения механизмов, повышающих реальную конкурентоспособность вуза за счет повышения качества всех видов его деятельности. В связи с этим стратегия развития вузов становится инструментом эффективного исследования внутреннего потенциала, концентрации ресурсов для достижения сформулированных целей развития.

В продолжении статьи внимание акцентируется на инновационной университетской среде, используемая в качестве основы для реализации реформ высшего образования. В приведенном ниже обзоре подробно показано укрепление научного потенциала, повышении статуса ученого, педагога Атырауского университета, увеличении вклада университетской науки в нужды социальных партнеров, модернизации содержания академической деятельности в контексте мировых тенденций.

Методология и методы исследования

Для решения поставленных задач был использован комплекс методов исследования: анализ психолого-педагогической литературы, программных документов, сравнительный анализ. Информационной основой исследования, представленной в данной статье, являются данные, содержащиеся в Стратегии развития Атырауского университета им. Х. Досмухамедова на 2020-2025 годы.

Результаты исследования

Перспективы развития Атырауского университета на 2020-2025 гг. описаны через анализ текущего состояния и долгосрочных перспектив вуза методом SWOT-анализа (таблица 1).

Таблица 1. SWOT-анализ потенциала Атырауского университета

SWOT-анализ потенциала Атырауского университета	
Strengths/ Сильные стороны	Стабильный рост контингента обучающихся; Наличие опыта проектного менеджмента; Реализация инновационных проектов, таких как Бизнес-инкубатор и коворкинг iSPACE, EnglishonlySpace, KidsUniversity, Science-Cafeи др.; Сочетание государственного и внебюджетного финансирования; Благоприятные условия для совершенствования информационной среды образования; Поддержка и стимулирование нововведений со стороны руководства университета; Восприимчивость и готовность к трансформации университета со стороны коллектива.
Weakness/ Слабые стороны	Устаревшая учебно-лабораторная база; Недостаточный уровень интернационализации; Ограниченное количество ППС и сотрудников со знанием английского языка; Невысокий процент оспепенности ППС; Отсутствие образовательных программ на английском языке; Пассивная исследовательская деятельность студентов и ППС.
Opportunities/ Возможности	Привлечение спонсоров из числа крупных компаний, оперирующих в регионе; Наличие пространства для расширения кампуса университета; Инновационная политика МОН РК; Благоприятные условия для редизайна образовательных программ; Расширение академической свободы, предоставляемой вузам; Поддержка со стороны органов местной исполнительной власти; Востребованность педагогических кадров в области; Повышение конкурентоспособности вуза посредством реализации инновационных проектов; Продвижение в рейтингах университетов.
Threats/ Угрозы	Старение и отсутствие преемственности кадров; Конкуренция со стороны других вузов региона; Снижение финансирования НИР; Устаревшие профессии и снижение востребованности отдельных образовательных программ на рынке труда; Негативное влияние экологических и демографических факторов; Отток квалифицированных кадров в другие сферы.

Дискуссия

Таким образом, как показывает схема, настоящим исследованием были выявлены следующие текущие проблемные вопросы деятельности университета:

а. В неполной мере изучены запросы региональной экономики (индустрии и бизнеса) для повышения показателей научно-исследовательской деятельности университета.

Научно-исследовательская работа Атырауского университета как по тематике исследований, так и по источникам их финансирования недостаточно разнообразна. Среди исследований 2018 года имеются только 3 фундаментальных проекта, финансируемых в рамках ГФ МОН РК на 2018-2020 гг. и 5 внутривузовских проектов в 2020 году. Финансирование научно-инновационной деятельности осуществляется как за счет собственных средств университета, так и за счет средств

сторонних заказчиков научно-исследовательских работ (республиканского и местного бюджетов, квазигосударственных и бизнес-структур).

Несмотря на то, что имеется незначительный рост количества исследований, проектно-научная активность в целом остается низкой.

75,5% от общего бюджета университета поступает от оказания платных образовательных услуг. К сожалению, доля доходов от научных исследований составляет всего 0,63% в структуре бюджета университета.

В связи с этим будут разработаны комплексные меры по содействию в организации и проведению совместных научных исследований с местными предприятиями с привлечением различных форм финансирования. Будет увеличена доля расходов, направленных на науку.

b. Недостаточно развиты инфраструктура и лабораторная база университета.

Необходимо выделить инфраструктуру, лабораторную базу в отдельный тренд, так как уровень развития инфраструктуры вуза напрямую влияет на качество научных исследований и образовательного процесса.

Например, в 2018-2019 годах совместно с общественным фондом «Центр поддержки научных инициатив» Атырауской области и компанией «Тенгизшевройл» был реализован проект научной лаборатории SWAPTEL на общую сумму 86 млн. тенге. Предстоит работа по получению аккредитации данной лаборатории.

Для привлечения финансирования из альтернативных источников на проведение различных исследований необходимо открыть цифровую лабораторию, энтомологическую лабораторию для реализации проекта ENTLAB, лабораторию химических технологий, модернизировать и создать новые лаборатории педагогических исследований, расширить сферу деятельности научного центра социологических исследований.

c. Низкий уровень цифровой экосистемы университета.

Современные проблемы взаимоотношений человека с окружающей средой могут быть решены только при условии формирования экологического мировоззрения у всех людей, повышения их экологической культуры.

Университет имеет специализированный тьюторский класс, позволяющий преподавателям проводить онлайн-диалоговые занятия для студентов, обучающихся с применением дистанционных образовательных технологий, проходить курсы повышения квалификации через MOOC. Также в университете функционируют система е-расписания, е-журнала и е-регистрации обучающихся, действует система электронного документооборота, являющаяся составной частью платформы «Платонус», позволяющей иметь оперативный доступ к важной для работы информации. Вместе с тем существует необходимость развития и расширения функциональности используемой системы электронного документооборота.

d. Несоответствие качественных показателей ППС нормативным требованиям новым трендам высшего и послевузовского образования.

При штатном ППС 441 человек острепененность составляет 33% (по республике – 48%, нормативное требование – 40%). В 2017-2018, 2018-2019 учебных годах средний возраст ППС составлял 47 лет, в 2019-2020 - 45 лет.

Установлено, что: в соответствии со стратегической программой развития Атырауского университета им. Х. Досмухамедова по результатам SWOT-анализа сформулированы его миссия и стратегические приоритеты.

Миссия университета: формирование интеллектуального капитала Атырауской области в сфере исследований и образования, способного занять лидирующие позиции в стране в плане создания передового опыта инновационного обучения, экологической культуры.

Аналитическое и прогностическое изучение перспективы развития Атырауского университета позволили определить основные стратегические направления:

- 1) повышение кадрового потенциала;
- 2) развитие инфраструктуры вуза;
- 3) формирование имиджа эффективности.

Основное внимание сфокусировано на укреплении научного потенциала, повышении статуса ученого, педагога Атырауского университета, увеличении вклада университетской науки в нужды социальных партнеров, модернизации содержания академической деятельности в контексте мировых тенденций.

Стремясь к лидерским позициям в стране и прикаспийском регионе, Атырауский университет ставит перед собой амбициозные цели, такие как увеличение контингента студентов, модернизация образовательных программ, запуск международных образовательных программ на английском языке, реализация инновационных проектов, в том числе по коммерциализации результатов научной деятельности на базе бизнес-инкубатора «i-Space», продвижение университета на более высокие позиции в национальных рейтингах многопрофильных вузов, в международных рейтингах, включая мировой рейтинг университетов устойчивого развития «Green Metric».

Для достижения цели предлагается программное управление деятельностью вуза на основе шести взаимосвязанных проектов:

1) модернизация педагогического образования; 2) интеграция науки и бизнеса; 3) контентная цифровизация; 4) инфраструктурная цифровизация; 5) прагматизм: развитие эко-кампуса; 6) студенческий сервис и обратная связь.

В вузе ведется планомерная работа по прохождению аккредитации в национальных агентствах. В апреле 2019 года университет получил свидетельство об институциональной аккредитации (НКАОКО). Специализированную аккредитацию в 2019 году прошли 26 образовательных программ в ARQA. 80% образовательных программ высшего и послевузовского образования аккредитованы.

Университет успешно реализует проектный менеджмент, ориентируясь на ведение инновационных проектов. В период 2016-2019 годы созданы новые инновационные проекты:

- бизнес-инкубатор и коворкинг iSPACE – среда для формирования предпринимательской культуры и навыков студенческой молодежи, содействия в запуске стартапов и стимулирования роста новых компаний на ранней стадии развития;

- English only Space (EOS) – эффективная программа интенсивного обучения детей и взрослых английскому языку, благодаря полному погружению в учебный комплекс

«обучение за рубежом» с уникальным оборудованием, поддерживающим воображение реальных ситуаций студента, выезжающего за границу (в аэропорт, университет, торговый центр, библиотеку и т.д.);

- Kids University (Детский университет) – уникальный для Казахстана проект, демонстрирующий доступность университетского образования для молодежи из всех слоев общества;

- «Science-Cafe» – дискуссионная площадка для неформального общения ученых, молодых специалистов, магистрантов и студентов, интересующихся наукой, новыми результатами актуальных научных исследований, изобретениями и технологиями.

В целях реализации задач по формированию благоприятной экосистемы для устойчивого развития и инфраструктурного развития «экокампуса» утверждена Программа развития экокампуса.

В зданиях университета установлены системы экономии электроэнергии и воды, приняты меры по снижению углеродного следа, реализованы проекты беседки с солнечными панелями и солнечно-ветровое дерево, проведен ландшафтный редизайн территории. Улучшение позиции университета в международном рейтинге UI Green Metric – World University Rankings свидетельствует об успешном процессе внедрения принципов устойчивого развития.

В 2017 году Атырауский университет занял 378 позицию в международном рейтинге вузов, в 2018 году - 318 место, в 2019 году – 304 место среди 780 университетов мира.

Заключение

В исследовании представлены результаты анализа развития АУ имени Х.Досмухамедова, раскрывающие основные стратегические цели, миссию вуза, развития образовательной инфраструктуры, которые доказывают важность Стратегии развития Атырауского университета в качестве альтернативы и важного шага в создании инновационной университетской среды, реализации своего потенциала в развитии на более высокие позиции в национальных рейтингах многопрофильных вузов, в международных рейтингах устойчивого развития «Green Metric».

В приоритетах инновационного развития вуза следуют:

- создание новой академической среды университета, предупреждающая любые проявления коррупционного поведения и мышления; созданная прозрачная образовательная среда позволит внести существенный вклад в развитие казахстанской модели подготовки специалистов. Установлено, что идет постоянный анализ действующих образовательных программ в рамках устойчивого развития в сфере образования и науки, разработка новых образовательных программ с учетом внутренних и глобальных социально-экономических вызовов, а также тенденции развития спроса на современные трудовые ресурсы и на наиболее востребованные специальности западного региона Казахстана; формирование двойственной структуры периферийных подразделений (традиционные подразделения трансформируются в матричные структуры реализации проектов).

- социальное (организационное) развитие инициатив, инноваций и лидерства; привлечение к работе и подготовка профессиональных руководителей, педагогов с новаторским и предпринимательским мышлением; поддержка молодых талантливых специалистов, педагогов, ученых.

Средний ежегодный прирост общего дохода должен составлять не менее 5%:

- бюджетное финансирование;
- частные источники (развитие взаимовыгодного партнерства с компаниями малого, среднего и крупного бизнеса);

- доход, генерируемый университетом (доход по вкладу (эндаумент), доход от предпринимательской деятельности, поддержание инициатив по прикладным исследованиям для дальнейшего патентирования университетом).

- региональный аспект: увеличение полиязычных образовательных программ подготовки учителей для русских классов, профильная подготовка ИТ- кадров для нефтегазовой сферы, проведение курсов повышения и переподготовки кадров (налоговая грамотность, программно-проектный менеджмент, инклюзивное образование и др.).

- научные приоритеты: исследование местных ресурсов почвы, воды и растений для выявления их состояния, состава и проблем на современном этапе для решения задач экологии и сельского хозяйства; исследование методических и психологических аспектов, касающихся школьников и учителей Атырауской области для повышения низкого показателя ЕНТ; исследование археологических и исторических местностей региона для развития туризма; социологические исследования, направленные на выявление социально-экономических, политических проблем региона и др.

Список использованной литературы:

1. Стратегия развития Атырауского университета им. Х.Досмухамедова на 2020-2025 годы / Под общ. ред. С.Н. Идрисова / Разработчики: К.Утепкалиева, Л.Койшигулова, Д.Батрышев, Г.Шамбилова, А.Чукуров – Атырау: изд-во ASUpress. – 2020. – 27 с.
2. Massyrova R., Tautenbaeva, Tussupova A., Zhalalova A, Bissenbayeva Zh. (2015). Changes in The Higher Education System of Kazakhstan. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 185, 49-53
3. Amirova, A., Iskakovna, J.M., Zakaryanovna, T.G., Nurmakhanovna, Z.T. & Elmira, U. (2020). Creative and research competence as a factor of professional training of future teachers: Perspective of learning technology. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*. 12(4), 278 - 289.
4. Zhumash, Z., Nurgaliyeva, S., Zhumabaeva, A., Lebedeva, L.A., Saduakas, G. & Zhoraeva, S.B. (2021). Professional teaching competence in preservice primary school teachers: Structure, criteria and levels. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*.13(2), 261- 271.

5. Devyatlovsky, D.N., & Ignatova, V.V. (2019). *Praxeological culture of a student of a technical university: pedagogical factors and conditions for their implementation*. *Science for Education Today*, 9 (4).
6. Efremova, NF, Meskhi, BC, & Shvedova, SV (2019). *The quality assurance in the context of European integration*. *Journal of Supranational Policies of Education (JoSPoE)*, (10), 40-56.
7. *Nazarbayev University Graduate School of Education (2014) Development of Strategic Directions for Education Reforms in Kazakhstan for 2015-2020, Diagnostic report*. Astana: Indigo print.
8. Sagintayeva A., Bridges D., McLaughlin C.A., Mehisto P., Drummond M., Ayubayeva N., Kishkentayeva M., Kulakhmetova A., Sadvakassova M., Gasskov V., Ganimurat, N., Canning, M., Finney, J., Jones, D.P., Mcguinness, A., Harvey, D., Bilyalov, D & Sagyndykova, Z. (2014). *Development of strategic directions for education reforms in Kazakhstan for 2015-2020*.
9. Yessentemirova, A., Balmagambetova, V., Kussainov, A., Busurmanov, Z., Gubasheva, D., & Nogaibayev, Y. (2019). *Legislation and Higher Educational Policy in Kazakhstan since Independence: Problems, Perspectives and Prospects*. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 22, 1.
10. Makoelle, T. (2020). *Schools' Transition Toward Inclusive Education in Post-Soviet Countries: Selected Cases in Kazakhstan*. *SAGE Open*, 10.
11. Hartley, M., Gopaul, B., Sagintayeva, A., & Apergenova, R. (2016). *Learning autonomy: higher education reform in Kazakhstan*. *Higher Education*, 72, 277-289.
12. Chankseliani, M., Qoraboyev, I., & Gimranova, D. (2020). *Higher education contributing to local, national, and global development: new empirical and conceptual insights*. *Higher Education*, 81, 109-127.
13. Aitzhanova, K. (2020). *Perceptions and Attitudes of Students towards Multilingual Practices in an EMI STEM Classroom at Two Kazakhstani Universities*.
14. Ahn E.S., Dixon J., Chekmareva L. (2018) *Looking at Kazakhstan's Higher Education Landscape: From Transition to Transformation Between 1920 and 2015*. In: Huisman J., Smolentseva A., Froumin I. (eds) *25 Years of Transformations of Higher Education Systems in Post-Soviet Countries*. *Palgrave Studies in Global Higher Education*. Palgrave Macmillan, Cham.

МРНТИ 15.31.31

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-7847.03>

Ниембаева Г.Б.¹, Тусубекова К.К.¹.

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан)

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ОСОБЕННОСТЕЙ САМОАКТУАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ НА ФОРМИРОВАНИЕ АКЦЕНТУАЦИИ ХАРАКТЕРА У ЛИЦ ЮНОШЕСКОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы влияния особенностей развития самоактуализации личности в юношеском возрасте и ее влияния на развитие акцентуаций характера. Юношеский возраст является сложным периодом, в процессе которого формируются необходимые зрелой личности психологические образования. Любой кризис, проходимый личностью, сопряжен с выраженным психоэмоциональным стрессом, которые потенциально может стать одним из факторов дезадаптации личности в юношеском возрасте. Самоактуализация – сложный процесс, являющийся одной из движущих сил развития личности. Формирование черт, характерных самоактуализированной личности, оказывает значительное влияние на адаптированность лиц юношеского возраста и может оказывать как положительное, так и отрицательное влияние. В экспериментальной части исследования были выявлены корреляции между определенными чертами самоактуализации личности и проявлением акцентуаций характера.

Ключевые слова: юношеский возраст, самоактуализация, акцентуации, личность.

Г.Б. Ниетбаева¹, К.К. Тусубекова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)

ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ СИПАТТАМАЛАРЫНЫҢ ЖАСӨСПІРІМДЕРДЕГІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНА ӘСЕРІН ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Бұл мақалада жасөспірім кезіндегі жеке тұлғаның өзін-өзі тануының даму сипаттамаларының әсері және оның мінез-құлықтың дамуына әсері қарастырылады. Жасөспірім – бұл күрделі кезең, оның барысында жетілген адамға қажетті психологиялық білім қалыптасады. Жеке тұлғаның кез-келген дағдарысы ауыр психоэмоционалды стресспен байланысты, ол жасөспірім кезіндегі жеке тұлғаның бейімделу факторларының бірі болуы мүмкін. Өзін-өзі тану – бұл жеке дамудың қозғаушы күштерінің бірі болып табылатын күрделі процесс. Өзін-өзі көрсететін жеке тұлғаға тән қасиеттердің қалыптасуы жасөспірім жастағы адамдардың бейімделуіне айтарлықтай әсер етеді және оң да, теріс те әсер етуі мүмкін. Зерттеудің эксперименттік бөлігінде жеке тұлғаның өзін-өзі тануының белгілі бір белгілері мен мінез-құлықтың көрінісі арасындағы байланыс анықталды.

Түйінді сөздер: жастық шақ, өзін-өзі тану, екпін, тұлға.

Nietbaeva G.B.¹, Tussubekova K.K.¹

¹*Kazakh National Pedagogical University named after Abai
(Almaty, Kazakhstan)*

THE STUDY OF THE INFLUENCE OF PERSONALITY SELF-ACTUALIZATION FEATURES ON THE FORMATION OF CHARACTER ACCENTUATION IN YOUNG PEOPLE

Abstract

This article discusses the influence of the features of the development of self-actualization of the individual in adolescence and its influence on the development of character accentuations. Adolescence is a difficult period, during which the psychological education necessary for a mature person is formed. Any crisis that a person goes through is associated with severe psychoemotional stress, which can potentially become one of the factors of personality maladaptation in adolescence. Self-actualization is a complex process that is one of the driving forces of personal development. The formation of traits characteristic of a self-actualized personality has a significant impact on the adaptability of young people and can have both positive and negative effects. In the experimental part of the study, correlations were found between certain traits of self-actualization of the individual and the manifestation of character accentuations.

Key words: youth, self-actualization, accentuations, personality.

Введение. Юношеский возраст является важным звеном формирования личности. В данном периоде происходит переход личности подростка в уже сформировавшуюся и зрелую личность. Возникают новые психологические образования, представленные сформированной идентичностью и ценностно-волевой регуляцией. Как и любой возрастной период юношеский возраст сопряжен с определенными кризисами, представителем которых является кризис 17 лет. Данный кризис характеризуется пересмотром не только аксиологических аспектов жизни, но и экзистенциальным пересмотром собственного существования, своей роли в данной системе отношений и мире в целом [1]. Существующие проблемы юношеского возраста создают среду, в которой личность и приобретает все необходимые для зрелой личности навыки. Происходит формирование ценностных норм, базовых профессиональных компетенций и включение в систему социальных отношений в обществе [2].

Данный период сопряжен с высоким количеством стресса, который испытывает индивид. Дополнительными параметрами, усиливающими данный стресс является необходимость получения дальнейшего образования (среднего-специального, высшего). Помимо этого, существующая физиологическая лабильность нервной системы не позволяет лицам юношеского возраста полностью контролировать собственное поведение и эмоции, что может негативно сказываться на их социальной адаптации [3].

В юношеском возрасте важным звеном в формировании зрелой личности является аксиологические аспекты формирования личности. Личность пересматривает свои собственные ценностные ориентации и происходит их постепенное изменение. Ценностные ориентации характерные в подростковом возрасте со временем изменяются и становятся более устойчивыми и осмысленными. Зачастую ценностные ориентации, сформированные в юношеском возрасте, имеют тенденцию отражать стремление личности к саморазвитию. В младшем юношеском возрасте у личности уже сформированы моральные ориентиры и взгляды на определенные аспекты быта и жизни, в том числе и политические, культурно- религиозные, экономические и др. [4]

Основной деятельностью характерной юношескому возрасту является учебно-профессиональная деятельность. В процесс учебно-профессиональной деятельности личность имеет возможность реализовать собственные навыки, умения и способности, показать собственные сильные стороны и сформировать обобщенное мнение о самом себе и собственных возможностях. В данном возрасте важными аспектами становления личности является ее самоопределение как личности и как профессионала. Юноши и девушки постепенно начинают понимать собственные жизненные приоритеты и ставят цели, соответствующие данным приоритетам, в последствии влияющих на их уникальный стиль жизни [5, 6].

В сфере межличностных отношений основными проблемами юношеского возраста являются: проблема развития самосознания, личностного роста и развития, проблема акцентирования на признании собственных личных достижений, слабая структурированность иерархии жизненных целей и потребностей, конфликт восприятия профессиональной и академической деятельности и ожиданий, связанных с обучением. Важным является и то, что самооценка в юношеском возрасте способна проявлять большую долю лабильности, что может негативно повлиять на построение межличностных отношений в случае ее отклонения в сторону неадекватной.

Вместе с сознанием своего отличия от других сверстников приходит чувство одиночества. Собственное «Я» нередко может переживать беспокойство, тревогу, также и ощущение внутренней пустоты, которую необходимо заполнить, следовательно, возникает и растет потребность в общении и одновременно повышение его избирательности, потребность в уединении, чтобы услышать свой внутренний голос вне будничной повседневности. Существование и влияние человеческой дружбы придает устойчивость «Я», так необходимую для осуществления выбора между бытием и небытием. Именно это понимание и осознание происходит в период юношества [7].

Прохождение кризиса юношеского возраста сопровождается увеличенной стрессогенной нагрузкой на психику личности. Переосмысление ценностных ориентаций создает несбалансированную внутреннюю среду для личности, в процессе чего личность может начать проявлять определенные дезадаптивные черты личности. Источником данной дезадаптации является внутренний кризис, сопряженный с множеством факторов: начиная от физиологических, заканчивая появлением психологических новообразований [8].

Дезадаптивное поведение в подростковом и юношеском возрасте имеет тенденцию к проявлению в виде акцентуации характера. По мнению Личко А.Е. акцентуации характера у подростков и юношей представляют собой чрезмерную выраженность определенной личностной черты, граничащую с патологией. В современной патопсихологии акцентуации характера в большинстве случаев являются показателем наличия дезадаптивных черт поведения. В текущий момент существуют 2 основных классификации акцентуаций Личко А.Е. и

К.Леонгарда. Для юношеского возраста возможно применение обеих классификаций. Более специализированной классификацией для юношеской группы считается классификация Личко А.Е., проводившего исследования и апробацию собственной методики на группах подросткового и юношеского возраста. Акцентуации характера не являются психическим заболеванием и входят в группу пограничных состояний. Личко А.Е. рассматривал акцентуации характера, как основной преморбид развития психопатии [9].

Факторами развития дезадаптации поведения могут служить многие явления: неудовлетворительное физическое состояние, неудовлетворительный социальный статус личности, неудовлетворенность базовых потребностей личности, неудовлетворенность гастрономическим графиком при наличии интенсивной деятельности и недостаток сведений о предстоящем будущем юноши и девушки, чрезмерный стресс и стресс, длящийся в течение продолжительного времени [10].

Дезадаптация может являться следствием продолжительных стрессовых факторов, не связанных с прямой профессиональной деятельностью. В их числе: ухудшение материального положения, изменение социального статуса, базисная фрустрация на основе потребностей, а также, частые конфликты с окружающими, плохие взаимоотношения в коллективе (учебном или трудовом). Так, нарушения приспособительных реакций, наблюдаются в ощущении мотивационного или физического истощения; нарастающего психического дистанцирования от учебных и профессиональных обязанностей; в снижении работоспособности, а также прогрессирующей социальной изоляции [11].

Юношеский возраст, как любой кризисный период, включает в себя определенные риски. Развитие эмоциональной нестабильности личности может возникнуть в результате неудачного завершения личностью кризиса юношеского возраста, чрезмерной психологической или физической нагрузкой, образом жизни, где присутствуют элементы голодания или недоедания ввиду особенностей ритма, в которых проживает личность, результате профессиональной неудовлетворенности и т.д.

Материалы и методы исследования. В структуре экспериментального исследования были выделены 4 ключевые этапа:

1. Подготовка материалов для проведения тестирования.
2. Проведение психодиагностики с последующей интерпретацией.
3. Поиск корреляционных связей между показателями выраженности акцентуаций характера и особенностями самоактуализации личности.
4. Подведение итогов.

В рамках экспериментального исследования были использованы следующие методики:

1. Диагностика самоактуализации личности (А.Лазукин в адаптации Н.Калина);
2. Патопсихологический диагностический опросник (А.Личко в адаптации Р.Немова). В исследовании приняли участие 24 юноши и 24 девушки. Средний возраст выборки –

16,7. Все респонденты и их родители дали согласие на участие в данном исследовании. Исследование проводилось с 17 по 21 числа мая 2021 года.

Результаты и их обсуждение. Особенностью обработки и подготовки интерпретации методики «Диагностика самоактуализации личности» является то, что в ней не используются критические значения, ввиду особенностей выявляемых явлений. Нами был проведен анализ математических характеристик с массива полученных данных (см. Таблица 1).

Таблица 1. Математические характеристики значений методики "Диагностика самоактуализации личности"

Шкала	Среднее арифметическое значение	Среднее отклонение	Размах
Ориентация во времени	32,71	21,96	70
Ценности	39,20	22,74	73
Взгляд на природу человека	26,04	18,00	60
Потребности в познании	33,75	23,68	70
Креативность	26,53	16,18	53
Автономность	26,11	16,87	53
Самопонимание	32,50	18,54	60
Аутосимпатия	33,61	25,49	73
Контактность	36,67	21,63	70
Гибкость в общении	33,13	25,10	70

В данной методике результаты изначально представлены в процентном соотношении, что является одним из вариантов подсчета баллов, согласно методическим указаниям автора адаптации. Используя аналогичный метод интерпретации данных, как выше, мы можем сказать, что существующие данные имеют высокую степень распределения, что указывает на то, что в выборке присутствуют рандомизированные результаты и не имеет определенной склонности к проявлению схожих личностных черт. Следственно можно сделать утверждение о соответствии выборки принципу репрезентативности относительно существующей рандомизированной группы юношеского возраста.

Анализ особенностей проявления акцентуаций характера позволил выделить участникам, имеющих определенный уровень проявления акцентуации (см. Таблица 2).

Таблица 2. Проявление акцентуаций характера у исследуемой выборки

Шкала	Низкие	Средние	Высокие
Гипертимность	19%	38%	44%
Циклоидность	13%	44%	44%
Лабильность	10%	48%	42%
Астеноневротичность	19%	44%	38%
Сенситивность	25%	46%	29%
Психастеничность	33%	29%	38%
Шизоидность	23%	40%	38%
Эпилептоидность	25%	33%	42%
Истероидность	17%	54%	29%
Неустойчивость	35%	65%	0%
Конформность	23%	35%	42%

Для выявления среднего уровня выраженности акцентуации у лиц юношеского возраста результаты каждой группы выраженности (низкие, средние, высокие) были усреднены для построения общей картины динамики проявления акцентуации (см. Рисунок 2).

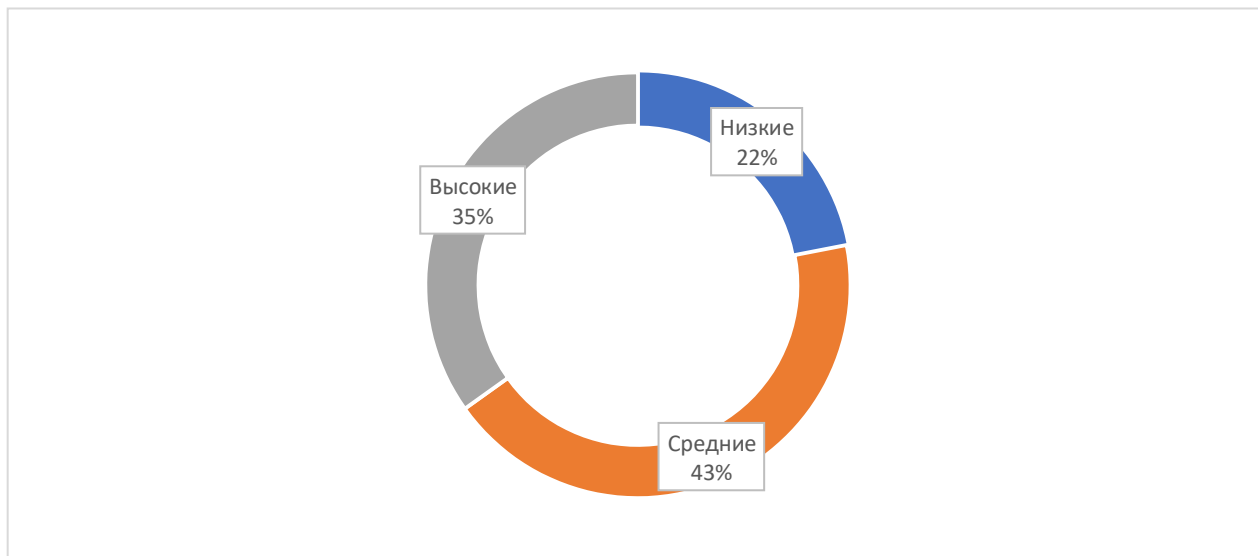

Рис. 1. Сравнение показателей адаптации ПДО

Большинство участников исследования имеют умеренно или слабо выраженные проявления акцентуации характера, что говорит о их социальной адаптированности.

Для выявления взаимосвязи между уровнем проявлений акцентуаций характера и особенностями самоактуализации личности был использован непараметрический критерий Спирмена.

В процессе корреляционного анализа были выявлены следующие взаимосвязи:

Таблица 3. Результаты корреляционного анализа

Выявленные корреляции	Значение критерия	Степень значимости
Взгляд на природу человека - Сенситивность	-0,33	0,05
Взгляд на природу человека - Эпилептоидность	0,31	0,05
Автономность – Сенситивность	-0,27	0,05
Автономность – Истероидность	-0,33	0,05
Самопонимание – Неустойчивость	- 0,30	0,05
Гибкость в общении - Астеноневротичность	-0,29	0,05

Заключение. Юношеский возраст является важным этапом развития личности. В данном возрасте личность сталкивается с особым сложным периодом – кризисом юношеского возраста. В процессе преодоления данного кризиса важным является развитие ценностной, смыслообразующей, мотивационной активности личности. Преодоление кризиса сопряжено с большими психическими нагрузками и, как следствие, возможностью проявления личностной дезадаптации. Процессы поиска способа реализации себя как личности активно задействованы в период юношеского кризиса, что является одной из главных ведущих сил этого возраста. В данном исследовании были обнаружены определенные закономерности развития самоактуализации личности, влияющих на личностную дезадаптацию. Так было выявлено, что вера в человеческие возможности напрямую взаимосвязана со степенью проявления эпилептоидных черт, но в то же время имеет реципрокную связь с проявлениями высокой личностной чувствительности. Высокая автономность личности обратно- пропорционально связана с проявлениями чувствительности личности и истероидных черт личности. Уровень самопонимания находится в обратной зависимости с уровнем неустойчивости личности. Уникальность стиля построения процесса общения находится в реципрокной зависимости от степени выраженности астеноневротических черт.

Список использованной литературы:

1. Gonina O.O. *Psihologiya razvitiya i vozrastnaya psihologiya: uchebnoe posobie.* – Moskva: KnoRus, 2018. – 143s.
2. Polyakov S.D., Tihonov A.A. *Social'naya i vozrastnaya psihologiya: uchebno-metodicheskoe materialy k prakticheskim zanyatiyam i seminarам.* – Ul'yanovsk: ULGPU, 2017.– 32 s.
3. Il'in V.A. *Teoriya i praktika psihosocial'nogo razvitiya: lichnost', gruppy, obshchestvo: monografiya.* – M.: Izdatel'stvo RGSU, 2016. – 278 s.
4. Erikson E. *Identichnost': yunost' i krizis: per. s angl. - 2-e izd. - M.: Flinta, 2006. - 352 s.*
5. Mironov A.V. *Identichnost' kak psihologicheskaya kategoriya: opredelenie i struktura // MNKO. 2017. №1 (62). S. 249-250.*
6. Rozhdestvenskaya N.A., Mozharovskij I.L., Makaryan V.V. *Svyaz' lichnostnoj i professional'noj identichnosti u starsheklassnikov // Nacional'nyj psihologicheskij zhurnal. 2018. №1 (29). – S. 38-49.*
7. Frankl V. *Doktor i dusha: Logoterapiya i ekzistencial'nyj analiz. Per. s nem. - M.: Al'pina non-fikshn, 2017. – 338 s.*
8. Assanovich M.A. *Pogranichnye rasstrojstva lichnosti: uchebnoe posobie.* – Minsk: Novoe znanie, 2015. – 336 s.
9. Karvasarskij B.D. *Klinicheskaya psihologiya: Uchebnik dlya vuzov. - 5-e izd., dop. – M.: YUputer, 2018. - 896 s.*
10. Artemenkov A.A. *Social'no-gigienicheskie faktory riska razvitiya dezadaptivnyh rasstrojstv u studentov // Medicinskij Al'manah, 2016. № 5 (45). S. 192–196.*
11. Ivanova I.A., Kuimova N.N., Kornienko N.A., Tarasyuk A.A. *Osobennosti samosoznaniya lic s nevroticheskimi rasstrojstvami // YAroslavskij pedagogicheskij vestnik. 2017. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-samosoznaniya-lits-s-nevroticheskimi-rasstrojstvami> (data obrashcheniya 06.06.2021).*

МРНТИ 15.21.41

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-7847.04>

Ж.Б. Катшибекова¹, О.С. Сангилбаев¹

¹ "Туран" Университеті (Алматы, Қазақстан)

ЗЕЙІН МӘСЕЛЕСІНІҢ ПСИХОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫНДА ЗЕРТТЕЛІНУІ

Аңдатпа

Мақалада психология ғылымындағы зейін мәселесіне қатысты көптеген ғалымдардың еңбектеріне талдау жасалынды және негізгі түсініктері тұжырымдалды. Зейінді зерттеудің бай тарихына қарамастан, бұл құбылысты түсінудегі әр түрлі көзқарастар бар екендігі көрінеді. Зейін проблемасын зерттеудегі басты қиындықтар осы құбылыстардың аясы кең ғана емес, сонымен бірге өте алуан түрлі екендігіне байланысты, мұның бәрі зерттеушілерді зейіннің мәнін әртүрлі түсіндіруге әкеледі. Зейін теорияларының әрқайсысы өзіндік ерекшелікке ие екендігі, олардың бірін бірі толықтыратыны анықталды.

Түйін сөздер: зейін, зейін қасиеттері, перцепция және апперцепция. парадигма, моторика, зейін процесі.

Катшибекова Ж.Б.¹, Сангилбаев О.С.¹
¹ Университет "Туран" (Алматы, Казахстан)

ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ВНИМАНИЯ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Аннотация

В статье проведен анализ трудов многих ученых, касающихся проблемы внимания в психологической науке и сформулированы основные понятия. Несмотря на богатейшую историю исследования внимания, представляется, что существуют различные подходы к пониманию этого явления. Основные трудности при изучении проблемы внимания связаны с тем, что сфера этих явлений не только широка, но и очень разнообразна, все это приводит исследователей к различному истолкованию сущности внимания. Выяснилось, что каждая из теорий внимания имеет свои особенности, они дополняют друг друга.

Ключевые слова: внимание, свойства внимания, перцепция и апперцепция, парадигма, моторика, процесс внимания.

Katshibekova Zh.B.¹, Sangilbaev O.S.¹
¹ Turan University (Almaty, Kazakhstan)

THE STUDY OF THE PROBLEM OF ATTENTION IN PSYCHOLOGICAL SCIENCE

Abstract

The article analyzes the works of many scientists concerning the problem of attention in psychological science and formulates the basic concepts. Despite the rich history of attention research, it seems that there are different approaches to understanding this phenomenon. The main difficulties in studying the problem of attention are related to the fact that the scope of these phenomena is not only wide, but also very diverse, all this leads researchers to different interpretations of the essence of attention. It turned out that each of the theories of attention has its own characteristics, they complement each other.

Keywords: attention, properties of attention, perception and apperception, paradigm, motor skills, the process of attention.

Зейін стратегияларының әртүрлілігі зерттеушілердің әр тобының өздерінің (көбінесе метафоралық) салыстыруларына, олардың пікірінше, зейіннің не екенін түсіндіруіне әкеледі. Сана психологиясының өкілдері зейінді сананың айқын аймағын немесе (неғұрлым өнімді) визуалды нөлді алатын жарық сәулесімен салыстырды; танымдық тәсілде кіретін ақпаратты таңдау үшін сүзгі метафорасы қолданылады; сонымен қатар ақыл-ой "энергиясының" шектеулі ресурсын әр түрлі іс-шаралар арасында тарататын басқарушы орталық ретінде зейін метафорасы бар. Психология ғылымында зейін түсінігіне қатысты көптеген анықтамалар бар екендігін көруге болады. Біздің ойымызша, зейінге қатысты бұл тұжырымдамалар бір-біріне қайшы келмейді (кейде олардың авторларының пікіріне қайшы келеді), бірақ бірін-бірі толықтырады.

Зейін – бұл сезім арқылы келіп түсетін бір ақпаратты саналы немесе бейсаналық (жартылай саналы) таңдау және екіншісін елемеу процесі. Осылайша, зейін екі басты қызметті атқарады: белсенді және тежеулі. Осы ретте ол қажеттілігі аз немесе мүлдем қажет емес, қазіргі кезде ғана қажет психологиялық және физиологиялық үрдістерді тежейді, ағзаға оның қажеттіліктеріне барабар келетін ақпаратты мақсатты түрде және ұйымдасқан тұрғыда таңдауға ықпал етеді, сананың сол объектіге немесе қызмет түріне ұзақ уақытқа шоғырлануын және таңдамалы түрде қамтамасыз етеді. Кез-келген іс-әрекеттің тиімділігі оны тікелей орындайтын үрдістерге ғана емес, психикалық үрдістің - зейіннің дамуына да байланысты [1].

Зейін мәселесінің ғылымда зерттелуіне айтарлықтай үлес қосқан, осы бағыттың ең танымал өкілдері В.Вундт, Э.Титченер, В.Джемс, Т.Рибо, Н.Н. Ланге болды. Оларды толығырақ қарастырайық.

В.Вундттың бір кездері жасаған жұмыстары (19 ғасырдың аяғы – 20 ғасырдың екі онжылдығы) зейінді зерттеу стратегиясын ұзақ уақыт анықтады [2]. Өздеріңіз білетіндей, Вилгельм Вундт интроспекция әдісін дамытты және оның өтілуін қиындатуға тырысты. Ғалым перцепция және апперцепция терминдерін зейін теориясының негізгі түсініктері ретінде қарастырды. Оның пікірінше, олар тұтас рухани өмірді құрайды. Перцепция түсінігі санадағы мазмұн, кез келгеннің пайда болу фактісін білдіреді; бұл сананың түсініксіз, көмескі мазмұны. Қазіргі психологиядағы қабылдау ұғымы тәуелділікті білдіреді өткен тәжірибеден, адамның психикалық белсенділігінің жалпы мазмұнынан және оның жеке ерекшеліктерінен қабылдау. Бұл түсінік осы тұжырымдаманың ұзақ философиялық және психологиялық дамуының нәтижесі болып табылады (Г.Лейбниц, И. Кант, И. Герbart және т. б.). Г.Лейбниц апперцепция терминін ғылыми айналымға енгізді. Оны қандай да бір мазмұнды жанның анық (саналы) қабылдауы – айқын және қарқынды сана деп түсіндірді [3]. Осы орайда В.Вундт бұл түсінікке ұқсайтын мағына береді [2], оны зейінді сипаттау үшін пайдаланады. Апперцепцияда қабылданған мазмұнның анық сана-сезімі жүзеге асырылады, өткен тәжірибенің ажырамас құрылымына біріктіру. Бұл белгілі бір объектіге зейін бөлу, яғни сана мазмұнына кейбір мазмұнның енуі. Сана фокусы – бұл сананың тұрақты нүктесі, сана мазмұнының шектеулі аймағы. Апперцепция – бұл «ерекше психикалық іс-әрекеттің» көрінісі. Зейін дегеніміз – сананың кейбір мазмұнын қабылдау үрдісі. В.Вундттың сөзімен айтқанда, зейін «кезінде пайда болатын психикалық үрдіс ретінде әрекет етеді шектеулерді бүкіл сана алаңымен, мазмұн аймағымен салыстырғанда анығырақ қабылдау. В.Вундт: "біз апперцепциямен байланысты процестер жиынтығын зейін деп атаймыз" – деп жазады. Сананың белгілі бір мазмұнының ерекше айқындылығы мен есептілігі (яғни, қабылдау мазмұны) зейінмен байланысты екендігі баса айтылған. Қорыта айтқанда, В.Вундттың зерттеулерінде зейін сана құбылысы ретінде қарастырылады, сананың фокусымен, оның анықтылығымен және нақтылығымен байланысты. Зейінді сипаттау мәселесін шешу үшін ол интроспекция және эксперимент әдісін қолданады.

Э.Титченер [4] негізінен В.Вундттың көзқарастарымен бөлісті, зейінді сана құбылысы ретінде оқшаулау бірдей феноменологиялық критерий – анықтылық көрсеткіші болып табылады. Оның көзқарасы бойынша, зейіннің бүкіл проблемасының кілтті - «зейін сенсорлық айқындылықпен іс жүзінде бірдей». «Сананың мазмұнын айқын және күнгірт топтарға бөлу – бұл психикалық процесс ретіндегі зейіннің жалғыз және өзіне ғана тән белгісі». «Сезімнің айқындығы – бұл сезімге ерекше қасиет беретін қасиетсанадағы позиция: айқын сезімдер басқаларға үстемдік етеді, өзін ұстайды және олардың арасында ерекшеленеді; неғұрлым айқын емес басқа сезімдерге бағынады және сана фонымен қосылады ». Басқаша айтқанда, зейіннің мәнін анықтау оны сезімнің қасиетімен сәйкестендіруге дейін азаяды. Сонымен бірге Э.Титченер зейін толқыны, сана деңгейі сияқты түсініктерді енгізді. Сананың ағыны, оның көзқарасы бойынша, екі деңгейде жүреді: жоғарғы бөлігі сананың айқын процестерін білдіреді – бұл толқынның шыңында орналасқан процестер, ал төменгісі - сананың «шатасу деңгейі» – бұл үстірт, механикалық зейін толқыны. Төменгі деңгейге қарағанда жоғарғы деңгейдегі айырмашылық аз. Э.Титченер зейін генезисі мәселесін қойған деп саналады. Ол зейін психологиясы тарихында бірінші болып осы мәселені алға қойды және оны шешуге тырысты. Зейін дамуының үш кезеңін және зейіннің сәйкес үш генетикалық формасын анықтады. Э.Титченер өзі сипаттаған зейін дамуының үш кезеңі және соған сәйкес генетикалық формалар психикалық үрдістің бір түрі болып табылатын тәжірибе табиғатында емес, күрделіктегі айырмашылықтарды ашатындығын атап көрсетеді.

Осылайша, Э. Титченер, В. Вундт сияқты, айқындық критерийін анықтайды, сана зейіннің феноменологиялық өлшемі ретінде; ол зейіннің мәнін төмендететін сезімнің айқындығы ол түсіндірмейтін субъектінің жүйке жүйесінің "бейімділігіне" байланысты. В.Вундт сияқты,

Э.Титченер де зейінді түсіндіруден гөрі көбірек сипаттайды және Н.Ф. Добрынин [5] атап өткендей, бұл сипаттама "негізінен механикалық сипатқа ие". Сонымен бірге, зейіннің мәнін және оның сипаттамасын түсіндіру үшін өте маңызды зейіннің генезисін сипаттау әрекеті немесе Л.С. Выготскийдің мәдени-тарихи көзқарасы аясында орыс психологиясында толығымен дамыған зейінді зерттеуге генетикалық көзқарасты жүзеге асыру әрекеті болды. В. Вундттың ықпалынан көп жағдайда У.Джемс сияқты дербес ойшыл да құтыла алмады [6] – функционализм көшбасшыларының бірі. Оның зейін идеясындағы орталық идея-сананың шектеулі көлемімен байланысты сананың селективтілігі (селективтілігі) идеясы. Біздің әсеріміздің бір бөлігі ғана зейін арқылы санамызға енеді. Бұл процесті Джемс метафоралық түрде "гүлдердің кең шалғынында ағып жатқан ағын" деп сипаттайды. "Зейін" құбылысын сипаттай отырып, ол В.Вундт сияқты "сананың көмескі фонын" және айқын сана – шоғырланған назарды қолданады. Сонымен қатар, ол назар аудару құбылысын сипаттаудағы анықтық критерийіне сананың селективтілігі (селективтілігі) критерийін қосады. Бұл идея бірнеше ондаған жылдар өткен соң когнитивтік психология аясында зейінді зерттеудің кең бағытында дамыды. Сонымен қатар, У.Джемс зейін формалары туралы идеялардың дамуына айтарлықтай үлес қосты. В.Джемстің зейін түрлерінің әртүрлілігі туралы идеясы назар аударудың негізгі түрлері (формалары) туралы мәселені түсіндірудегі маңызды кезең болды.

Зейіннің бейімделу сипаты және моториканың үлкен маңызы зейін процесінде белсенділікті моторлық теориясының авторлары атап өтеді - Н.Н. Ланге мен Т.Рибо. Т. Рибо [7] – француздың ғалым психологы, философы, француздық психологиядағы тәжірибелі бағыттың негізін қалаушы. Т.Рибо зейін психологиясы тарихында алғаш рет зейіннің жоғары формаларының – ерікті (мәдени, жасанды), әлеуметтік, мәдени шығу тегі туралы идеяны білдірді. Ырықты зейін-әлеуметтік құбылыс деп көрсетті; бұл әлеуметтік өмір жағдайларына бейімделудің нәтижесі және осы өмірдің жағдайларына байланысты туындайды. Әлеуметтік дамудың әсерінен адам еріксіз үстемдіктен ерікті назардың үстемдігіне өтті. Бұл өркениеттің себебі мен салдары. Бұл идеяны Л.С. Выготский "қабылдады" және оның мәдени-тарихи теориясы аясында терең дамыған. Т.Рибо зейіннің мәнін сипаттауда психикалық өмірдің негізгі қасиеті – оның өзгергіштігіне қайшы келетінін ескере отырып, оның ерекшелігі мен уақыт шектеулеріне баса назар аударады. Зейін – бұл қозғалыссыз күй; бұл уақытты кідірту, сана күйлерінің өзгеруі. Бұл бір адам ойлағандай күй, сол сияқты өзінің айналасында көптеген басқа ойларды «тартады». Көбінесе зейіннің құрамдас элементтері болып табылатын қажетті жағдайлар (оның себебі емес және оның әсері емес!) - қозғалыс. Т.Рибо өзінің зерттеуінің эпиграфы ретінде «Кім бұлшық еттерін басқара алмайды, зейін қоя алмайды» деген тұжырымды келтіреді. «Қозғалыссыз, назар аудармаңыз!» Қозғалыстар зейіннің объективті жағын құрайды, оның субъективтік жағы - сананың бұлшықет жиырылуының, органикалық өзгерістердің саны мен сапасының көрінісі.

Психолог Н.Н. Ланге зейінді "қабылдау жағдайларын бірден жақсартатын дененің тиісті реакциясы" деп анықтады. Ол психиканы түсінуге деген көзқарасын "реалистік" немесе жалпы биологиялық деп атады [8]. Ғалымның ілімдері бойынша психикалық құбылыстар нақты анықтаманы жалпы биологиялық тұрғыдан дененің бейімделуінің бір түрі ретінде қарастырылған кезде ғана алады. Осы тұрғыдан қарастырылған зейін – бұл қабылдау жағдайларын бірден жақсартатын дененің тиісті реакциясы (бұл пайымдауда қабылдау ұғымы танымдық психикалық процестерге тең). Биологиялық тұрғыдан зейінді анықтай отырып, ол оны қабылдау жағдайларын бірден жақсартатын дененің тиісті реакциясы ретінде қарастырады. Н.Н. Ланге, сонымен қатар, сананың осы немесе басқа мазмұнының анықтығына қалай қол жеткізілетінін түсінуге тырысады. Ол бұл бейімделу процесінде ағзаның ерекше қозғалыстары – қабылдау жағдайларын жақсартуға мүмкіндік беретін "зейін қимылдары" арқылы жүреді деген қорытындыға келеді. Ғылымда анықталған организмнің қоршаған ортаға бейімделу формаларына (рефлекс, инстинкт, ерік формасы) ұқсастығы бойынша Н.Н. Ланге зейін нысандарын (түрлерін) бөліп көрсетеді:

1) рефлексивті назар – бұл тітіркенуді жақсы қабылдауға қызмет ететін қозғалыстар; осы тітіркенудің сезімдерінен рефлекс ретінде пайда болады;

2) инстинктивті зейін – қызығушылық пен таңданудың инстинктивті эмоциялары деп аталатын ең жақсы қабылдауға бейімделу. Бұл бейімделу мақсатты санасыз жүзеге асырылады. Инстинктивті бейімделу рефлекторлық бейімделуден әлдеқайда кең (ол тек сезім мүшесінің бейімделуінен тұрады). Инстинктивті зейінмен сыртқы бейімделу (сыртқы адаптивті қозғалыстардың арқасында) ғана емес, сонымен қатар ішкі бейімделу (қызығушылықты тарту) пайда болады.

3) Н.Н. Ланге ерікті зейінді біршама кең түрде сипаттайды. Зейіннің осы түрін сипаттауда ол алдымен белгі – мақсаттың болуын енгізеді. Ерікті назар, деп жазады Н.Н. Ланге, бұл процесс, оның мақсаты субъектке алдын ала белгілі. Есте жаңғырту кешенінің қозғалтқыш бөлігін күшейту бүкіл кешеннің күшеюіне әкеледі, яғни. идеяларды нығайту. Бұл ерікті зейіннің бірінші эффектісі, ал екінші ретгі әсер аналитикалық – бөлу, бұл оны айқынырақ және нақтырақ етеді. Осылайша, Т.Рибо сияқты, Н.Н. Ланге де зейін процесінде қозғалыстарға шешуші рөл береді; оның ерікті назар аудару теориясы, сондықтан ерікті зейіннің мотор теориясы деп аталады.

Гештальт психологиясындағы зейінді зерттеуді интроспективті-феноменологиялық тәсілге де жатқызуға болады, дегенмен оның өкілдерінің зейіннің табиғаты туралы көзқарастары интроспективті тәсілге қарсы қалыптасты деп айта аламыз. Мұны, біріншіден, оларды зерттеудің негізгі әдісі бұрын көрсетілгендей феноменологиялық бақылау болды және екіншіден, олардың күш-жігері зейінді сипаттауға бағытталған интроспективті психология өкілдерінің күш-жігері сияқты болды.

Осылайша, В.Вундт, В.Джемс, Э.Титченер және Т.Б. Рибоның еңбектерінде зейін психологиясының негізгі түсініктері тұжырымдалды және оны эксперименттік зерттеудің негізгі парадигмалары ұсынылды. Көптеген зейін теорияларының әрқайсысы өзіндік ерекшелікке ие болды және өте сенімді көрінді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *İovenko E. Vnimanie kak psihologicheskii resurs / E. İovenko: neposredstvennyi // Molodoi uchenyi. - 2012. - № 12 (47).*
2. *Vundt V. Vvedenie v psihologi. – M.: Kom Kniga, 2007. – 168 s.*
3. *Titchener E. B. Uchebник psihologii: Univ. kurs. Ch. 1-2. – M.: Mir, 1914.*
4. *G. Leibnis . Sochinenia v 4-h tomah. Tom 4. – M.: Mysl, 1989. – 554 s*
5. *Dobrynin N.F. «O novyh issledovaniyah vnimanія». – Voprosy psihologii. 1973, № 3.*
6. *Djems U. Nauchnye osnovy psihologii. – Minsk : Harvest, 2003.*
7. *Ribo T.A. Psihologія vnimanія. – M.: Librokom, 2011. – 98 s*
8. *Lange N.N. Psihologicheskie issledovaniя. Zakon persepsii. Teorія volevogo vnimanія. – Odessa, 1983.*

Ж.Б. Катшибекова¹

¹ "Туран" Университеті (Алматы, Қазақстан)

ҚАЗІРГІ СТУДЕНТТЕРДІҢ ЗЕЙІН ҚАСИЕТТЕРІ ДЕНГЕЙІН АНЫҚТАУ

Аңдатпа

Мақалада зейін мәселесі, оның ерекшеліктері қарастырылады, зерттеуші ғалымдардың кейбір анықтамалары келтірілген. Зейіннің шоғырлану қасиетіне баса назар аударылады. Жоғары оқу орны студенттерінің зейін қасиеттері әдістемесі бойынша шоғырлану көрсеткіштері деңгейі анықталды және нәтижелері ұсынылды.

Түйін сөздер: зейін, зейін қасиеттері, зейіннің шоғырлануы, зейінді зерттеу әдістері, Пьерон-Рузер әдістемесі (ересектерге арналған нұсқасы).

Катшибекова Ж.Б.¹

¹ Университет "Туран" (Алматы, Қазақстан)

ОПРЕДЕЛЕНИЕ УРОВНЯ ВНИМАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В статье рассматривается проблема внимания, его особенности, приводятся некоторые определения ученых исследователей. Акцент делается на концентрацию внимания. По методике свойств внимания студентов вуза был определен уровень показателей концентрации и представлены результаты.

Ключевые слова: внимание, свойства внимания, концентрация внимания, методы исследования внимания, методика Пьеро-Рузера (взрослый вариант).

Katshibekova Zh.B.¹

¹ Turan University (Almaty, Kazakhstan)

Abstract

The article deals with the problem of attention, its features, some definitions of scientists researchers are given. The emphasis is on concentration. According to the method of attention properties of university students, the level of concentration indicators was determined and the results were presented.

Keywords: attention, attention properties, attention concentration, attention research methods, The method of Pieron-Ruzer (adult version).

Іс-әрекеттің тиімділігі оны тікелей орындайтын процестерге ғана емес, сонымен бірге психикалық процестің дамуына – зейінге де байланысты. Осы тұрғыда отандық психолог О.С. Сангилбаев зейінді тұлғаның когнитивтік үрдісі және даралық қасиеті ретінде интегративті әдіснамалық тұрғысынан зерттеп, зейін психологиясының теориясына үлес қосты [1].

Б.Г.Ананьевтің мәліметтері бойынша, адамның когнитивтік саласындағы жеке даму процесінде әртүрлі құрылымдық өзгерістер болғанына қарамастан, адамның дамуы барысында ақыл-ой іс-әрекет құрылымындағы зейін өзінің екінші позициясын берік сақтайды [2]. Л.С. Выготскийдің пікірінше, бала зейінінің тарихы-оның мінез-құлқының ұйымдастырылуының даму тарихы [3]. С.Л. Рубинштейн ерікті зейіннің дамуы балада ерікті қасиеттердің қалыптасуына ықпал етеді, ал зейіннің кеңеюі баланың жалпы психикалық дамуымен тығыз байланысты деп ой қосты [4]. Осылайша, Л.С. Выготскийдің, С.Л. Рубинштейннің, П.Я. Гальпериннің, Ю.Б. Гиппенрейтердің және т.б. зерттеушілердің пайымдаулары бойынша, онтогенезде зейіннің дамуы барлық басқа психикалық функциялардың дамуына қолайлы жағдай туғызады, сондықтан зейін баланың сәтті дамуы, тәрбиесі мен білім алуының маңызды шарты болып табылады.

Зейіннің даму деңгейінің жоғары болуы оқу жетістігіне оң әсер ететіні эксперименталды түрде дәлелденді. Сондықтан авторлардың көпшілігі жалпы білім алушылардың оқудағы үлгерімінің өте төмен деңгейін (25-40%), ең алдымен зейін проблемаларымен байланыстырады.

Психологиядағы зейін мәселесіне көптеген ғалымдар (Д.Бродбент, Э.Титченер, В.Вундт, Э.Рубин, А.С. Штерн, Т.Рибо, Д.Н. Узнадзе, П.Я. Галперин және басқалар) зерттеулерін арнап, оны интегративті функцияны орындайтын ерекше психикалық процесс ретінде ажыратады. Оның мәніне назар аударып отырып, ең алдымен сананың объектіге шоғырлануынан тұратындығын және шоғырлану дәрежесіне байланысты оның даму деңгейі әр түрлі болатындығын атап өтуге болады. Д.Е. Бродбенттің [5] пікірінше, зейін – бұл ақпаратты дәл кірістерден, яғни перифериядан алатын сүзгі. Ол егер адамға бір уақытта екі құлаққа да ақпарат берілсе, бірақ нұсқауларға сәйкес оны тек сол жақта қабылдау керек болса, онда оң құлаққа берілген басқа ақпарат толығымен еленбейтінін анықтады. Бұдан әрі перифериялық механизмдер физикалық сипаттамалары туралы ақпаратты таңдайтыны көрсетілді. У.Нейсер [6] бұл тетіктерді алдын-ала болжау деп атады, оларды ақпаратты салыстырмалы түрде өрескел өңдеумен байланыстырды (фоннан фигураны оқшаулау, сыртқы өрістегі кенеттен өзгерістерді бақылау). Нәтижесінде, фильтрден өткен күшті ынталандырушылар саналы процесс арқылы ақпараттарды өңдеуге көшеді, ал басқалары, біріншісімен қатар, қоймаға түсіп кетеді. Сәйкесінше, зейіннің қабылдаудың таңдамалылығы немесе белгілі бір ақпарат объектілерін таңдауымен сипатталатын өзіндік ерекшелігі бар деп қорытындылай аламыз. Осыған байланысты, А.С. Штерн, «зейін қабылдаудың таңдамалылығына, фигура-фондық құбылыстың болуына негізделген» [7,137 б.].

Нейропсихологияның негізін қалаушы ғалым А.Р. Лурия идеялары өз уақытында революциялық болды. Жыл сайын А.Р. Лурияның психологиялық-педагогикалық мұрасы бүкіл әлемдегі зерттеушілердің назарын және қызығушылығын арттырады. Ғалым өзінің дәрістерінде адамның сезім органдарына шексіз әсер ететін көптеген тітіркендіргіштер арасында мағыналы ақпаратты бөліп көрсетудің маңыздылығын атап өтті. Ол зейінді ылайық анықтады: «іс-әрекеттің таңдамалы бағдарламаларын іске асыру және олардың жүруін тұрақты бақылауды қолдау әдеттегідей зейін деп аталады» [8,165 б.].

Б.А. Сосновский өндеген "Психология" оқулығында айтылғандай: "зейіннің шоғырлануы сананың объектіге шоғырлану дәрежесімен сипатталады және субъектінің объектімен байланысының қарқындылығын білдіреді. Зейіннің шоғырлануы қазіргі уақытта субъектінің саналы қызметі жиналатын фокусты білдіреді" [9,186 б.]. Басқаша айтқанда, зейіннің шоғырлануы адамның белгілі бір уақыт аралығында шиеленісті болу қабілетін көрсете отырып, санасын объектіге шоғырландыруға қабілетті көңіл-күйдің қарқындылығын көрсетеді. Зейіннің шоғырлануы-шектеулі қабылдау өрісі бар сигналдың қарқындылығын арттыру. Шоғырлану объектіге ұзақ уақыт бойы зейін аударуды ғана емес, сонымен қатар қазіргі уақытта субъект үшін маңызды емес барлық басқа әсерлерден алаңдаушылықты ұсынады.

Зейін дегеніміз, бұл, ең алдымен, танымдық іс-әрекет барысының динамикалық сипаттамасы: ол психикалық іс-әрекеттің белгілі бір объектімен басым байланысын білдіреді, оған ол фокустағы сияқты бағытталады. Зейін дегеніміз - белгілі бір объектіге таңдамалы көңіл бөлу және оған назар аудару, объектіге бағытталған танымдық іс-әрекеттегі тереңдік. Жеке тұлғаның қызығушылықтары мен қажеттіліктері, көзқарасы мен бағыты әрдайым назардан тыс қалады. Олар объектіге деген көзқарастың өзгеруін тудырады. Ал объектіге деген көзқарастың өзгеруі зейінде – осы объектінің бейнесінің өзгеруінде, оның сананың берілуінде көрінеді: ол айқынырақ және терең айқын бола түседі. Осылайша, зейіннің басқа процестерде көрінетін ерекше мазмұны болмаса да, ол іс-әрекет пен кескіннің өзара байланысын нақты түрде ашады. Зейіннің өзгеруі танымдық іс-әрекет шоғырланған мазмұнның анықтығының өзгеруімен көрінеді. Зейін аударуда сананың объектімен байланысы айқын көрініс табады; саналы белсенділік неғұрлым белсенді болса, объект соғұрлым айқын болады; объект санада неғұрлым айқын болса, соғұрлым өзін-өзі тану қарқынды болады. Зейін – бұл сана мен ондағы іске асырылатын объект арасындағы осы байланыстың көрінісі. Зейін жеке адам мен объектінің санасы немесе психикалық іс-

әрекеті арасындағы байланысты білдіретіндіктен, онда белгілі бір екіжақтылық та байқалады: бір жағынан зейін объектіге бағытталады, екінші жағынан объект зейін аударады.

Зейіннің генезисі өте жақсы тоникалық рефлекторлық иннервацияның дамуымен байланысты. Зейіннің дамуында тоникалық белсенділіктің дамуы маңызды рөл атқарады: ол объектіні мұқият бақылау үшін қажет Белсенді тыныштық күйіне тез өту мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Зейін белсенділікпен тығыз байланысты. Атап айтқанда, филогенетикалық дамудың алғашқы кезеңінде ол практикалық қызметке, мінез-құлыққа тікелей енеді. Зейін бірінші кезекте байқампаздық, қырағылық, іс-әрекетке дайын болу сияқты пайда болады, өйткені бұл сигналды іс-әрекет мүддесі үшін қабылдауға жұмылдыру. Сонымен қатар, осы ерте кезеңдерде назар аудару іс-әрекетке дайындалу үшін қызмет ететін тежелуді білдіреді. Адамның теориялық іс-әрекеті практикалық іс-әрекеттен бөлініп, салыстырмалы тәуелсіздікке ие болғандықтан, зейін жаңа формаларға ие болады: ол бөгде сыртқы белсенділікті тежеуде және объектіні ой елегінен өткізуге, рефлексия тақырыбына тереңдік пен жинақтылықта көрінеді. Егер іс-әрекетпен байланысты жылжымалы сыртқы объектіге бағытталған назардың көрінісі көзге көрінбейтін, объектіні мұқият қадағалап, оның артынан қозғалатын болса, онда ішкі іс-әрекетке байланысты назар аударғанда, сыртқы назар аудару қозғалыссыз, бір нүктеге бағытталған, адамның сыртқы көзқарасын байқамайды. Бірақ бұл сыртқы қозғалмайтындықтың артында да тыныштық емес, белсенділік, тек сыртқы емес, ішкі дүние жасырылады.

Зейін – бұл сыртқы тыныштықтың астындағы ішкі әрекет. Нысанға назар аудару, оған іс-әрекетті шоғырландырудың алғышарты бола отырып, сонымен бірге қандай-да бір қызметтің нәтижесі болып табылады. Затқа бағытталған кейбір әрекеттерді ойша орындау арқылы ғана сіз оған назарыңызды аударып аласыз. Зейін туралы, оның болуы немесе болмауы туралы әңгіме тек қандай-да бір қызмет түріне - практикалық немесе теориялық тұрғыдан қолданылуы мүмкін. Адам өзінің ойының бағыты оның қызметінің бағытымен реттелгенде және осылайша екі бағыт сәйкес келетін кезде зейінді болады.

Зейін деңгейін анықтауды психодиагностикалық құралдарды қолдану арқылы әртүрлі жолдармен анықтауға болады. Біз Туран университетінің студенттеріне зейіннің шоғырлану деңгейін анықтауға бағытталған зерттеуге назар аударамыз. Зерттеуге Туран университетінің студенттері: "Психология" және "Қаржы" мамандықтары бойынша 80 адам, әр топта 40 адам қатысты.

Студенттерден зейін деңгейін анықтауға бағытталған Пьерон-Рузер әдістемесі (ересектерге арналған нқсқасы) жүргізілді. Тапсырманы орындау үшін бір минут беріледі, содан кейін зерттеуші нәтижелерді өңдейді, соның негізінде шоғырлану деңгейі анықталады. Өз кезегінде зейіннің шоғырлану деңгейі тапсырма барысында жіберілген қателіктерді ескере отырып, әр фигурадағы белгілер санымен анықталады, нәтижесінде ранг беріледі. Оның үстіне ранг неғұрлым төмен болса, шоғырлану деңгейі соғұрлым жоғары болады.

Біздің зерттеуіміздің нәтижелері бойынша зейін шоғырлануының өте жоғары деңгейін қаржы мамандығы студенттерінің 26% және психология мамандығы студенттерінің 28%-ы көрсетсе, жоғары деңгейді – 27%-ын қаржы мамандығы және 30% психология мамандығы студенттері көрсетті. Екі деңгейді біріктірген кезде психология мамандығында оқитын студенттердің 58%-ы және қаржы мамандығы студенттерінің тек 53%-ы ғана өз назарын объектілерге шоғырландыруға қабілетті, демек, өз санасын белгілі бір уақыт аралығында, бәрінен алшақтатып шоғырландыруға болады деп қорытынды жасауға болады. Екінші жағынан, зейін шоғырлануының төменгі деңгейлері тұрғысынан алғанда, психолог студенттерінің 42%-ы және қаржы студенттерінің 47%-ы төмен деңгейге ие болды. Осылайша, зерттеу нәтижелері психология саласында білім алатын студенттердің (58%) және қаржы мамандығының 47% студенттерінің зейінінің төмен шоғырлануын анықтайды. Бұл, студенттердің болашақ кәсіби қызметтері үшін объектілерге жоғары деңгейде назар аударуды қажет етеді, өкінішке орай, олар оны иеленбейді, бұл олардың болашақ кәсібіне әсер етуі мүмкін.

Жалпы алғанда, алынған мәліметтер зерттелуші екі мамандық өкілдерінің де төмен нәтижелері әлі де кәсіби қызметте жұмыс істей алмайтын студенттердің жеке ерекшеліктерімен байланысты деп болжайды, бірақ уақыт өте келе жұмыс ортасында дағдыларды игеру арқылы зейін шоғырлану деңгейін өзгертуге болады. Жоғарыда айтылғандарға қосымша айтар болсақ,

психолог үшін де, қаржыгер үшін де адамдардың іс-әрекеті бойынша болашақта шоғырланудың жоғары деңгейіне ие болу өте маңызды – ол неғұрлым жақсы дамыған болса, олардың жұмысы соғұрлым тиімді болатынына ерекше назар аударған жөн. Зерттеудің соңында студенттерге болашақ маман ретінде белгілі бір жаттығуларды үнемі орындау түрінде зейіннің шоғырлану деңгейін дамыту бойынша бірқатар ұсыныстар берілді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Sangilbaev O.S. *Zeiin qasiетterin damytudyň teoriylyq-ädisnamalyq negizderi: psihologiya ğylymdarynyň kandidaty ğylymi дәrejesin alu üşin дайyndalğan dissertasiyanың avtoreferaty / Sangilbaev O. S. – Almaty, 2008. – 48 b.*
2. Ananєv B.G. *Chelovek kak predmet poznaniя. SPb.:Piter.2001. 288 s. 3.Vygotskii L.S. Pedagogicheskaya psihologiya / Pod red. V.V. Davydova. – M.: AST Astrel Hranitel, 2008. – 671 s.*
4. Rubinštejn S.L. *Osnovy obei psihologii, 2-e izd. – SPb.: Piter, 2002. – 720 s. – (Seria «Mastera psihologii»).*
5. Brodbent, D. *Vnimanie i vospriятie rechi– Moskva // Psihologiya vnimanія : hrestomatia / red. B. Gippenreiter, V.Я. Romanov. – Izdanie 2-e, pererabotannoe i dopolnennoe. – Moskva: AST : Astrel, 2008. – S. 406-415.*
6. Neisser U. (1976) *Cognition and Reality: Principles and Implications of Cognitive Psychology. WH Freeman.*
7. Lurія A.R. *Leksii po obei psihologii / A.R. Lurія. – SPb.: Piter, 2012. – 320 s.*
8. Ştern A.S. *Vvedenie v psihologi: Kurs leksii / A.S. Ştern; pod red. L.V. Saharnogo, T.İ. Erofeevoi, E.V. Glazanovoi. – M.: Flinta: Moskovskii psihologo-sosialnyi institut, 2003. – 312 s.*
9. Sosnovskii B.A. *Obая psihologiya: uchebnik dla akademicheskogo bakalavriata /B.A. Sosnovskii, O.N.Molchanova, E.D.Telegina;pod red.B.A.Sosnovskogo.- 3-e izd.pererab.i dop. – M., rait, 2019.*

МРНТИ :15.21.41

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-7847.06>

К.К. Тусубекова¹, С.О. Калмуханбетова¹, А.К. Тусубекова¹, Ж.А. Абишева²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университет (Алматы, Қазақстан)

²Алматы Университеті (Алматы, Қазақстан)

ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ ТҰРАҚТЫЛЫҚТЫҢ ЖЕТІСТІККЕ ЖЕТУ МОТИВАЦИЯСЫНДАҒЫ РӨЛІ

Аңдатпа

Позитивті ұйымдастырушылық мінез-құлық шеңберінде психологиялық капитал құрылымы жұмыс орнындағы мотивация мен нәтижелілікке әсер ететін төрт психологиялық әлеуетті анықтайды: өзіндік тиімділік, үміт, оптимизм және тұрақтылық.

Осылайша, эмоционалды интеллект адамдарға жеке, топтық және ұйымдастырушылық мақсаттарға жету үшін түзетулер енгізуге мүмкіндік беретін эмоциялар мен мотивацияның өзін-өзі реттеу процестеріне жүгінеді; эмоционалды интеллект ұйымдастырушылық ортадағы жеке алдыға ілгерілеу мен сәттілікпен және өзіндік тиімділікпен тығыз байланысты.

Сонымен қатар, эмоционалды интеллект тұрақтылықтың алғышарты болып саналады. Бұл зерттеу мақсатқа жету мотивациясындағы тұрақтылық пен эмоционалды интеллекттің рөлін зерттеуге бағытталған, эмоционалды интеллекттің тұрақтылық пен жетістікке жету мотивациясы арасындағы қатынасты реттейтіндігін тексереді. Қатысушылар – 19 жастан 58 жасқа дейінгі 188 жұмысшылар. Алынған нәтижелер эмоционалды интеллект пен тұрақтылықтың жетістікке жету мотивациясындағы маңызды рөлін растайды.

Түйін сөздер: эмоционалды интеллект, тұрақтылық, позитивті ұйымдастырушылық мінез-құлық; психологиялық капитал; жетістікке жету мотивациясы.

Тусубекова К.К.¹, Калмуханбетова С.О.¹, Тусубекова А.К.¹, Абишева Ж.А.²
¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан)
²Университет Алматы (Алматы, Казахстан)

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И РОЛЬ УСТОЙЧИВОСТИ В МОТИВАЦИИ ДОСТИЖЕНИЯ УСПЕХА

Аннотация

В рамках позитивного организационного поведения структура психологического капитала определяет четыре психологических потенциала, влияющих на мотивацию и результативность на рабочем месте: самооффективность, надежду, оптимизм и устойчивость. Таким образом, эмоциональный интеллект обращается к процессам саморегуляции эмоций и мотивации, которые позволяют людям вносить корректировки для достижения индивидуальных, групповых и организационных целей; эмоциональный интеллект тесно связан с личностным прогрессом в организационной среде, успехом и самооффективностью.

Кроме того, эмоциональный интеллект считается предпосылкой устойчивости. Это исследование направлено на изучение роли устойчивости и эмоционального интеллекта в мотивации достижения цели, чтобы проверить, регулирует ли эмоциональный интеллект отношения между устойчивостью и мотивацией достижения.

Участники – 188 работников в возрасте от 19 до 58 лет. Полученные результаты подтверждают важную роль эмоционального интеллекта и устойчивости в мотивации достижения успеха.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, устойчивость, позитивное организационное поведение, психологический капитал, мотивация достижения успеха.

Tussubekova K.¹, Kalmukhanbetova S.¹, Tusubekova A.¹, Abisheva Zh.²
¹Kazakh national pedagogical University named after Abai
(Almaty, Kazakhstan) ²University of Almaty (Almaty, Kazakhstan)

EMOTIONAL INTELLIGENCE AND THE ROLE OF RESILIENCE IN MOTIVATING SUCCESS

Abstract

Within the framework of positive organizational behavior, the structure of psychological capital defines four psychological potentials that affect motivation and performance in the workplace: self-efficacy, hope, optimism, and resilience.

Thus, emotional intelligence refers to the processes of self-regulation of emotions and motivation that allow people to make adjustments to achieve individual, group, and organizational goals; emotional intelligence is closely related to personal progress in the organizational environment, success, and self-efficacy.

Moreover, emotional intelligence is considered a prerequisite for resilience. This study aims to investigate the role of resilience and emotional intelligence in goal achievement motivation to test whether emotional intelligence regulates the relationship between resilience and achievement motivation.

Participants – 188 employees aged 19 to 58 years. The results confirm the important role of emotional intelligence and resilience in motivating success.

Keywords: emotional intelligence, resilience, positive organizational behavior, psychological capital, motivation to achieve success.

Кіріспе

Ф.Лютенс позитивті ұйымдастырушылық мінез-құлықты (ПҰМ) "қазіргі жұмыс орнында өнімділікті арттыру үшін өлшенуі, дамуы және тиімді басқарылуы мүмкін адами ресурстар мен психологиялық қабілеттердің жағымды бағытталған күштерін зерттеу және қолдану" деп

анықтайды [1,59 б.]. Бүгінгі жұмыс орнына қолданылатын және оң өнімділіктің қайтарымы бар, мысалы, жоғары өнімділік, тұтынушыларға сапалы қызмет көрсету және қызметкерлерді ұстап қалу сияқты жағымды психологиялық капиталды мотивтендіруші күштер болып мыналар табылады:

(1) сенімділік немесе өзіндік тиімділік, адамның мотивацияны жұмылдыру қабілетіне деген сенімі, берілген контекстте нақты тапсырманы ойдағыдай орындау үшін қажетті когнитивтік ресурстар мен әрекеттер режимі (А.Стайкович, Ф.Лютенс, 1998). [2]

(2) үміт, интерактивті туындыға негізделген позитивті мотивациялық күй сезімі, агенттік (мақсатты энергия) және жол (мақсатқа жетуді жоспарлау) (Снайдер, Ирвинг, Андерсон, 1991) [3].

(3) адамдардың өзін және қоршаған ортаны қалай қабылдайтынына, келетін ақпаратты қалай өңдейтініне және сол ақпарат негізінде қалай әрекет етуді таңдағанына әсер ететін оптимизм. Оптимистер болашақтың жақсы болатынына сенетін болса, пессимистер олармен келеңсіз жағдайлар болуы мүмкін деп санайды. Нәтижесінде, пессимистер өзін нашар сезінуге дайындалуға мүмкіндік беретін тәсілдерді ұстанады (К.Форгед және Селигман, 2012) [4].

(4) тұрақтылық, «қиындықтарды, қақтығыстар мен сәтсіздіктерді, тіпті жағымды оқиғаларды, прогрестің және жауапкершіліктің жоғарылауының немесе қалпына келтірудің дамып келе жатқан қабілеті» (Лютенс, 2002) [1, 702 б.].

Ұйымдастырушылық мінез-құлық туралы әдебиеттерде серпімділік бастапқы сатысында болса да, ПҰМ клиникалық және даму психологиясында қалыптасқан теориялар мен эмпирикалық дәлелдерге сүйене отырып, пәнаралық перспективаны қабылдады. Кейбір зерттеулерде орнықтылық активтерге, тәуекелдерге және жұмыс орнына қатысты қолданылатын процестерге бағытталған стратегиялардың көмегімен дамитынын растайды. Бонанно (2005) сонымен қатар тұрақтылықты оқу іс-шаралары арқылы дамытуға болады деген идеяны қолдайды. Эмоционалды интеллект дамуының жоғары деңгейі бар адамдар өздерінің эмоцияларын және басқа адамдардың эмоцияларын түсіну, эмоционалды саланы басқару қабілетіне ие екендігі анықталды, бұл қарым-қатынаста жоғары бейімделу мен тиімділікті анықтайды [5].

Әлеуметтік жағынан эмоционалды интеллект деңгейі жоғары адамдар достық, тепе-теңдік, жақсы көңіл-күймен ерекшеленеді. Эмоцияны адамдар эмоционалды түрде мобильді, басқаларға бағытталған, өздеріне қарағанда жақсы таниды. Көрнекі ойлау қабілеті дамыған эмоционалды тұрақсыз, байланыссыз адамдар, жасы үлкен адамдар теріс эмоционалды жағдайларды сәтті таниды (Карпов А.В., Петровская А.С) [6]. Эмоционалды интеллект көрінуінің кейбір жас ерекшеліктері анықталды: эмоционалды интеллект өмірлік тәжірибе жинақтаған сайын жоғарылайды, жастық және жетілу кезеңінде өседі.

Джеймс Б. Эйви (2008) [7] позитивті психологиялық капиталдың жаңадан қалыптасқан негізгі құрылымы (үміт, тұрақтылық, оптимизм және тиімділіктен тұрады) позитивті ұйымдастырушылық әсерге делдалдық етуде рөл атқаратындығын зерттейді. Баккер мен Шафели (2008)[8] үш түрлі таңдауды қолдана отырып, қызметкерлердің психологиялық капиталы олардың жұмысымен, қанағаттануымен және адалдығымен жағымды байланысты екенін көрсетті. ПҰМ күрделілігі тұжырымдамасының бөлігі ретінде біз өз зерттеулерімізді тұрақтылықты арттыруға және оның эмоционалды интеллектпен байланысына бағыттаймыз.

1.1 Жұмыстағы эмоционалды интеллект

Эмоционалды интеллект ұғымы эмоцияны дәл қабылдау, қол жеткізу және қалыптастыру, ойлау процестеріне көмектесу және эмоционалды және интеллектуалды өсуге ықпал ету үшін эмоцияларды рефлексивті түрде реттеу қабілетін білдіреді. ЭИ эмоциялар мен мотивацияның өзін-өзі реттеу процестеріне жүгінеді, бұл адамдарға жеке, топтық және ұйымдастырушылық мақсаттарға жету үшін түзетулер енгізуге мүмкіндік береді (Л.Фроман, 2010) [9]. ЭИ тұжырымдамасы туралы кейбір пікірталастар ЭИ үйренуге және дамытуға болатын әлеуметтік-эмоционалды дағдылар жиынтығымен салыстырғанда диспозициялық атрибуттардың тұрақты жиынтығы ретінде қарастырды (мысалы, жеке қасиеттер, мінездер, негізгі құндылықтар).

Майер, Дж.Д., Саловей, П., Карузо, Д.Р. еңбектерінде эмоционалды интеллект тұжырымдамасы туралы кейбір пікірталастар эмоционалды интеллектіні үйренуге және дамытуға

болатын әлеуметтік-эмоционалды дағдылар жиынтығымен салыстырғанда диспозициялық атрибуттардың тұрақты жиынтығы ретінде қарастырды (мысалы, жеке қасиеттер, мінездер, негізгі құндылықтар) [10]. Құзыреттілік ретінде олар еңбек өнімділігі, мансаптық өсу, клиенттерге қызмет көрсету, топтық жұмыс және көшбасшылық сияқты салаларда оң нәтижелерге қол жеткізуге ықпал ететін жеке қасиеттер, мотивтер, білім мен дағдылардың жиынтығын қамтиды (Гоулман, 2010) [11]. Алайда, диспозициялық және ассимиляцияланған құзыреттілік модельдерін қолданатын ЭИ нәтижелі ұйымдастырушылық нәтижелермен оң байланысты болып көрінеді. Алдыңғы зерттеулер көрсеткендей, эмоционалды ақылды адамдар әріптестеріне қарағанда жақсы орындаушылар болып табылады, эмоционалды интеллект жұмыс нәтижелеріне (мысалы, еңбек өнімділігі) және тұлғааралық қарым-қатынасқа (мысалы, сұхбат) әсер етуі мүмкін екенін атап өтті.

1.2 Эмоционалды интеллект және тұрақтылық

Армстронг, Галлиган және Кричлидің (2011) [12] айтуынша, ЭИ тұрақтылықпен тікелей байланысты болуы мүмкін, сондықтан стресстік жағдайдағы эмоционалды ақылға қонымды мінез-құлық бейімделеді. Олар жоғары эмоционалды интеллектке ие адам кез келген эмоционалды жағдайды жақсы деп санайды, өйткені олар "өз эмоцияларын дұрыс қабылдауға және бағалауға, өз сезімдерін қалай және қашан білдіру керектігін білуге және олардың көңіл-күйін тиімді реттей алады". Осылайша, ЭИ эмоционалды өзін-өзі тану, өзін-өзі көрсету және басқару арқылы жағымсыз оқиғалардың салдарын буферлеу ретінде орналастырылады. Зерттеушілер атап өткендей, бірнеше зерттеу әдістерінің конвергенциясы тұрақты адамдар өмірге оптимистік және жігерлі көзқараспен қарайды, жаңа тәжірибеге қызығушылық танытады және жоғары позитивті эмоционалдылықпен сипатталады. Қосымша мәліметтер жоғары икемді адамдар өздерінің жағымды эмоционалдылығын белсенді түрде дамытып, әзіл-оспақ арқылы стратегиялық жағымды эмоциялар тудыратындығын көрсетеді, релаксация техникасы және оптимистік ойлау.

1.3 Тұрақтылық пен Мотивация

Мотивация – бұл негізгі психологиялық процесс. Мотивация – бұл мінез-құлық пен өнімділікті қоздыратын, қуаттандыратын, бағыттайтын және қолдайтын процесс. Бұл адамдарды іс-әрекетке итермелеу және қалаған мақсатына жету процесі. Адамдарды ынталандырудың бір тәсілі-жұмысшыларды өз жұмысына көбірек қанағаттандыратын және адал ететін тиімді мотивацияны қолдану.

Кіріспеде айтылғандай, позитивті ұйымдастырушылық мінез-құлық психологиялық капиталдың негізгі факторы деп аталатын төрт психологиялық әлеуетті анықтайды (және қызметкерлердің еңбек мотивациясы үшін маңызды салдары болуы мүмкін. Лутанс, Эйви, Аволио және Петерсон тұжырымдамалық тұрғыдан психологиялық капитал анықтамасы төрт өлшем арасындағы ортақ байланыс мақсаттар мен жетістікке жетуге деген мотивациялық бейімділік деп санайды. Психологиялық капиталдың негізгі құрылысын қалыптастыру үшін синергетикалық өзара әрекеттесетін төрт ресурс, олар жеке адамдар тарапынан үлкен қосымша күш-жігерді күшейтуге, көптеген мәселелерді шешуге ынталандыруға, мотивацияның жоғары деңгейіне әкелетін оң нәтиже күтуге және сәтсіздіктерге оң реакцияларға негізделген жоғары өнімділікке әкеледі деп күтуге болады. Басқаша айтқанда, психологиялық капитал мақсат пен жетістікке жетуге деген мотивациялық бейімділік анықталуы мүмкін.

Алайда, алдыңғы зерттеулер көңілді адамдар үнемі өзгеріп тұратын жұмыс орнындағы стресстік факторлармен күресу үшін жақсы жабдықталған деп тапты, өйткені олар жаңа тәжірибелерге ашық, өзгеретін талаптарға икемді және қиыншылықтарға тап болған кезде эмоционалды тұрақтылықты көрсетеді. Соңғы зерттеулер сонымен қатар қызметкерлердің тұрақтылығы мен тиімділігі, жұмысқа қанағаттану және жұмыс бақыты, сондай-ақ корпорациялардың жаппай қысқаруына қарсы тұру қабілеті арасындағы оң байланысты көрсетеді.

1.4 Зерттеудің мақсаты

Жоғарыда келтірілген әдебиеттерге шолуды қорытындылай келе, біз мынаны аламыз:

1) ЭИ жұмыстағы қатынастарға маңызды әсер етеді, өйткені ол адамдарға ұйымдастыру-

шылық мақсаттарға жетуге мүмкіндік беретін өзін-өзі реттейтін ынталандыру процестеріне жүгінеді (Фроман, 2010);

2) тұрақтылық ЭИ-мен байланысты болуы мүмкін: Армстронг соавт. (2011) екі тұрақтылықтың алдында тұр деп болжады (Matthews et al., 2002);

3) жетістікке жету мотивациясы эмоционалды интеллектпен байланысты болуы мүмкін (Dulewicz and Higgs, 2000). Тұрақтылық пен мотивация арасындағы қарым-қатынасты зерттеген өте аз зерттеулер бар және әрдайым контекстке бағдарланған емес екенін ескере отырып, бұл зерттеудің мақсаты эмоционалды интеллект, тұрақтылық және еңбек мотивациясы арасындағы байланысты тексеру болып табылады, атап айтқанда: эмоционалды интеллект жетістікке жету мотивациясымен оң байланысты болады; 1) эмоционалды интеллект тұрақтылықпен оң байланысты болады; 2) тұрақтылық эмоционалды интеллект пен жетістікке жету мотивациясы арасындағы байланысты делдалдайды.

2. Зерттеудің нысандары мен әдістері

2.1 Зерттеуге 19-ден 58 жасқа дейінгі 188 қызметкерлер (98 ер, 90 әйел) қатысты. 1-кестеде қызметкерлердің жынысы мен жасы бойынша бөлінуі көрсетілген: іріктеменің әлеуметтік-демографиялық таралуында айтарлықтай айырмашылықтар табылған жоқ. Олар ерікті түрде жұмысқа қабылданған, тесттер жеке, жасырын және уақыт шектеусіз жүргізілді.

Кесте 1. Қатысушыларды жынысы мен жасы бойынша бөлу

	19-29 жас	30-39 жас	40-49 жас	50-ден ары қарай	Қорытынды
Ерлер	21.25%	10.20%	7.44%	11.85%	50.74%
Әйелдер	8%	14%	13,6%	13.66%	49.26%
Барлығы	29.25%	24.2%	21.04%	25.51%	100.00%
Хи квадрат=6.62, df=3.00, p=.09					

Жетістікке жету мотивациясы еңбек және ұйымдастырушылық мотивацияны түгендеу (Giorgi & Majer, 2009), жұмыс мотивациясының төрт макро саласын бағалайтын өзін-өзі есептеудің көп өлшемді сауалнамасы арқылы өлшенді: сыйақы, сәттілік, құзыреттілік, тұрақтылық. Атап айтқанда, жетістік – бұл 6 тармақтан тұратын сәттілік аймағының ішкі шеңбері (мысалы, "күрделі мақсаттардың болуы"), оған сәйкес жеке тұлға өзінің мотивтендіру дәрежесін 5 баллдық шкала бойынша бағалауы керек (1-ден ары қарай = "Менің мотивациям өте төмен" – 5-ке дейін = "менің мотивациям өте жоғары"). А.Кронбах коэффициенті 76.

Ересектерге арналған тұрақтылық шкаласы (ЕТШ) (Friborg et al., 2006) бұл өзін-өзі есептеу сауалнамасы, семантикалық дифференциалдың 5 баллдық шкаласы бойынша терілген 29 баллдан тұрады. Ол алты фактор бойынша топтастырылған:

1. Өзін-өзі қабылдау, бұл өзін-өзі бағалау және өзіне деген сенімділік, сонымен қатар жағымсыз мінез-құлық пен эмоцияларды басқару қабілетіне жатады.

2. Болашақтың позитивті бағдарын, сондай-ақ өмірдің әр түрлі аспектілерінде жетістікке жетуге және мотивацияға сілтеме жасайтын болашақты қабылдау.

3. Күшті, жақсы сараланған және интеграцияланған сезімді білдіретін құрылымдық стиль.

4. Стресті өмірлік тәжірибемен күресуге көмектесетін қарым-қатынастарды дамытуға және қолдауға ықпал ететін тұлғааралық дағдыларға жататын әлеуметтік құзыреттер.

5. Отбасындағы ынтымақтастық, бір-бірін қолдау, отбасының басқа мүшелеріне деген адалдық және отбасындағы жалпы тұрақтылық туралы тармақтарды қамтитын таныс келісім.

6. Достардың қолдауына қол жетімділігі, сондай-ақ қолдау көрсету қабілеті.

Осы зерттеуде жалпы ЕТШ жеке ЕТШ факторларына қарағанда кіші өлшемдер, тұрақтылықтың жалпы аспектілері ретінде бағаланды, осылайша төмен және жоғары тұрақтылық баллдарының мағынасында айтарлықтай өзгеріссіз ЕТШ нәтижесін жалпы қолдануды қолдайды. Кронбах коэффициенті 79-ға тең.

*SSRI сауалнамасы (Schutte et al. Self-ReportIndex). Н.Шутте сауалнамасы, эмоционалды интеллектінің 4 "тармағын" өлшеуге бағытталған. Мейер, П.Саловой және Д.Карузо үлгісі. 33 бекітуден тұрады, олардың әрқайсысын тақырып 5 шкаланың біріне сәйкес бағалауы керек, "бұл Мен туралы емес"-ден "бұл Мен туралы"-ге дейін. Шкалалар респонденттердің әдетте эмоцияны өздері және басқалар қаншалықты тиімді анықтайтынын, түсінетінін, реттейтінін және шектейтінін бағалайды. Кронбах коэффициенті 83.

3. Зерттеудің нәтижелері және оны талқылау

Сипаттамалық статистика және деректердің корреляциясы 2-кестеде келтірілген. Бірінші болжам эмоционалды интеллект жетістікке деген мотивациямен оң байланысты болады деп жорамалданды. Алынған нәтижелер болжамды растайды ($\beta = 0,38$, $R^2 = 0,14$, $p < 0,001$).

Екінші болжам эмоционалды интеллект тұрақтылықпен оң байланысты болады деп болжады. Алынған нәтижелер болжамды растайды ($\beta = 0,42$, $R^2 = 0,18$, $p < 0,001$). Үшінші болжам тұрақтылық эмоционалды интеллект пен жетістікке жету мотивациясы арасындағы байланысты делдалдайды деп болжады. Бұл гипотеза да қолдау тапты, өйткені эмоционалды интеллекттің жетістікке жету мотивациясына әсері тұрақтылықты басқарғаннан кейін төмендеді ($\beta = 0,30$, $p < 0,001$ эмоционалды интеллект үшін; $\beta = 0,18$, $R^2 = 0,17$, $p < 0,001$ тұрақтылық үшін).

Кесте 2. Зерттелетін айнымалылардың сипаттамасы және корреляциясы

			1	2	3
Эмоционалды интеллект	123.21	13.02	1		
Тұрақтылық	111.43	0.15.69	0.42**	1	
Жетестәкке жету мотивациясы	21.79	3.23	0.38**	0.31**	1
(** $p < .01$)					

Бұл зерттеудің мақсаты эмоционалды интеллект, тұрақтылық және жетістікке жету мотивациясы арасындағы байланысты анықтау болды. Алынған нәтижелер қарастырылған үш дизайн арасындағы маңызды байланысты көрсетеді: эмоционалды интеллект жетістікке жетудің мотивациясын болжайды, өйткені бұл олардың тұрақтылығын бақылағаннан кейін де жойылмаған жұмысшылардың мотивациясына тікелей әсер етеді. Мұндай нақты тұжырымдардың бірнеше салдары да бар; ең алдымен, олар эмоционалды интеллекттің адамдардың өміршеңдігінде маңызды рөлін растайды. Психологиялық тұрақты адамдар эмоционалды интеллекті деп тиімді сипатталады және жағымды эмоцияларды өздерінің пайдасына қолданатын болады. Сондықтан, кейбір адамдарда күйзеліс кезінде жағымды эмоцияларды қолдану тенденциясы жоғарырақ болуы мүмкін. Осы ойларға сүйене отырып, эмоцияларды дәл қабылдау, қол жеткізу және реттеу қабілеті бар адамдарға стресстік жұмыс ортасын жақсартуға және ұйымдастырушылық мақсаттарға жету үшін түзетулер енгізуге мүмкіндік беретін кейбір өзін-өзі реттейтін процестердің (эмоциялар мен мотивтер) дамуына ықпал етеді деп қорытынды жасауға болады.

Демек, эмоционалды интеллект тұрақты болудың қажетті шарты болып табылады, ал тұрақтылық – бұл ЭИ жұмыста жетістікке жетуге деген жақсы мотивация әкелетін ерекше әдіс-тәсіл. Сонымен қатар зерттеушілердің пікірінше, тұрақтылық кедергілерге төзімділікке итермелейтін негізгі табандылық компонентіне ие.

4. Қорытынды

Бұл зерттеудің нәтижелерін позитивті ұйымдастырушылық мінез-құлықтың кең контекстінде қарастыруға болады: кіріспеде келтірілген анықтама позитивті ұйымдастырушылық мінез-құлыққа "қарым-қатынас, тұлға, мотивация және көшбасшылық салаларындағы көптеген қолданыстағы тұжырымдамалар" кіретінін мойындайды. Позитивті психологиялық капитал позитивті ұйымдастырушылық мінез-құлықтың нәтижесі болып табылады және "жеке тұлғаның

дамуындағы жағымды психологиялық жағдай: (1) өзіне деген сенімділік (өзін-өзі жетілдіру), қиын міндеттерде жетістікке жету үшін қажетті күш- жігерді жұмсау, (2) қазір және болашақта табысқа жетудің оң атрибуты (оптимизм); (3) мақсаттарға қол жеткізудегі табандылық және қажет болған жағдайда табысқа жету үшін мақсаттарға бағыттау (үміт); және (4) қиыншылықтар қоршап алғанда, жетістікке жету мотивациясы үшін қажетті (тұрақтылық).

Жоғары психикалық жүктемесі бар жұмысшылар көбінесе шешуші, көп күш жұмсайды, сәттілік күтеді, кедергілерді тиімді жеңеді және сәтсіздіктерден оңай қалпына келеді. Тұрақты және эмоцияларын басқара алатын қызметкерлер жетістіктер мен жетістікке жетуге көбірек ынталандырылуы мүмкін және жақсы өнімділік пен қанағат сезімін көрсете алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Ltens, Fred. Organizasionnoe povedenie : Uchebnik dlya vuzov : Per.s 7-go izd.na angl.яз. / Fred Ltens. – М.: INFRA-M, 1999. – XXIV,691s. : il. – (Universitetskii uchebnik) . – Na rus. яз.*
2. *Stajkovic, A., & Luthans, F. (1998). Self-efficacy and work-related performance: A meta-analysis. Psychological Bulletin, 124, 240-261.*
3. *Snyder, C., Irving, L. M., & Anderson, S.A. (1991). Hope and health: Measuring the will and the ways. In C.R. Snyder & D. R. Forsyth (Eds.), Handbook of social and clinical psychology: The health perspective (285-305). Elmsford, NY: Pergamon.*
4. *Forgeard, M.J. C., & Seligman, M. E. P. (2012). Seeing the glass half full: A review of the causes and consequences of optimism. Pratiques Psychologiques, 18(2), 107–120. doi:10.1016/j.prps.2012.02.002.*
5. *Bonanno, G.A. (2005). Clarifying and extending the construct of adult resilience. American Psychologist, 60, 265-267.*
6. *Karpov A.V., Petrovskaya A. S. Problema emosionalnogo intellekta v paradigme sovremennogo metakognitivizma // Vestnik integrativnoi psihologii. 2006.*
7. *Djeims B. Eivi. Vliyanie psihologicheskogo kapitala i emosii na sootvetstviue otnoşeniya i povedenie./Jurnal prikladnoi povedencheskoi nauki /44 (1) ,mart 2008 g.*
8. *Bakker, A.B., & Schaufeli, W. B. (2008). Positive organizational behavior: engaged employees in flourishing organizations. Journal of Organizational Behavior, 29(2), 147–154.*
9. *Froman, L. Pozitivnaya psihologiya na rabochem meste. Jurnal razvitiya vzroslyh, 2010, 59-69.*
10. *Maier, Dj.D., Salovei, P., Karuzo, D. R. (2004). Emosionalnyi intellekt: teoriya, vyvody i posledstviya. Psihologicheskoe issledovanie, 15 (3), 197–215*
11. *Goulman D. Emosionalnyi intellekt / D. Goulman. — М. : AST, 2009. — 480 s.*
12. *Armstrong A.R, Galligan R.F, Krichli K.R (2011). Emosionalnyi intellekt i psihologicheskaya ustoichivost k negativnym jiznennym sobytiyam. Lichnost i individualnye razlichiya, 51, 331-336.*

А.С. Кенжебай¹, Ф.А. Дарменова¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті. Алматы қ., Қазақстан

ЕРТЕ БАЛАЛАР АУТИЗМІ БАР БАЛАЛАРДЫҢ АТА АНАЛАРЫМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ЖҰМЫСТАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Ұсынылған мақалада ерте балалар аутизмі (ЕБА) бар балалардың ата аналарының психологиялық жай күйлері көрсетілген. ЕБА бар балаға көмек көрсетудің маңызды шарты бүкіл отбасын кешенді сүйемелдеуді ұйымдастыру болып табылады. Мұндай жұмыстың негізгі міндеттері-ата-аналарды ақпараттық және психологиялық қолдау және балаларды оқыту мен тәрбиелеу мәселелерінде олардың құзыреттілігін арттыру болып табылады. Ата-аналармен жұмыс кезінде мамандар баланың мүддесі үшін сенім мен серіктестікті нығайтуға ықпал ететін этикалық нормалар мен ережелерді сақтау маңызды. Бұл мақалада ЕБА бар балаларға жан-жақты қолдауды ұйымдастыру барысындағы ата аналардың рөлі қарастырылған.

Түйін сөздер: отбасы; ерте балалар аутизмі; әлеуметтік орта; психологиялық күй; психологиялық қолдау.

Кенжебай А.С.¹, Дарменова Ф.А.¹

¹Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая Алматы, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ С РОДИТЕЛЯМИ ДЕТЕЙ С РАННИМ ДЕТСКИМ АУТИЗМОМ

Аннотация

В данной статье раскрываются психологические состояния родителей детей с детским аутизмом. Так как одним из важных условий оказания помощи детям с детским аутизмом является организация комплексного сопровождения всей семьи. Основными задачами такой работы является информационная и психологическая поддержка родителей и повышение их компетентности в вопросах обучения и воспитания детей с особенностями в развитии. Также важно отметить что при организации работы с родителями важно соблюдать этические нормы и правила, способствующие укреплению доверия и партнёрства между родителями и ребёнком с детским аутизмом.

Ключевые слова: семья; ранний детский аутизм; социальная среда; психологическое состояние; психологическая поддержка.

Kenzhebay A.S.¹, Darmenova F. A.¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University (Kazakhstan, Almaty)

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF WORKING WITH PARENTS OF CHILDREN WITH EARLY CHILDHOOD AUTISM

Abstract

This article reveals the psychological states of parents of children with childhood autism. Since one of the important conditions for providing assistance to children with childhood autism is the organization of comprehensive support for the whole family. The main tasks of this work are informational and psychological support for parents and improving their competence in the education and upbringing of children with special needs. It is also important to note that when organizing work

with parents, it is important to observe ethical norms and rules that promote trust and partnership between parents and a child with childhood autism.

Key words: family; early childhood autism; social environment; psychological state; psychological support.

Кіріспе. Тиімді түзету жұмыстарының және ЕБА бар баланың бейімделуінің ажырамас бөлігі – оның отбасымен жүргізілетін жұмыс. Баланың дамуындағы бұзылулар, оның мінез-құлық проблемалары стресстің көзі болып табылады және барлық отбасы мүшелерінің бейімделуіне әкеледі. Баланың бойындағы белгілі бір кемістіктер бейімделу кезінде, әдетте, отбасылық қатынастардың бүкіл мүшелерінде өзгерістер мен деформациялар пайда болады: некедегі проблемалар, әлеуметтік оқшаулау артып, ата-аналардың психикалық ресурстары сарқылуына әкеліп соғады. Бұл жағдайда ата-ана стреске қарамастан өзінің ата-аналық функцияларын орындай алуы керек, сонымен қатар баламен жүргізілетін жұмыстың міндеттерін, кезеңдері мен түпкі мақсаттарын түсінуі керек. Мамандардың міндеті – ЕБА бар балада өмірлік қажетті дағдыларды қалыптастыру, оларды іске асыру үшін тек маманмен өзара іс-қимыл кезінде ғана емес, үйде, мектепте және басқа да қоғамдық орындарда жағдай жасау. Бұл ата-аналардың стресс деңгейін едәуір төмендетеді және одан әрі түзету және дамыту жұмыстары үшін қажетті ресурстарды жасайды. Ата-аналармен жұмыс істеудің түпкілікті нәтижесі-барлық мүшелерінің одан әрі өсуі мен дамуы мүмкіндігімен бүкіл отбасының тәуелсіз бейімделген жұмысы.

Даму ерекшеліктері бар баласы бар отбасымен болатын процестерді қарастырған кезде бірнеше аспектілерді бөлуге болады: баланың ауру жағдайына бейімделу проблемалары, ата-ана мен бала қарым-қатынасы, ата-ана мен мамандардың өзара әрекеттесуі.

Диагноз қойылған уақытқа қарамастан, даму бұзылулары бар баланың пайда болуы әрдайым соқтығыс болып табылады, өйткені ата-аналар бастан кешіретін стресстің жоғары деңгейі олардың психикалық және физикалық денсаулығы саласындағы бейімделу процестерімен бірге жүреді және адам қызметінің барлық деңгейлерінде өзгерістерге әкеледі. Бала бойындағы кемістік – бұл ата-аналар үшін ауыр жағдай, ол ата-аналармен бірге қиын жағдайларға тән күйзелісті тудырады. Бала бойындағы кемістіктің нәтижесінде ата-аналарда оның салауатты келбеті, армандары, болашақ өсуіне байланысты үміттері жоғалады. ЕБА бар баласы бар ата-аналардың тәжірибесі көбінесе даму ерекшеліктері бар балаларды тәрбиелеп отырған барлық ата-аналардың тәжірибесіне ұқсас, бірақ сонымен бірге олардың өзіндік ерекшеліктері бар.

Зерттеу әдістері. Аутизм – бұл жалпы дамудың бұзылуы, ол 3 жасқа дейін көрінеді және әлеуметтік өзара әрекеттесу мен қарым-қатынастың сапалы бұзылуымен, сондай-ақ шектеулі мүдделермен және қайталанатын стереотиптік мінез-құлықпен сипатталады. Әдетте, соңғы диагноз үш жастан кейін жасалады. Осы уақытқа дейін, бұрмаланған дамудың белгілі бір белгілерінің болуына қарамастан, мамандар көбінесе оларды жеңіл неврологиялық бұзылулар немесе психикалық немесе сөйлеу дамуының тежелуі ретінде бағалайды. Диагностиканың қиындықтары, бұзылулардың әртүрлілігі мен гетерогенділігі, белгілі бір белгілердің тұрақты болмауы, теориялық және түзету тәсілдерінің әртүрлілігі ата-аналардың баланың диагнозын қабылдауын қиындатады және оларды көптеген психикалық қиындықтарға әкеледі. Бұзылулардың айқын еместігі (әсіресе аутистикалық бұзылулардың жеңіл түрлерінде) көбінесе диагнозды жоққа шығаруға бейімділік тудырады, маманнан маманға баруға шақырады, бұл отбасын одан да көп күйзеліске ұшыратады және емдеуді кейінге қалдыруға әкеледі.

Жедел дағдарыс бала туылғаннан кейін, диагноздан кейін немесе оның жағдайының ауырлығын түсінумен аяқталған белгісіздік кезеңінен кейін басталатынына қарамастан, ата-аналар үшін жаңа өмір шындығына бейімделудің ұзақ кезеңі басталады. Әрбір жағдай – бала денсаулығының нашарлауы, даму деңгейін бағалайтын тесттің нашар нәтижелері, мінез – құлықтағы оғаштықтардың пайда болуы, балабақшаға барудың басталуы, мектепті таңдау немесе болашақ мамандыққа дайындық болсын – ата-аналар үшін қауіпті және алаңдатарлық импульстарды қамтуы мүмкін, олармен күресуді үйрену керек. Ата-аналар ерекше психология-

лық жағдайға тап болады: бұл баланың ауруын емдеуге қарағанда ауыр және көбінесе бала қайтыс болғаннан да ауыр. ЕБА балалары бар отбасылардағы тәжірибенің шиеленісі дамудың басқа ауыр бұзылулары бар балалары бар отбасыларға қарағанда күшті.

Стресс көбінесе ЕБА бар баланы тәрбиелеп отырған аналарда көрінеді. Бала ерте жастан бастап ананы ынталандырмайды, көзіне қарамайды, қолында болғанды ұнатпайды, кейде оны басқа адамдардан да шығармайды, байланыста артықшылық бермейді. Мұндай бала оған жеткілікті эмоционалды жауап бермейді, қарым-қатынас қуанышы. Бұл ЕБА бар балалардың аналарында депрессияға, астено-невротикалық көріністерге әкеледі. ЕБА бар балалары бар аналардың зерттеулері олардың балаларға деген эмоционалды қатынасы дұрыс, позитивті болып қала беретінін көрсетті. Танымдық деңгейде баланы бағалау көбінесе нәрестелік болып табылады, ананың баласын түсінудегі, оны тәрбиелеу моделін құрудағы және әлеуметтік ортаға "ену" мүмкіндігінің қиындықтарын көрсетеді. Аналар көбінесе рөлдік жетілмегендіктің кешенін және науқас баланың ерекшеліктеріне икемді бейімделудің мүмкін еместігін дамытады. Сонымен қатар, олар балаларына тәуелділікке байланысты жеке бас бостандығы мен уақытының шамадан тыс шектеулерін сезінеді.

ЕБА бар балалармен жұмыс жасаудағы басты міндет – жаңа дағдыларды қалыптастыру және қажетсіз мінез-құлықты жою. Мұндай жұмыс жеке және топтық режимде де жүргізілуі мүмкін. Маманның алдына қойған міндеттерінің бір бөлігі топта оқыған кезде ғана шешілуі мүмкін. Мұндай міндеттерге құрдастарымен өзара әрекеттесу дағдыларын қалыптастыру (мысалы, ойын немесе басқа бірлескен іс-шаралар), топта қабылданған нормалар мен ережелерді игеру (өз кезегін күту, кездесуде сәлемдесу және т.б.) жатады. Топтық жұмыстың ерекше форматы - балалар мен ата-аналар тобы, оған балалар ата-аналарымен бірге қатысады. Мұндай топтағы сабақтар, ең алдымен, ата-аналарға баланы жаңа дағдыларға үйрету тәсілдерін игеруге мүмкіндік береді. Бұл, біріншіден, баланың күнделікті өмірде қолданған дағдысы үшін, басқаша айтқанда, дағдыларды жалпылау үшін қажет. Екіншіден, ата-аналардың алған дағдылары оларға баласына сабақ барысында әртүрлі себептермен қалыптастыру мүмкін емес басқа дағдыларды үйретуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ересектер өздері қолдана алатын жағымсыз мінез-құлықты жоюға бағытталған әдістерді игереді.

Нәтижелерді талдау. Балалар-ата-аналар тобындағы сабақтар ата-аналарға мүмкіндік береді:

- мамандардан және басқа ата-аналардан қолдау алу;
- басқа ата-аналардың және басқа балалардың мінез-құлқын бақылау;
- өз тәжірибенің бөлісу және басқа ата-аналардың тәжірибесі туралы білу

Сабаққа кіріспес бұрын оқу мақсаттарын анықтау керек. Бұл жұмыстың өте маңызды кезеңі, оның сәттілігін анықтайды. Бір жағынан, жақын мақсаттар мүмкіндігінше нақты тұжырымдалуы керек. Тек осы жағдайда оқытудың тиімді әдісін таңдауға және жұмыс нәтижесін үнемі бағалауға болады. Сонымен бірге, ата-аналар алыс болжамға алаңдайды: бала мектепте оқи ала ма, достары бар ма, ата-анасы болмаған кезде қалай өмір сүреді. Маман мұндай алаңдаушылықтарға түсіністікпен қарап, ықтимал перспективаларды талқылауы керек, ал ересектердің назарын тікелей оқу мақсаттарына үнемі аударады. Мақсаттар міндетті түрде ата-аналармен келісілуі керек, олар қазіргі уақытта баланы басқа нәрсеге емес, дәл осылай үйрету маңызды екенін, егер ол белгілі бір шеберлікті игерсе немесе қажетсіз мінез-құлықтан арылса, баланың өміріндегі қандай өзгерістер болатынын түсінуі керек

Аутистік спектрдің бұзылулары бар балаларды тәрбиелеп отырған отбасылар балалардың өзара әрекеттесу, оқыту және мінез-құлқын түзету әдістері туралы қажетті білімдерінің болмауына байланысты жиі өз проблемасына тап болады. Өмірдің қиын жағдайында надандық жағдайында ата-аналар ауыр стрессті бастан кешіреді, депрессия, ашу-ыза, балалармен қарым-қатынаста айқындық, үмітсіздік пайда болады. Достық байланыстар жиі жойылып, отбасы оқшаулануына әкеліп соғады. Мұндай жағдайларда ересектер де, балалар да қолдау мен көмекке мұқтаж, оны әртүрлі жолдармен қамтамасыз етуге болады және қажет. Мұндай көмек

көрсетудің тиімді әдістерінің бірі – ата-ана мен баланың интенсивтілігі-шектеулі уақыт аралығында көптеген сабақтарға толы көшпелі оқыту бағдарламасы.

Ата-ана мен бала қарқындылығы форматындағы сабақтар балаларға асханаға, Мәдени іс-шараларға (мысалы, мерекелер немесе кинотеатр) бару сияқты маңызды әлеуметтік дағдыларды үйретуге мүмкіндік береді. Бұл іс-шараларға қатысу балалардан көптеген дағдыларды игеруді талап етеді (асханада тыныш кіріп, үстеліңізге отырыңыз, тамақтанар алдында және одан кейін қолыңызды жуыңыз, тамақтану кезінде тұрмаңыз, ыдыс-аяқты тазалаңыз). Бұл жұмыс форматы білім беру мекемесіндегі түзету сабақтары шеңберінде апта сайынғы қысқа кездесулермен бұзу бойынша бірқатар қосымша мүмкіндіктер береді. Бейімделген ортаны құруға және оған баланы, сондай-ақ оның бүкіл отбасын орналастыруға мүмкіндік бар, бұл өз кезегінде ата-аналарға білім беру әдістері мен әдістерін тиімді үйретуге ықпал етеді.

Қарқындылық аясында балалар үшін күннің дұрыс режимі ұйымдастырылады, ол визуалды кесте түрінде ұсынылады. Ата-аналар баланың назарын кестеге аударады, осылайша оның мінез-құлқын ұйымдастырады және іс-әрекетін құрылымдайды. Тұрақты, күн сайын қайталанатын режим балалардың жаңа жағдайларға тез бейімделуіне ықпал етеді. Сонымен қатар, бұл балаларды маңызды тұрмыстық және әлеуметтік дағдыларға үйретуге және алынған тәжірибені үйде де режимді ұйымдастыруға ауыстыруға мүмкіндік береді. Күн тәртібінің құрылымына өз заттарын тазалау, төсек, киіну, жуыну, тамақтану, өз бос уақытын ұйымдастыру, сәлемдесу (қоштасу) және т. б. сияқты маңызды сәттер кіреді.

ЕБА бар балаларда ойын жиі болмайды, оның барысында сюжет ойналады, әсіресе алмастырғыш заттарды қолдана отырып. Сондықтан қарқынды жұмыстың маңызды бағыты – балаларға ойын дағдыларын үйрету, ал ересектерге балалармен қалай ойнауға үйрету. Ол үшін балалар арнайы дайындалған бөлмеде ойыншықтармен ойнай алатын ойын сағаты күнделікті кестеге енгізіледі. Ата-аналарға ойынның не үшін қажет екендігі, балалық шақта ойнау қаншалықты маңызды, балаларды қалай ойнауға үйрету керектігі туралы айтылады. Алдымен, мамандардың жетекшілігімен балалар Күнделікті рөлдік ойындарға, ережелері бар ойындарға қатыса бастайды, содан кейін қайтадан рөлдік ойындарға қатысады, бірақ өздігінен, қиялға айналады, алмастырғыш заттарды қолдана отырып, белсенді шығармашылық қиял мен қиялды тудырады. Бастапқыда ата-аналарға ойынға қатысу қиын болуы мүмкін, бірақ мұғалімдердің іс-әрекеттерін байқауға, олардың көмегіне сүйенуге қабілетті бола отырып, олар балаларға ойнауды үйретіп қана қоймай, бірге ойнаудан да ләззат алады.

Аутистік спектрдің бұзылулары бар балаларды тәрбиелеп отырған отбасылар көбінесе әлеуметтік мәселелерге ұшырайды, баламен өзара әрекеттесу жолдары, оқыту әдістері, балалардың мінез-құлқын түзету туралы қажетті білімдері жетіспейді. Бір кездері қиын өмірлік жағдайға тап болған ата-аналар қатты стрессті бастан кешіреді, депрессия, ашуланшақтық, балалармен қарым-қатынаста айқындық, үмітсіздік пайда болады. Достық байланыстар жиі жойылып, отбасы оқшаулануда. Мұндай жағдайларда ересектер де, балалар да қолдау мен көмекке мұқтаж, оны баламен және оның отбасымен қандай-да бір жолмен араласатын барлық мамандар бере алады және қамтамасыз етуі керек. Бүкіл отбасына білікті көмек көрсету үшін тек кәсіби білім мен дағдыларға ие болу жеткіліксіз. Ата-аналардың психологиялық жағдайының ерекшеліктерін түсіну, қарым-қатынастың этикалық нормаларын сақтау, балаларды ғана емес, ата-аналарды да оқыту әдістерін меңгеру, сондай-ақ оларға психологиялық көмек көрсету қажет.

Қортынды. Отбасы баланың жеке басын қалыптастыру мен дамытуда маңызды рөл атқарады. Ата-аналардың басшылығымен бала өзінің алғашқы өмірлік тәжірибесін, қоршаған шындық туралы қарапайым білімін, қоғамдағы өмір сүру дағдылары мен дағдыларын алады. Баланың қоғамға бейімделуі мен интеграциясының сәттілігі көбінесе отбасына байланысты.

Психологиялық қолдау қатаң сараланған және ЕБА бар баланың отбасы өмір сүретін шындыққа мүмкіндігінше жақын болуы керек. Кеңес беру барысында ата-аналарға оның өмірінің әртүрлі кезеңдерінде қандай қиындықтар туындауы мүмкін екенін айту керек. Баланың өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын дамыту, оны отбасының өмірлік іс-әрекетіне қосу, физикалық немесе зияткерлік өміршеңдігін ескере отырып, "тұрмыстық тәуелсіздікке" тәрбиелеу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Volkmar F.R., Vazner L.A. *Айтзм: praktikalyq nusqaýlyq ata-analar, otbasy músheleri jáne muǵalimler. Ekaterinbúrg: Rama, 2014.*
2. Eidemiller E. G. *Otbasylyq diagnoz jáne otbasylyq psihoterapiya. Spb., 2003.*
3. *Oqytý doıbydan: qaǵıdalary men ádisteri. Adistemelik qural. A.A. Júnisova, B.S. Halyqova, A.K. Rsaldinova, A.B. Ahanova, A.E. Meshimbaeva, S.V. Shaf, J.S. Mýrzaliev, V.S. Krivorýchko, A.A. Bidaibaeva, D. V. Aberemko. – Almaty 2020. – 384 bet.*
4. *Múmkindigi shekteýli balalardy beıimdeý jáne ońaltý: oqú quraly. – M.: RGSÝ baspasy, 2014. – 364 bet.*
5. *Damýynda problemalary bar balalarga arnauy psihologialyq kómehti uymdastyru jáne ustauy: Oqú posobie dlá stýd.jogary mekemeler.prof. bilim berý / Ýlenkova ý. V., Lebedeva O. V. - 5-shi basylym, ster. – M.: "Akademiya" baspa ortalyǵy, 2011. – 176 bet.*

MPHTI: 15.41.59

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-7847.08>

А.Т. Ақажанова¹, Ж.Ж. Қорғамбекова¹

¹ *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

ДЕЛИНКВЕНТТІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ШАРАЛАР

Аңдатпа

Мақалада жасөспірімдердің ауытқуының әлеуметтік алдын алу мәселелері, өзіндік сананың өзгеру себептері қарастырылған. Зерттеу субъектісінің жеке сипаттамаларын ескере отырып, "деликвент", "алдын-алу шаралары" ұғымдары нақтыланды. Деликвентті мінез-құлыққа сипаттама берілді, және оның құрылымының компоненттері ашылды.

Әлеуметтік жұмыста іс-шаралар алғашқы, екінші және үшінші профилактика шеңберінде жүзеге асырылатыны қарастырылды. Сонымен қатар, мінез-құлықтағы құқық бұзушылық пайда болуының бірнеше әлеуметтік факторларын анықтауға мүмкіндік туды: отбасында және жасөспірімнің жақын ортасында тәрбие алуы; жасөспірімнің ортасы, мінез-құлық стереотиптерінің жастар ортасына енуі; биологиялық факторлар және тағы басқасы.

Жасөспірімдердің ауытқуының әлеуметтік алдын-алу мәселелері, жасөспірімнің өзіндік санасының өзгеру себептері, алдын-алу шаралары мен жеке түзету жұмыстарының жалпы принциптері қарастырылды. Деликвентті мінез-құлықты жасөспірімдермен тиімді жұмыс жасаудың негізгі шарттары талданады.

Түйін сөздер: алдын-алу, деликвенция, деликвент, превенция, криминология, құқық бұзушылық, түзету, жасөспірімдер.

Ақажанова А.Т.¹, Қорғамбекова Ж.Ж.¹

¹ *Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г. Алматы*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕРЫ ПО ПРЕДОТВРАЩЕНИЮ ДЕЛИНКВЕНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы социальной профилактики подростковых расстройств, причины изменения самосознания. Уточнены понятия «деликвент» и «меры предотвращения» с учетом личностных характеристик субъекта исследования. Описывается деликвентное поведение, раскрываются составляющие его структуры.

В социальной работе меры считаются реализуемыми в рамках первой, второй и третьей профилактики. Кроме того, удалось выделить несколько социальных факторов возникновения поведенческих правонарушений: воспитание в семье и ближайшем окружении подростка; проникновение стереотипов поведения в молодежную среду; биологические факторы и многое другое.

Рассмотрены проблемы социальной профилактики подростковой девиации, причины изменения подросткового самосознания, общие принципы профилактической и индивидуальной коррекционной работы, проанализированы основные условия эффективной работы с подростками с девиантным поведением.

Ключевые слова: профилактика, делинквенция, делинквент, превенция, криминология, правонарушения, исправление, несовершеннолетние.

Akazhanova A.T.¹, Korgambekova Zh.Zh.¹

¹ Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Kazakhstan, Almaty

PSYCHOLOGICAL MEASURES TO PREVENT DELINQUENT BEHAVIOR

Abstract

The article deals with the issues of social prevention of adolescent disorders, the reasons for the change in self-awareness. The concepts of "delinquent" and "preventive measures" have been clarified taking into account the individual characteristics of the research subject. The delicate behavior is described, its constituent structures are revealed.

In social work, measures are considered to be implemented within the first, second and third prevention. In addition, it was possible to identify several social factors in the emergence of behavioral offenses: upbringing in the family and the immediate environment of a teenager; the environment of adolescence, the penetration of stereotypes of behavior into the youth environment; biological factors and much more.

The problems of social prevention of adolescent deviation, the reasons for the change in adolescent self-awareness, general principles of preventive activities and individual corrective work are considered, the main conditions for effective work with adolescents with deviant behavior are analyzed.

Keywords: prevention, delinquency, delinquent, prevention, criminology, offense, correction, adolescents.

Кіріспе. Дені сау жас ұрпақ – ел үшін қолайлы болашақтың кепілі. Еліміздің экономикалық, әлеуметтік, мәдени және ғылыми даму перспективаларын анықтайтын ол физикалық денсаулық, балалардың интеллектуалды даму деңгейі мен жұмыс қабілеттілігі болып табылады. Алайда, жас ұрпаққа көбінесе агрессия, қатыгездік, ашуланшақтық, қоғамға жат әрекеттер тән, мысалы маскүнемдік, нашақорлық, жезөкшелік және тағы басқасы. Бұл әрекеттер олардың мінез-құлқындағы «құқық бұзушылық» деп сипатталады, яғни ол кәметке толмаған адамның құқықтық тәртіпке қайшы келуі, қоғамдық тәртіпке қауіп төндіретін мінез-құлқы және айналаңыздағы адамдардың әл-ауқаты. Бұл қоғамдық іс-әрекеттің көрінісі мен тенденциясы жас ұрпақтың адамгершілік денсаулығының көрсеткіштері.

Делинквенттік мінез-құлық ол жасөспірімдерге тән. Бұл жас ерекшеліктеріне байланысты балалық шақтан ересек өмірге ауысу, қоршаған ортаның әсеріне ұшырауы, жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайларға бейімделуі.

Делинквенттілік (лат. *delinquency*) – бұл термин құқықтық және әлеуметтік нормалардың көптеген әртүрлі бұзушылықтарын қамтиды. Делинквенттік мінез-құлық, бұл қылмыстан ерекшеленетін, қылмыстық кодекс бойынша жазалануға жатпайтын әрекеттер, ұсақ құқық бұзушылықтар кешені. Оларға: кіші және әлсізді мазақ ету, алаяқтық, ұсақ ұрлық кіреді. Дәл осы формаға бейтәртіптілік мінез-құлық (сабаққа қатыспау, сабақтың бұзылуы), қоғамға қарсы мінез-құлық (қоғамдық тәртіпті бұзу, бұзақылық) жатады [1, 2].

Зерттеу әдістері. Жасөспірімдердің құқық бұзушылық мінез-құлқына елдегі экономикалық, мәдени және саяси қайта құрулар себеп болады. Теріс бағытталған әлеуметтік ортаның әсерінен жасөспірімнің салауатты әлеуметтік тұлғасының қалыптасуы бұзылады. Дүние жүзіндегі маңызды әлеуметтік мәселелердің бірі – кәмелетке толмағандардың заңсыз әрекеттері. Тіпті әлемнің дамыған елдерінің өзінде, жас ұрпақтың қылмыс деңгейінің өсуімен сипатталады. Бұл құбылыстың себептері өте көп, оның бастысы – елдегі қоғамдық-саяси ахуалдың тұрақсыздығы, ол жастардың болашағына деген сенімсіздігіне, тәрбие мен білім беру процесінде ересектердің кәмелетке толмағандарды әлеуметтік бақылауының болмауына, отбасылардың бұзылуына әкеледі. Көбіне кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылық әрекеттері қылмыстық сипатқа ие болады.

Девиантты мінез-құлық күрделі құбылыс және ол бірнеше ғылыми пәндер шеңбері бойынша зерттеледі: әлеуметтану, криминология, психиатрия, психология, педагогика және т.б. Психологияда девиантты мінез-құлық жеке тұлғаны сипаттайтын құбылыс ретінде қарастырылады. Әдетте, девиантты мінез-құлыққа агрессивтілік, садизм, ұрлыққа бейімділік, алдау, мазасыздық, жалғыздық, депрессия, аутоагрессия (суицидтік мінез-құлық), гиперкоммуникация, виктимизация, стресс, фобия, қызғаныш, жыныстық мінез-құлық ауытқулары, тәуелділік, мінез-құлық әдет-ғұрыптары және т.б. жатқызамыз [3].

Жасөспірімдердің ауытқуының алдын алу шараларына толық талдау жүргізуге А.Н. Тесленко, Г.А. Джакупова, М.С. Керимбаева сияқты зерттеушілер «Жасөспірім девиациясының алдын алу: теория және практика» атты кітабында қарастырған болатын. Одан бөлек тұлғаның мінез-құлқын, кәмелетке толмағандардың даму ерекшеліктерін, девиантты мінез-құлықтың әр түрлі аспектілерін анықтауға, құқық бұзушы жасөспірімдердің тұлғааралық қарым-қатынастарына аса мән берген отандық зерттеушілер: А.Т. Акажанова, Ж.И. Намазбаева, С.М. Джакупов, Х.Т. Шеръязданова, Е.И. Каиржанов, У.С. Джекебаев. Сонымен қатар, ресейлік зерттеушілері де Е.В. Змановская, В.С. Афанасьев, Б.М. Левин, В.Т. Лисовский, Ю.Ю. Комлев, В.Д. Менделевич, Л.М. Семенюк, Е.В. Степанова, Е.Н. Туманова ауытқу мәселесін әртүрлі кезеңдерде зерттеген.

Деликвентті жағдайдағы әрекеттерді емдеу және жақсарту мақсатында, оны дер кезінде диагностика жасау қажет. Сонымен қатар мінез-құлықтың бұзылуының ең ауыр формалары мен баланың жеке тұлғалық дезадаптациясын, соның ішінде көптеген психикалық күйлерді және мінез акцентуациясының кейбір формаларын алдын алу қажет [4].

Жасөспірім кезеңі ең жас кезеңдердің бірі екені белгілі. Бұл, атап айтқанда, психиканың барлық жетекші компоненттерінің қарқынды дамуымен түсіндіріледі, ол жыныстық жетілумен байланысты күшті физиологиялық толқулармен бірге жүреді және көбінесе асқынады.

Атап кеткендей, деликвентті мінез-құлық ол – девиантты мінез-құлықтың барлық түрлері, соның ішінде балалар мен жасөспірімдердің қалыпты дамуына қауіп төндіретін заңсыз әрекеттер. Ал сол әрекеттердің алдын алу шаралары деп - кез-келген құбылыстың алдын алуға немесе қауіп факторларын жоюға бағытталған әр түрлі шаралар кешенін айтамыз.

Құқық бұзушылықты алдын алу – бұл жаңа қылмыстардың алдын-алу мақсатында қылмыстарды анықтау процестеріне қарсы тұруға бағытталған мемлекеттік органдардың, қоғамдық ұйымдардың, мемлекеттік қызметкерлердің және басқа да адамдардың іс-шаралар жүйесі. Кейбір авторлар мұндай әрекетті білдіру үшін «қылмыстың алдын-алу» терминін ұсынады. Бұл қазірдің өзінде бар құбылыстың алдын алуға болмайтындығын көрсетеді, дегенмен «қылмыстың алдын алу» термині теория жүзінде жақсы қалыптасқан және көптеген еңбектерде қолданылады [5].

Нәтижелерді талдау. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы профилактиканың бірінші, екінші және үшінші деңгейлерін ажыратуды ұсынады. *Алғашқы профилактика* белгілі бір құбылысты тудыратын қолайсыз факторларды жоюға, сонымен қатар жеке тұлғаның олардың әсеріне тұрақтылығын арттыруға бағытталған. *Екінші профилактиканың* міндеті - жүйке-психикалық бұзылуларды ерте анықтау, оны қалпына келтіру және тәуекел тобымен жұмыс

жасау болып табылады; *Үшінші профилактика* мінез-құлық ауытқуларымен қатар жүретін жүйке - психиатриялық бұзылыстарды емдеу сияқты ерекше мәселелерді шешеді. Сол қалыптасқан девиантты мінез-құлықпен өмірлік қиын жағдайда жасөспірімдерде рецидивтің алдын алуға бағытталуы мүмкін. Профилактикалық жұмыс осы үш деңгейдегі іс-шаралар жиынтығының бөлігі бола алады. Бұл проблемалардың пайда болуының алғашқы кезеңдеріндегі девиантты мінез-құлықты тудыратын жағдайлар мен себептерге әсер ету түрінде ең тиімдісі болып саналады [4, 6].

Жас жеткіншектердің қылмыстық қайталануымен күресудің басты және маңызды бағыттарының бірі – арнайы оқу орындары мен еңбек колонияларының жасөспірімдерінің әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз ету. Бұл күрделі проблема, өйткені мұндай мекемелерден оралған жасөспірімдердің жартысы ата-анасының қамқорлығынсыз қалған жетім балалар, және оларды жұмыспен қамту және баспана мәселесін шешу өте қиын [4].

Көптеген девианттарға жеке қасиеттерінің дамуына ықпал ететін, бейімделу мүмкіндіктерін арттыратын психологиялық негізделген әсерлер қажет, яғни: қоғамға, өзіне және басқа адамдарға жағымды көзқарас; әлеуметтік, эмоционалды және логикалық интеллект, коммуникативті дағдылар, ерікті қасиеттер және басқалары [3].

Профилактикалық жұмыстың әр түрлі формалары болады. Олар:	
Әлеуметтік ортаны ұйымдастыру	Ол ауытқулардың қалыптасуына қоршаған ортадағы анықтаушы әсері негізделеді. Әлеуметтік факторларға әсер ету арқылы тұлғаның бойындағы мінез-құлқының жағымсыз ерекшеліктерін алдын алуға болады. Бұл әсер бүкіл қоғамға бағытталуы мүмкін, мысалы, девиантты мінез-құлыққа қатысты теріс қоғамдық пікір тудыру арқылы. Сонымен қатар мұндағы жұмыс объектісі әлеуметтік топ (мектеп, сынып) немесе белгілі бір адам болуы мүмкін.
Ақпараттандыру	Бұл психопрофилактикалық жұмыстың дәрістер, әңгімелер, арнайы әдебиеттерді тарату немесе бейне және телевизиялық фильмдер түріндегі кең тараған бағыты. Тәсілдің мәні - жеке тұлғаның конструктивті шешімдер қабылдау қабілетін арттыру үшін оның танымдық процестеріне әсер етуге тырысу.
Әлеуметтік маңызды дағдылардағы белсенді әлеуметтік оқыту	Бұл модель негізінен топтық тренинг түрінде жүзеге асырылады және бұл жасөспірімдермен жұмыс жасаудағы ең перспективті болып көрінеді.
Девиантты мінез-құлыққа балама қызметті ұйымдастыру	Мұнда девиантты мінез-құлықтың алмастырушы әсерімен байланысты. Таным, мазмұнды қарым-қатынас, шығармашылық, әлеуметтік іс-шаралар, соның ішінде діни-рухани және қайырымдылық, суицидтік мінез-құлықтың алдын-алу жағдайында қызметтің баламалы түрлері ретінде танылады.
Салауатты өмір-салты	Бұл - денсаулық үшін жеке бір жауапкершілік көріністерінен, қоршаған әлемдегі үйлесімділікпен туындайды.
Жеке ресурстарды іске қосу	Жасөспірімдердің белсенді спорттық іс-әрекеттері, олардың өзін-өзі шығармашылық жағынан көрсетуі, қарым-қатынас және жеке өсу топтарына қатысу, арт-терапия - осының бәрі жеке ресурстарды белсендіреді, бұл өз кезегінде жеке тұлғаның белсенділігін, оның денсаулығы мен девиантты мінез-құлыққа қарсы тұруын қамтамасыз етеді.
Суицидтік мінез-құлықтың жағымсыз салдарын азайту	Бұл форма - қалыптасқан девиантты мінез-құлық жағдайында қолданылады. Бұл рецидивтердің немесе олардың жағымсыз салдарын алдын алуға бағытталған.

Неліктен жасөспірімдер қылмыс жасайды? Ең көп таралған себебі – балаларға үлгі болатындай идеалдардың жоқтығы. Келесі өте маңызды себеп - отбасылық байланыстардың бұзылуы, тағы бір маңызды себеп – жасөспірімдердің әлеуметтік тәжірибесі мен жас ерекшеліктерінің болмауы.

Отбасында барлық мүшелер арасында сенімді қарым-қатынас құрылуы керек. Әрине, кейбір мәселелер бойынша өзіндік пікірі бар жасөспіріммен келісу өте қиын. Бірақ девиантты бұзушылық, жасөспірімнің өз әрекеті үшін жауап бермеуінен туындайды. Бұл жауапкершілікті қалай қалыптастыруға болады? Барлығы отбасынан басталады. Бұл отбасының әр мүшесінің өз жауапкершілігі және сәйкесінше осы міндеттемені орындау үшін жауапкершілік болуы керек екенінен басталады. Алдын алудың ең жақсы құралы - ата-ананың өз баласының өміріне деген шын ықыласы. Ата-аналар үшін басты ереже – адал болу, екіжүзді болмау, жалған сөйлемей әрекет ету. Бала өзінің жетілмегендігіне қарамастан, олар қай жерде шындық, алдау қайда екенін сезетін «білікті» психологтар. Жасөспірімнің – тәуелсіз тұлға екенін мойындау керек. Бала өзінің құпияларын айтуға дайын болуы үшін ата-анасы оған қауіпсіз болуы керек. Жасөспірім оның құпиялары жария бола алмайтындығына сенімді болуы керек. Оны мазақ етпей, сынға алмай және жазаламау үшін. Баланың жеке өмірге деген құқығы бар және оны кейде жалғыз қалдыру керек екенін есте ұстаған жөн. Одан бөлек, отбасының қиын қаржылық жағдайы жасөспірімді заңсыз әрекетке тартуға да себеп бола алады. Беделді және сәнді заттарға қол жетімсіздігі, толықтай болмауы, жасөспірімді мазақ ету объектісіне айналдыруы ықтимал. Өз құрдастарының арасынан аластатылып, өзін-өзі растау қажеттілігін қанағаттандыруға кедергі келтіреді. Міне, осындай отбасылардан шыққан жасөспірімдерде ашу-ыза пайда болады. Бұл ашу оларды заңсыз әрекеттерді жасауға итермелеуі мүмкін.

Психопрофилактиканың сәттілігін анықтайтын маңызды шарттардың бірі-девиантты мінез-құлықтың психопрофилактикасының мәні мен ұйымдастырылуына психологтың, мұғалімдер мен мектеп әкімшілігінің көзқарастарының бірлігі. Алдын алу шаралары педагог, психологтар және оқу орындарындағы әкімшілікпен бірге ұйымдастырылу қажет.

Мектептегі психологиялық қызметтердің жинақталған тәжірибесі бойынша, девиантты әрекеттің алдын-алу жұмыстарының келесі түрлерін бөлуге мүмкіндік береді:

1. Девиантты мінез-құлық үшін қауіп факторларын анықтау мақсатында психикалық дамуды диагностикалау.
2. Балалар мен жасөспірімдердің психикалық қасиеттерін дамыту.
3. Қауіп тобындағы балаларға психологиялық қолдау.
4. Мұғалімдермен және ата-аналармен тәрбие жұмысын өткізу.
5. Балаларды тәрбиелеу және оқыту бойынша мұғалімдермен және ата-аналармен кеңес беру жұмысы (консультативтік жұмыс).

Бала психикасының табиғатын, оның дамуы мен тәрбиесін, сондай-ақ психопрофилактиканың маңыздылығын, жұмыс принциптері, мақсаттары, мазмұны мен әдістерін түсінуде айтарлықтай айырмашылықтардың болмауы маңызды [3].

Дүниежүзілік ақпараттық дәуірде бұқаралық ақпарат құралдарының әлем бейнесін қалыптастыруға әсері шешуші. Бұқаралық ақпарат құралдары, ұялы телефон, радио, теледидар, баспасөз, әсіресе интернет желісі және DVD - әлеуметтенудің маңызды агенттері. Олар көбінесе жастардың мінез-құлқындағы стереотиптерді анықтайды. Қоғамның қазіргі жағдайында - мінез-құлқында ауытқуы бар кәмелетке толмаған балалар санының көбеюі үрейлі белгі болып табылады. Бұқаралық ақпарат құралдары әсіресе теледидар, компьютерлік ойындар, бейнефильмдер және басқалар мінез-құлықтың асоциалдық, агрессивті, деструктивті, тәуелді формаларының көріну процестеріне үлкен әсер етеді. Кинода немесе теледидарда көрсетілген зорлық-зомбылық шынымен агрессияны тудыруы мүмкін бе деген сұраққа көптеген сараптама-лық шолулар, балалардың агрессивті тенденцияларды теледидардан көрсетілетін зорлық-зомбылыққа жиі ұшыраған кезде пайда болатындығын растайды. Бағдарламада зорлық-зомбылық қаншалықты көп болса, соғұрлым бала агрессивті болуы ықтимал [1].

Қортынды. Жалпы, жоғарыда айтылған пікірлер бойынша, жасөспірімдермен бірге жұмыс істеу ерекшеліктері, олардың ауытқуларының алдын алудың негізгі бағыттары мыналар деп тұжырым жасауға болады:

1. Отбасында немесе интернатта қолайлы орта құру, тәрбие жұмысының жүйесін дамыту, мекеме қызметкерлерінің үздіксіз кәсіби дамуын.

2. Девиантты мінез-құлықты балалармен жасөспірімдерді белсенді қоғамдық жұмыстарға тарту.

3. Өмірлік қиын жағдайға түскен жасөспірімдерді алкогольдік ішімдіктерге, темекі шегуге, құмар ойындарға тартудың алдын-алу.

4. Мінез-құлықтағы жағымсыз көріністерді жеңу және алдын-алу үшін қажетті қасиеттерді дарыту бойынша жасөспірімдермен жұмыс [7].

Қорытындылай келе, жасөспірім кезіндегі тұлғаны қалыптастыру мәселелері көптеген жылдар бойы зерттеліп келеді. Кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылық әрекеттері заңсыз әрекет, заң нормаларын бұзу ретінде анықталады. Ал сол деликвентті жасөспірімнің жеке тұлға ретінде қалыптасуына әсер ететін факторларды дұрыс анықтау әлеуметтік маңызды зардаптарды жеңілдету мен бейтараптандыру үшін қажетті шаралар жиынтығын тиімді түрде анықтауға көмек береді. Барлық жасөспірімдер, өзін тұлға ретінде қабылдағанды, өзін-өзі құрметтеуді және жеке назарды қажет етеді. Олардың ерекшелігі - өз құрдастарымен қарым-қатынасты, оларды тануды, өз ортасында беделді позицияны қажет етеді, және сонымен бірге жасөспірімдерде әлеуметтік байланыс орнату барысында қиындықтар туындауы мүмкін. Бұл дәл осы жаста болатын психологиялық өзгерістерге байланысты. Өтпелі жас әр жасөспірімнің өміріндегі бетбұрыс кезеңі болып табылады. Осы кезеңде жасөспірімге отбасы, мектеп және мемлекет сияқты қоғамның әлеуметтік институттары арқылы және сауатты психологиялық қолдау көрсетілуі керек. Профилактикалық іс-шаралар кешенді сипатта болуы керек, жұмыс жасөспіріммен ғана емес, сонымен бірге оның отбасымен, әлеуметтік ортасымен барынша тиімді болу үшін жұмыс жүргізілуі керек. Жасөспірімде болып жатқан өзгерістерді уақытында байқап, оны ауытқудың экстремалды түрлеріне итермелемей, алдын-ала дұрыс түзету маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Akazhanova A.T. *Psychology of deviant behavior of minors: theory and practice. Monograph.* - Almaty, Securities publishing house, 2011. – 304 p.
2. Kovalchuk M.A. *Deviant behavior: prevention, correction, rehabilitation: manual* / M.A. Kovalchuk, I. Yu. Tarkhanova. – M.: Humanitarian ed. center VLADOS, 2010. – 286 p.
3. "Rozhdestvenskaya N.A. *Deviant behavior and the basics of its prevention in adolescents* ". – Moscow: Genesis, 2016. – 216 p.
4. Akazhanova A.T. *Deviantology: Textbook.* – Almaty: Nur-Press, 2009. – 126 p.
5. Kurganov S.I. *Criminology.* – M., 2007. – P. 80.
6. Peresheina, N.V. *Deviant schoolboy: Prevention and correction of deviations* / N.V. Peresheina, M.N. Zaostrovtsseva. – Moscow: TC Sphere, 2012. – 192 s.
7. Svinareva O.V. *Interpretation of the concept of "pedagogical support" in modern science* / O.V. Svinareva // *Innovations in science: collection of articles. Art. by mater. XL int. scientific - practical conf. No. 12 (37).* – Novosibirsk: SibAK, 2014.

Н.П. Азанов¹, А.Ж. Құсмолдаева¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ЖАН ПИАЖЕНІҢ АЛҒАШҚЫ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫНА НЕГІЗДЕЛІП БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХИКАСЫНЫҢ ДАМУЫН ТАЛДАУ

Аңдатпа

Баланың ақыл-ой қабілеттерін дамыту өмірде ерекше маңызға ие. Бүгінгі күні жаңа білім алуға, ойлауға, елестетуге, өз бетімен қорытынды жасауға, сызбалар мен сызбаларға идеялар жасауға дайын болу әлдеқайда маңызды. Мектеп оқушыларының логикалық ойлау қабілетін дамыту - математиканы оқытудың маңызды міндеті. Мақалада Қазақстандағы математикадағы логикалық ойлаудың дамуы және оқулықтардың сапасы, тапсырмалар саны сипатталған. 12 жастан 14 жасқа дейінгі балалардың логикалық ойлау деңгейін анықтау үшін зерттеу жүргізілуде. Қазіргі жағдайдағы негізгі жолдардың бірі – оқу материалдарын өз бетінше байыту, қосымша қызмет түрлерімен айналысу, ақпараттық технологияларды қолдана отырып, логикалық мәселелерді шешуге машықтандыру. Швед психологы Жан Пиаженің баланың ойлауының дамуы мен ерекшеліктері туралы алғашқы тұжырымдамасы.

Түйін сөздер: педагогика, логикалық ойлау, ақыл-ой қабілеттері, логикалық тапсырмалар кешені, логикалық тапсырмалар сапасы, оқушылардың логикалық деңгейі, балалар психологиясы, швед психологы Жан Пиаже.

Азанов Н.П.¹, Құсмолдаева А.Ж.¹

¹Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

АНАЛИЗ РАЗВИТИИ ПСИХИКИ У ДЕТЕЙ НА ОСНОВЕ РАННЕГО КОНЦЕПЦИИ ЖАН ПИАЖЕ

Аннотация

Развитие умственных способностей ребенка имеет особое значение в жизни. Сегодня гораздо важнее быть готовым приобретать новые знания, думать, воображать, делать выводы самостоятельно, создавать идеи для чертежей и конструкций. Развитие логического мышления школьников является как важная задача обучения математике. В статье описывается развитие логического мышления по математике в Казахстане и качество учебников, количество заданий. Проводится исследование по определению уровня логического мышления у детей в возрасте от 12 до 14 лет. Один из основных путей в современной ситуации это самостоятельное обогащение учебные материалы, заниматься дополнительными занятиями, практиковать решить логические задачи с помощью информационных технологии. Ранняя концепция шведского психолога Жан Пиаже о развитии и особенности мышления ребенка.

Ключевые слова: педагогика, логическое мышление, умственные способности, комплекс логических задач, качество логических задач, логический уровень учащихся, психология детей, шведский психолог Жан Пиаже

Azanov N.P.¹, Kismoldaeva A.Zh.¹

¹ Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF PSYCHE IN CHILDREN BASED ON THE EARLY CONCEPT OF JEAN PIAGET

Abstract

The development of a child's mental abilities is of particular importance in life. Today it is much more important to be ready to acquire new knowledge, think, imagine, draw conclusions on your own, create ideas for drawings and designs. The development of the logical thinking of schoolchildren is an important task of teaching mathematics. The article describes the development of logical thinking in mathematics in Kazakhstan and the quality of textbooks, the number of tasks. A study is being conducted to determine the level of logical thinking in children aged 12 to 14 years. One of the main ways in the modern situation is to independently enrich educational materials, engage in additional activities, practice solving logical problems using information technology. An early concept of the Swedish psychologist Jean Piaget about the development and peculiarities of a child's thinking

Keywords: pedagogy, logical thinking, mental abilities, a complex of logical tasks, the quality of logical tasks, the logical level of students, psychology of children, Swedish psychologist Jean Piaget.

I. Кіріспе

Индустриалды қоғам мен ақпараттық технологиялар қоғамы, басқаша айтқанда, постиндустриалды қоғам бір-бірінен ерекшеленеді. 19 ғасыр мен 20 ғасырдың басындағы индустриалды қоғам өз азаматтарының өз бетінше ойлауы, кез-келген өзгермелі жағдайларға икемділікпен бейімделуі, әрдайым белсенді әрекет етуі және қажет болған жағдайда қажетті білімді өз бетімен игеруі үшін мүдделі болды. Аристотель дәуірінің басынан бастап математикалық есептер логиканың кілті болып саналады. Сол уақыттан бастап көптеген зерттеу жұмыстары жүргізілді, философтар мен математиктер бұған өз жауаптарын берді [1]. Көптеген адамдардың пікірінше, математика - есептер мен формулаларды қарапайым есептеу. Кез-келген мәселені шешу үшін адамның ойлауы мен қабылдауының белгілі бір түрі қажет. Шындығында, логикалық есептер мектеп оқушылары үшін ерекше қызығушылық тудыратын математикалық есептермен байланысты [2].

Математика әрқашан нақты ғылым болды, өйткені барлық теоремалар мен тұжырымдар бұрын ғалымдармен бекітілген заңдар көмегімен дәлелденеді. Логикалық пән - адамның ойлау заңдылықтарын зерттеу дегенді білдіреді.

Математикалық есептерді логикаға бағыттау көптеген мәселелерді шешті, мысалы, адамның логикалық ойлауын жаңа ғылым деп қарастырды, болашақта ақпараттық жүйелерде есептеу құралдарына қолдануға көмектесті. Осылайша, XX ғасырдың аяғынан бастап логикалық зерттеулердің өрісі жылдамдықпен өсті және өзекті маңызға ие болды [3].

Математикалық ойлаудың логикалық ойлаудан айырмашылығы бар, бұл математикалық абстракция мен алуан түрліліктің өзіндік ерекшеліктері мен бір-бірімен ерекше қарым-қатынасына байланысты. Олар математиканы логикалық жүйелеуде, математикалық теоремаларды дәлелдеуде көрінеді. Қазіргі математикалық логикада тек математикалық дәлелдеу және математика негіздері мәселелерімен айналысатын математиканың жеке саласы бар [4].

Мектепте логикалық ойлауды дамыту жұмыстары ерекше маңызға ие. Бастауыш сыныпта баланың логикалық ойлау қабілеті басқада психикалық функцияларға әсер етеді және де психикалық дамудың орталығы болып есептеледі [5].

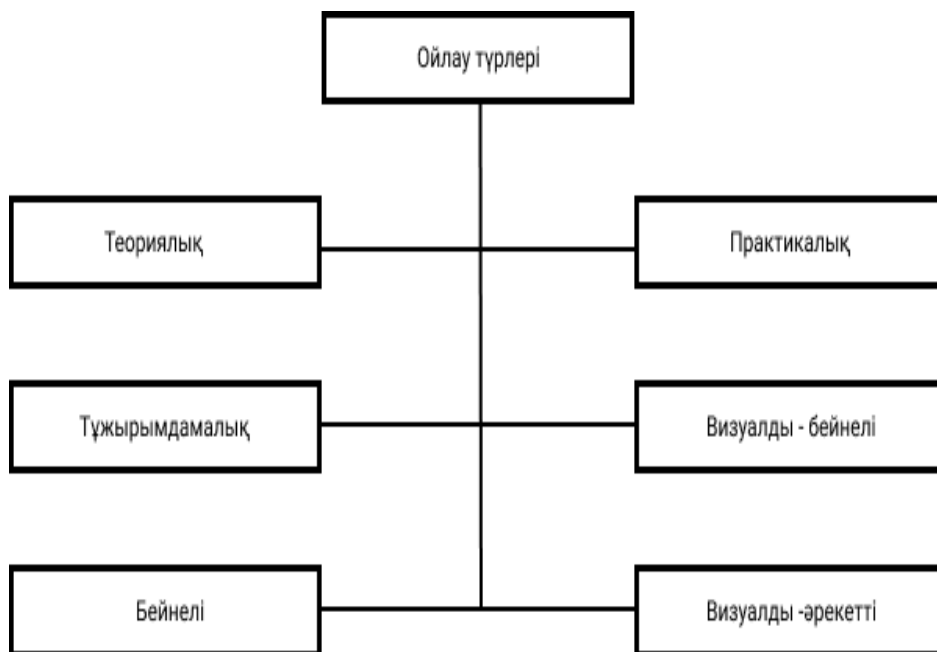
Ең шешуші кезең баланың 8-12 жасы. Осы кезеңде көрнекі-бейнелі ойлаудан ауызша-логикалық ойлауға ауысу жүзеге асырылады, бұл оқушының ақыл-ой әрекетіне қосарланған сипат енгізеді: нақтылық пен тікелей бақылауларға негізделген нақты ойлау логикалық принциптерге бағынады. Бірақ, формальды логикалық пайымдау және ойлау балаларға бұл жаста әлі қол жетімді емес [6].

Логикалық ойлау автоматты түрде қалыптасып, дамымайды, бұл мұғалімнің немесе ата - ананың көмегімен жүзеге асырылады. Мектеп қабырғасында мұғалімнің негізгі міндеті балаларды біліммен байытатын, ойлау әдістерін қалыптастыратын, мектеп оқушыларының танымдық қабілеттерін дамытуға ықпал ететін, оқу процесін ұйымдастыра отырып, осы бағытта белсенді және шебер жұмыс жасай алуы. Дамыған мемлекеттерде ғылым және білім бөлімі бастауыш сынып оқытушыларына басты міндет қояды – бұл оқушылардың дәлелдер келтіруге, тұжырымдар жасауға, бір-бірімен логикалық байланысты тұжырымдар жасауға, өздігінен қорытынды жасауға, өз ойын дәлелдеуге мүмкіндік беретін, болашақта өзін-өзі ары қарай дамыта алатын жеке тұлға қылдырып шығару [7].

Балаларда әмбебап логикалық ойлауды дамыту үшін математика көптеген әлеуетті мүмкіндіктерді қамтитын жалғыз пән болып табылады. Өкінішке орай, мектептегі оқу бағдарламасы мен оқулықтар сыныпта логикалық ойлауды дамыту үшін төмен деңгейде салынған. Логикалық ойлауды дамытуға арналған тапсырма тек математика оқулықтарында ғана емес, сонымен қатар физика, химия, геометрия, сондай-ақ қазақ, орыс, ағылшын және тағы басқа тілдік пәндерде болуы керек. Жалпы көптеген мұғалімдер оқушының репродуктивті іс-әрекетіне негізделген жаттығу түріндегі тапсырманы қолданады, өйткені мұндай тапсырмалар ойлауды дамытуға көмектеспейді. Логикалық ойлауды дамытуда прогреске жету үшін мұғалімдерге оқу материалдарын өз бетінше басқа ресурстардан іздеуге тура келеді, бірақ бос уақыттың тапшылығына байланысты бұл мәселені шешуге мүмкіндік жоқ.

Ойлау – дегеніміз психикалық процестердің жиынтығы. Ойлау – бұл дәл танымның белсенді жағы: зейін, қабылдау, ассоциация процесі, түсініктер мен пайымдаулар қалыптастыру. Жақынырақ логикалық мағынада ойлау тек ұғымдарды талдау және синтездеу арқылы пайымдаулар мен тұжырымдарды қалыптастыруды ғана қамтиды [8].

Р.С. Немов ойлауды теориялық және практикалық қызмет деп санайды, оған бағдарлау - зерттеу сипатындағы әрекеттер мен операциялар кіреді. Шешілетін міндеттердің табиғаты бойынша олар ойлаудың екі негізгі түрін анықтады: теориялық және практикалық. 1-суретте теориялық және практикалық ойлаудың негізгі компоненттері көрсетілген. Сонымен, теориялық ойлау тұжырымдамалық және бейнелі, ал практикалық - визуалды – бейнелі және визуалды-әрекетті деп бөлінеді [9].

Сурет – 1. Ойлау түрлері

Атақты психолог, филолог Жан Пиаже өзінің «Баланың сөйлеуі және ойлауы» кітабында 4 пен 15 жас аралығындағы балаларда логикалық ойлаудың қалыптасуын сипаттайды. Зерттеу жұмысы балалар логикалық тесттер мен кейстерді шешкен статистикалық мәліметтерге негізделген. Бұл зерттеу ХХ ғасырдың ортасында Еуропа елдерінің балаларына ғана емес, сонымен қатар кеңес одағындағы балаларға да жүргізілді. Тапсырмаларды орындау нәтижелері бойынша 4-10 жасқа дейінгі баланың эгоистті ойлайтындығы анықталды. Жан Пиаженің пікірінше, эгоцентризм өзімшілдік емес, өйткені баланың сыртқы әлем туралы қиялында барлық адам бала үшін жаратылған, ең басты координат орталығы деп есептейді. Балаларды қоршаған әлемге байланысты шамамен 11-12 жастан кейін эгоцентрилік ойлау төмендейді және формальды және дерексіз ойлаудың негізі қалана бастайды. 7-8 жастағы бала заттарға анықтама беруді білмейтіндіктен, олардың логикалық ойларын түсіндіруге ешқандай себеп көрмейді. Мысалы, егер сіз балалардан «шанышқы дегеніміз не?» деп сұрасаңыз немесе «Анам кім?» Олар жауап ретінде объектінің функционалды сипаттамасын береді, мысалы, шанышқымен жеуге болады. Бірақ олар объектілерге анықтама беру қиынға соғады. Демек, осы уақыт аралығында ойлаудың визуалды және практикалық сияқты басқа түрлері дамиды. Көптеген ата-аналар балаларын мектепке жібермес бұрын, жағдайды ойластырып, талдай алу үшін әртүрлі тапсырмаларды шешу арқылы көп машықтанады. Бірақ мұны жасау мақсатты емес, нәтижесінде балаларда [10].

12 жастан 14 жасқа дейінгі балаларда логикалық ойлауды дамытудың ең тиімді кезеңі болады. Көптеген елдерде, соның ішінде Қазақстанда да осы жас кезеңінде балалар 5-7 сыныптарда оқиды. Болашақта деградация байқалмауы үшін баламен ойлаудың барлық түрлерін дамытуға кеңес беру ұсынылады: логикалық, теориялық, практикалық, эмпирикалық, шығармашылық және интуитивті [11].

Сонымен, балалардағы логикалық ойлауды екі жолмен дамытуға болады. Біріншіден, баланы жаратылыстану ғылымдары бойынша терең мамандандырылған қосымша курстарда оқыту үшін бұл курсты тек қызығушылық танытқан адамдар оқи алады немесе әлеуметтік статусы көтере алатын. Екіншіден, мұғалім әр түрлі дереккөздерінен логикалық құрылымы бар тапсырманы өзі таңдайды. 5-9 сыныптарға арналған логикалық ойлауды дамытуға арналған тапсырмалардың саны оқулықтарда жеткіліксіз болғандықтан [12].

II. Әдістер

5-сынып оқушыларының логикалық ойлауының даму деңгейін анықтау қажет.

Логикалық тапсырмалары бар мобильді қосымшаның пайдасы мен зиянын анықтаңыз.

Зерттеу барысы: бір мектептің екі параллель сыныптарымен тәжірибе жасау. Біріншіден, екі сыныпқа да логикалық есептермен бірдей тесттер беріледі, содан кейін барлық нәтижелер жазылады. Бір сынып оқушыларына мобильді қосымшаның көмегімен логикалық есептерді шығаруға үйретіледі. Мобильді қосымша басқа сыныпқа берілмейді және олар сыныптан тыс жұмыстармен айналыспайды. Белгілі бір уақыттан кейін екі сынып тағы да логикалық есептермен тест тапсырады. Қосымша зерттеудің нәтижелері бастапқы нәтижелермен салыстырылады, бұл болашақта мобильді қосымшаның артықшылықтары мен кемшіліктерін білуге көмектеседі.

Эксперименттік топ мобильді қосымшаны қолданады; бақылау тобына ештеңе берілмеген.

Тапсырмалар:

1) 5-сынып оқушыларына логикалық ойлау деңгейін анықтау үшін кез-келген қосымша сыныптан тыс жұмыстарды қолданбас бұрын талдау жүргізу;

2) 5-сынып оқушыларымен математикадан сыныптан тыс жұмыс процесінде эксперименттік жұмыс жүргізуге;

3) 5 сынып оқушыларында логикалық ойлау деңгейін анықтау үшін мамандандырылған мобильді қосымшаны қолданғаннан кейін талдауды қайта жүргізіңіз;

Тәжірибелік-эксперимент жұмысының негізі Алматы облысы, Талғар ауданы, Дәулет ауылы №11 орта мектебі болды. Тәжірибеге «Мектеп» баспасы редакциялаған 5 «А» және 5 «Ә» сыныптары қатысты [13,14]. Оқушыларды бағалаудың өзінбік критерийлері бар таблица 1 [15].

Таблица 1 - Бағалау критерийлері

Бағалау критерийлері		
Жоғары	Орташа	Төмен
Логикалық ойлау деңгейі жоғары оқушы салыстыруға, талдауға, заңдылықтарды орнатуға және табуға, сондай-ақ логикалық байланыстар орнатуға қабілетті.	Логикалық ойлаудың орташа деңгейі бар оқушы салыстыруға, талдауға, заңдылықтарды орнатуға және табуға, сондай-ақ Логикалық байланыстар орнатуға қабілетті. Жалпы қателіктерді жою үшін логикалық тапсырмаларды орындау үшін көп уақыт қажет.	Логикалық ойлау деңгейі төмен оқушы заңдылықтарды салыстыруды, талдауды, орнатуды және табуды білмейді немесе ондай дағдыларға ішінара ғана ие болады. Олардың аналитикалық, логикалық, дискурсивті, жүйелік ойлауы жеткіліксіз дамыған. Логикалық байланысты орнатуда қиындықтар туындайды.

5 «А» және 5 «Ә» сынып оқушыларының жалпы саны, сондай-ақ үздік оқушылар, шок және С сынып оқушылары 2 кестеде көрсетілген.

Таблица 2 - Оқушылардың саны

	5 «А» сыны	5 «Ә» сыны
Озат оқушылар	7	2
Екпінді оқушылар	9	9
Үшке оқитын оқушылар	5	7
Жалпы	21	18

5 «А» және 5 «Б» сынып оқушыларының логикалық ойлау қабілетін дамыту деңгейінің алғашқы зерттеулері 3 кестеде келтірілген нәтижелер берді.

Таблица 3 - Бірінші эксперименттік жұмыстың нәтижелері

Нәтиже	Орташа	Үздік оқушылардың деңгейі	Екпінкі оқушылардың деңгейі	Үшке оқитын оқушылар
Эксперименттік тобы	43 %	63 %	43 %	23 %
Бақылау тобы	46,4 %	55 %	49 %	35 %

Осылайша, мектеп оқушылары арасындағы логикалық ойлаудың төмен деңгейі анықталды, нәтижелер кестеде көрсетілген.

III. Нәтижелер

Мектеп оқушыларының логикалық ойлау қабілетін дамытуға арналған мобильді қосымшаның тиімділігін анықтау үшін екінші эксперименттік жұмыс жүргізілді. Нәтижелер 4-кестеде көрсетілген.

Таблица 4 - Екінші эксперименттік жұмыстың нәтижелері

Нәтиже	Орташа	Үздік оқушылардың деңгейі	Екпінкі оқушылардың деңгейі	Үшке оқитын оқушылар
Эксперименттік тобы	63,6 %	88 %	78 %	27 %
Бақылау тобы	45,4 %	63 %	52 %	21 %

Эксперименттік топта қайта диагноз қойғанда, көбісі логикалық ойлау деңгейінде алға жылжуды көрсетті (63,6%), эксперименттік тобының үздік оқушыларының деңгейі бақылау тобының оқушыларының деңгейінен әлде қайда жоғары. Бірақ эксперименттік топтың үшке оқитын оқушылардың деңгейі бірінші тапсырылған тестке қарағанда және бақылау тобының балаларының деңгейінен айырмашылығы жоқ. Себебі, мобильді қосымшаны қызығушылығы, талпынысы бар оқушылар ғана қолдананды. Firebase Analytics функциялары арқылы студенттердің қайсысы мобильді қосымшаларды көбірек қолданатынын және мобильді қосымшаға қанша уақыт жұмсайтынын бақылауға мүмкіндік береді. Кейбір үшке оқитын оқушылар бағдарламаны пайдаланбаған. Екінші тестте тапсырмалар біріншісіне қарағанда қиынырақ болғандығына байланысты кейбір балалардың нәтижелері төмен болып қалды.

IV. Қорытынды

Мектеп оқушыларының логикалық ойлау деңгейінің төмендігі туралы мәселе көтере отырып, осы проблеманың тақырыбына сәйкес келетін және ең жаңа ақпараттық технологияларға сәйкес жүзеге асырылатын мобильді қосымшаны жасаудың өзектілігі туралы айтпай кетуге болмайды.

Жұмысқа кіріспес бұрын логикалық тапсырмалар мен оны дамыту құралдарының деңгейін зерттеу міндеттері қойылды. Орындалған жұмыс және бағдарламалық жасақтама нәтижелері бойынша мыналар жүзеге асырылды:

- 10-12 жас аралығындағы мектеп оқушыларының логикалық ойлау деңгейін анықтау;
- 10-12 жас аралығындағы мектеп оқушыларының логикалық ойлауын дамытудың ерекшеліктерін анықтау;
- логикалық ойлауды дамытуға арналған бағдарламалық жасақтама жасау;
- мобильді қосымшаны қолданғаннан кейін балалардың логикалық ойлау деңгейін анықтау үшін екінші эксперименттік жұмыс жүргізілді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Afönkin, S. İ. *Uchimsä myslit logicheski: uvlekatelnye zadachi dlä razvitia logicheskogo myshlenia [Teks] / S. İ. Afönkin. – SPb.: Litera, 2002. – 144 s.*
2. Zankov, L. V. *İzbrannye pedagogicheskie trudy [Teks] / L. V. Zankov; vstup. st. Ş.A. Amonaşvili. – M.: Novaia şk., 1996. – 432 s.*
3. Aïlamäzän, A. M. *Delovye igry i ih ispölzovanie v psiho- logicheskom issledovanii [Teks] / A.M. Aïlamäzän, M. M. Lebedeva // Voprosy psihologii. – 1983. – No 2. – S. 143-150.*
4. Babanskiï, İ. K. *Metody obuchenia v sovremennoï obşebra- zovatelnoï şkole [Teks] / İ. K. Babanskiï. – M.: Prosveşenie, 1985. – 208 s.*

5. Repkin, V.V. *Formirovanie uchebnoï deiatel'nosti v mladšem škōlnom vozraste [Teks] / V.V.Repkin // Nachāl'naia škola. – 1999. – No 7. – S. 19-24.*
6. *Razvitie psihiki škōlnikov v proseye uchebnoï deiatel'nosti [Teks] / pod red. V.V. Davydova. – M.: Pedagogika, 1983. – 398 s.*
7. Goncharova, O. S. *Razvitie logicheskogo myšlenia na urokah matematiki v nachāl'nykh klasah [Elektronnyĭ resurs] // Molodoĭ uche-nyĭ. – 2012. – N10. – S. 329-331. — URL <https://moluch.ru/archive/45/5505/> (data obrašenia: 30.12.2018).*
8. Kotov, A. Īa. *Vechera zanimatel'noĭ arifmetiki [Teks] : dlä uch-sä 4 kl. nach. šk. / A.Īa. Kotov. –2-e izd., ispr. i dop. – M.: Prosvešenie, 1967. – 184 s.*
9. *Osobenosti psihicheskogo razvitia detei 6-7 letnego vozrasta [Teks] / pod red. D.B. Elkonina, A. L. Vengera. – M.: Pedagogika, 1988. – 136 s.*
10. Piaje J. *Rech i myšlenie rebenka. – SPb.:SOĪUZ, 1997. – 256 s.-kniga*
11. *Nemov, R.S. Psihologia [Teks]: Uchebnik dlä stud. ped. ucheb. zavedeniĭ: V 3 kn. Kn. 1: Obšie osnovy psihologii / R.S. Nemov. – M.: Gumanitarnyĭ izdatelskiĭ sentr VLADOS, 2001. – 688 s.*
12. Cavallo, A. M. L. (1996). *Meaningful Learning, Reasoning Ability and Students' Understanding and Problem Solving of Topics in Genetics. Journal of Research in Science Teaching, 33(6), p. 625-656.*
13. *Matematika: Zalpy bilim beretin mekteptiñ 5 - synybyna arnalğan oqulyq. / T.Aldamūratova, E.Baişolanov. – Almaty: Atamūra, 2017.-kniga*
14. *Matematika: Zalpy bilim beretin mekteptiñ 5 - synybyna arnalğan oqulyq. /A.E.Abylkasymova, T.P.Kucher, Z.A.Jumakulova. – Almaty: Mektep, 2017.-kniga*
15. *Burlakova Ī.A. Razvitie logicheskogo myšlenia u doškōlnikov // Sovremennoe doškōlnoe obrazovanie. Teoria i praktika //2008*

МРНТИ 15.81.21

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-7847.10>

К.Б. Аскарбекова¹, З.К. Канаева², О.Г. Ярошенко³

^{1,2} *І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті" КЕАҚ Талдықорған қ., Қазақстан*

³ *Жоғары білім және жоғары білім институтының ғылым интеграциясы
Педагогика ғылымдарының Ұлттық академиясы, Киев, Украина*

ФАКУЛЬТАТИВТІК ОҚЫТУ 6-7 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЗЕРТТЕУ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУ РЕСУРСЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Бұл мақалада жеке дамудың категориясы мен факторы ретінде биология бойынша факультативті сабақтарда қалыптасқан студенттердің ғылыми-зерттеу қабілеттерінің мәні қарастырылады. Сондай-ақ, биология бойынша оқу жоспарының мазмұны қарастырылған, дағдыларды дамытумен байланысты оқу мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған іс-шаралар кіреді.

Қазақстанның қазіргі орта білімінде соңғы жылдар ішінде табысты іске асырылып келе жатқан жаңғырту процестері оны әлемдік білім беру кеңістігіне интеграциялау және жалпы білім беру ұйымдарының түрлері бойынша оқушылардың зерттеу дағдыларын мақсатты қалыптастырудың үлгілік қағидаларын бекіту туралы халықаралық білім беру стандарттарына жақындату мақсатында жүзеге асырылады, ол заңнамалық деңгейде А.В. Хуторский классификациясындағы зерттеу құзыреттілігі әдіснамалық, пәннен тыс, логикалық қызмет элементтерін, мақсат қоюды ұйымдастыру, жоспарлау, талдау, рефлексия әдістерін қамтитын танымдық құзыреттіліктің құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады.

Түйін сөздер: табыстылық, әдістеме, факультатив, биология, оқушылар, сабақтар, оқу бағдарламасы, қалыптастыру, дамыту, зерттеу дағдылары.

Аскарбекова К.Б.¹, Канаева З.К.², Ярошенко О.Г.³

^{1,2} НАО "Жетысуский университет имени И. Жансугурова" г. Талдықорган, Қазақстан

³Интеграция высшего образования и науки института высшего образования
Национальной академии педагогических наук, Киев, Украина

ФАКУЛЬТАТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК РЕСУРС РАЗВИТИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ 6-7 КЛАССОВ

Аннотация

В данной статье рассматривается сущность научно-исследовательских способностей студентов, сформированных на факультативных занятиях по биологии как категории и фактора личностного развития. Также предусмотрено содержание учебного плана по биологии, включающего мероприятия, направленные на достижение целей обучения, связанных с развитием навыков.

В современной среднем образовании Казахстана модернизационные процессы успешно реализуемая в течение последних лет, осуществляется с целью ее интеграции в мировое образовательное пространство и приближения к международным образовательным стандартам об утверждении типовых правил деятельности по видам общеобразовательных организаций целенаправленного формирования исследовательских умений учащихся, которую на законодательному уровне обуславливают Исследовательская компетентность в классификации А.В. Хуторского рассматривается как составная часть познавательной компетентности, которая включает элементы методологической, надпредметной, логической деятельности, способы организации целеполагания, планирования, анализа, рефлексии.

Ключевые слова: успешность, методика, факультатив, биология, учащиеся, занятия, учебная программа, Формирование, развитие, исследовательские навыки.

K.Askarbekova¹, Z.Kanayeva², O.Yaroshenko³.

^{1,2}NAO "Zhetysu University named after I. Zhansugurov" Taldykorgan, Kazakhstan

³Integration of Higher Education and Science of the Institute of Higher Education
of the National Academy of Pedagogical Sciences, Kiev, Ukraine.

OPTIONAL TRAINING AS A RESOURCE FOR THE DEVELOPMENT OF RESEARCH COMPETENCE OF STUDENTS IN GRADES 6-7

Abstract

This article examines the essence of the research abilities of students formed in elective classes in biology as a category and factor of personal development. The content of the curriculum in biology is also considered, and activities aimed at achieving learning goals that are related to the development of skills are included.

In modern secondary education of Kazakhstan, modernization processes successfully implemented in recent years, is carried out with the aim of its integration into the world educational space and approximation to international educational standards on the approval of standard rules of activity by types of general education organizations for the purposeful formation of research skills of students, which is determined at the legislative level "Research competence in the classification of A.V. Khutorsky is considered as an integral part of cognitive competence, which includes elements of methodological, supra-subject, logical activities, methods of organizing goal-setting, planning, analysis, reflection.

Keywords: Success, methodology, elective, biology, students, classes, curriculum, formation, development, research skills.

Кіріспе. Қазақстанның қазіргі Орта білім беруде жаңғырту процестері соңғы жылдар ішінде табысты іске асырылуда. Олардың мақсаты - әлемдік білім беру кеңістігіне кірігу және отандық білімнің халықаралық білім беру стандарттарына сәйкестігі. Бұл әртүрлі деңгейдегі нормативтік-құқықтық актілерде көрініс табады [1].

Мектеп тәжірибесін талдау жалпы оқушылардың биология туралы білім деңгейінің төмендігін көрсетті. Оларды игерудің бастапқы және орташа деңгейлері басым, мектеп оқушыларының далалық білім туралы білімге танымдық қызығушылығы жеткіліксіз қалыптасқан, биологияны оқытуда түсіндірме-иллюстрациялық тәсіл басым, ал белсенділік пен зерттеуге жеткілікті көңіл бөлінбейді [2]. Бұл "Жаратылыстану" білім беру саласының құрамдас бөлігі ретінде биология туралы білімнің маңыздылығы мен оқушылардың осы білімді күшейту деңгейі арасында қарама-қайшылықтың болуын көрсетеді және "биология бойынша факультативті сабақтарда оқушылардың зерттеу дағдыларын дамыту әдістемесі" тақырыбындағы зерттеудің өзектілігін көрсетеді. Біздің зерттеуіміздің міндеті – 6-7 сынып оқушыларының зерттеу дағдыларын қалыптастыру жағдайларын анықтау және оларды факультативті сабақтарда дамыту әдістемесін жасау. Тақырыптың өзектілігі - зерттеу үрдістерін дамыту қажеттілігі мен оқушылардың биологияны зерттеуге танымдық қызығушылығы мен "Биология" пәнінің мазмұнында теориялық материалдың басым болуы арасындағы қайшылықты жеңуге байланысты зерттеу мәселесін анықтау.

Зерттеу әдістемесі. Қолданыстағы базистік оқу жоспарына сәйкес 6-7 сыныптарда аптасына 1 сағат көлемінде Биологияны оқыту көзделген және оқу сабақтарының 34 сағатына есептелген. Оқушыларды табиғатқа, өз өлкесіне, үйіне деген сүйіспеншілікке тәрбиелеудің бір тәсілі - оқушыларды табиғатты зерттеуге тарту және бақылаулар, эксперименттер жүргізу, табиғи жағдайда практикалық тапсырмаларды орындау. Біздің ойымызша, электативтер бұл тапсырманы орындауға мүмкіндік береді. Қосымша сабақтар сыныптан тыс сабақтардан ерекшеленеді, өйткені олар міндетті емес, сондықтан оқу жоспарының вариативті бөлігіне жатады. Мұғалімдердің өздері бағдарламаларды жасай алады, факультативтердің ерікті таңдауы оқушылардың танымдық қызығушылықтарына және олардың осы немесе басқа факультативті курсты оқуға деген ықыласына байланысты болады [3].

Зерттеу нәтижелері. Біздің зерттеуімізде эксперименттік фактор - "жас аграршы" элективі. Курс бағдарламасы зерттеушілік сипатқа ие. Бағдарламаның мақсаты – оқу - зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру (зерттеу жүргізу үшін негізгі құралдарды, ауыл шаруашылығы өсімдіктерімен тәжірибелер мен эксперименттер жүргізу әдістемесін, зерттеу құралдарын, оны жүргізу нысандары мен әдістерін, нәтижелерді сауатты ұсынуды игеру). Маңызды факультатив мәселелерді қамтиды. Осылайша, сыныпта қолданылатын оқыту әдістері жылыжайда құлпынай тікелей жерге (қарапайым немесе жоғары жоталар) отырғызу оңай және таныс әдіс болып келеді. Әрине, бұл жылыжайдың пайдалы аймағын бір деңгеймен шектейді, бірақ сізге күтім жасауға аз уақыт жұмсауға мүмкіндік береді. Жерге отырғызған кезде бұталар 20×20 см қашықтықта отырғызылды, ал төсек спанбонд немесе мульчамен жабылды (сурет-1). Бұл өсімдіктерді зиянкестерден, жерді кептіруден қорғауға мүмкіндік береді, сонымен қатар таза экологиялық өнімдерді алу үшін табиғи тыңайтқыштарды оңтайлы қолданылды [4]. Аграрлық сектормен таныстырудың кешенді тәсілі жекелеген оқу пәндерін тереңдетіп зерделеуге ықпал етеді, белгілі бір қызығушылық жағдайында 6-7 сынып оқушылары мынадай зерттеу дағдыларын дамытатын болады: қалыптасқан әлеуметтік – экономикалық жағдайда балалар жердегі алғашқы жұмыс дағдыларын ғана емес, сонымен бірге оны тиімді басқаруды, өз еңбегінің нәтижелерін моральдық жағынан да, материалдық жағынан да бағалай алады, яғни кем дегенде жеке қосалқы шаруашылық ауқымында жан-жақты сауатты жер пайдаланушы бола алады [5].

1-сурет. Жылыжай жағдайында құлпынай отырғызу

Нәтижелерді талқылау. Факультативті курсты оқыту табиғатта сабақтардың едәуір бөлігін оқу-танымдық іс-әрекеттің әртүрлі формаларын қолдана отырып, өткізуді қамтиды, бұл студенттерге жеке және сараланған көзқарасты жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Өсімдіктер өмірінің экологиялық факторларын факультативті сабақтарда зерттеу, оларға дұрыс күтім жасауды үйрету орта мектеп оқушыларына экологиялық білім беруде маңызды рөл атқарады. Өсімдіктермен жұмыс балаларға оларды өсіру және күту дағдыларын үйретеді. Өсімдіктердің адам өміріндегі эстетикалық, практикалық және сауықтыру маңыздылығын ашады [6].

Осылайша, зерттеу үш кезеңде жүргізілді:

бірінші кезеңде зерттеу мәселесі бойынша психологиялық-педагогикалық және әдістемелік әдебиеттерге теориялық талдау жүргізілді;

екінші кезеңде дала жағдайында биологияны зерттеуде зерттеу дағдыларын қалыптастыру мен дамытудың әзірленген әдістемесінің тиімділігін тексеру мақсатында материалдар дайындалып, орта мектептер базасында оқыту эксперименті жүргізілді;

үшінші кезеңде зерттеу дағдыларын қалыптастыру және дамыту әдістемесінің мазмұнына түзету және анықтау және оқыту эксперименттерінің нәтижелерін талдау жүргізілді.

Мектеп тәжірибесін талдау жалпы оқушылардың биология туралы білім деңгейінің төмендігін көрсетті. Оларды меңгерудің бастапқы және орташа деңгейлері басым болып табылады, оқушылардың далалық жағдайлар туралы білімге танымдық қызығушылығы жеткіліксіз қалыптасқан, биологияны оқытуда ескірген әдістемелік тәсілдер басым. Бұл биология білімінің маңыздылығы арасында қарама-қайшылықтың болуын көрсетеді.

Жоғарыда айтылғандай, қосымша білім беру жүйесі арқылы оқушылардың қабілеттерін жүзеге асыру үлкен рөл атқарады. Қосымша білім беру жүйесінің мақсаттары мен міндеттерін түсіну және бастапқы қызығушылықты анықтау үшін олармен білім беру жұмыстарын жүргізу, шеберлік сабақтарын өткізу қажеттілігі туындайды.

Сондықтан жас ұрпақ үшін қосымша білім беру жүйесінің маңыздылығы мен құндылығы өте жоғары деп сеніммен айтуға болады.

Қорытынды. Осылайша, оқушылардың зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру қарастырылатын құзыреттіліктің операциялық компонентін құрайтын қарапайым Дағдылар мен дағдылардың қаншалықты қалыптасқанына тікелей байланысты. Оны дамытудың көптеген формаларының ішінде қолданбалы бағыттың элективтерін бөліп көрсету керек. Бұған біз әзірлеген 6-7 сынып оқушыларына арналған "жас аграршы" элективі кіреді. Бұл теориялық білімді іс жүзінде қолдануға мүмкіндік береді – зерттеу дағдыларына сүйене отырып, биологиялық терминдер мен ұғымдармен жұмыс жасау.

Зерттеу дағдылары күрделі дағдылар деп санаймыз және үш компоненттен тұрады: операциялық (дағдылар жүйесі), мазмұнды (зерттеу білім жүйесі), мотивациялық, танымдық қызығушылық түрінде көрінеді. Бұл зерттеу дағдыларын бөлектеу мәселесін анықтауға мүмкіндік берді. Оқу-зерттеу дағдыларын үш түр деп санау керек:

- 1) ғылыми және ғылыми-көпшілік әдебиетпен жұмыс істей білу;
- 2) бақылау жүргізу білігі;
- 3) эксперимент қою білігі.

Оқушылардың жұмысының сипатына байланысты мазмұнды және операциялық компоненттер өзгеруі мүмкін нақты материалда қалыптасады, дамиды және өңделеді. Зерттеу дағдыларын, сондай-ақ олардың құрамдас бөліктерінің дағдылары мен дағдыларын қалыптастырудың маңызды негізі зерттеу білімі болып табылады.

Қорытындылай келе, біз жиынтықтың құрамдас бөліктерінің әртүрлілігі бойынша жұмыс ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану бағытында жалғасуы керек екенін түсінеміз, бұл жалпы білім беретін оқу орындарының оқушыларының биологиясын оқыту мақсатына жетудегі оқу-әдістемелік жиынтықтың рөлін күшейтеді және нығайтады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. *Zakon Respubliki Kazahstan ot 27 ilya 2007 goda № 319-III «Ob obrazovanii» – [Elektronnyi resurs]. – Rejim dostupa k resursu:*
2. *Timofeeva L.G. Metodika polevogo opyta s kulturnymi rasteniyami. S.Peterburg GOU «SPbGDT», 2007. – S. 30-33.*
3. *Proekt "Ekologicheskoe sodrujestvo" – <http://fadr.msu.ru/ecocoop>*
4. *Şatilova V.D., Ternovyh A.N. Ekologicheskaya starşih şkolnikov // Nauchnoe soobestvo studentov XXI stoletiya. Estestvennye nauki: sb. st. po mat. XCVI mejdunar. stud. nauch.-prakt. konf. № 1(95). URL: [https://sibac.info/archive/nature/1\(95\).pdf](https://sibac.info/archive/nature/1(95).pdf) (data obraeniya: 02.02.2021)*
5. *Berejnaya, O. V. Formirovanie issledovatel'skoi kompetensii uchaihsya na osnove poznavatelnyh universalnyh uchebnyh deistvii po predmetu «Biologiya» / O. V. Berejnaya // Vestnik Krasnoyarskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. V. P. Astafeva. – 2014. – № 2 (28). – S. 138– 141.*
6. *Berejnaya, O.V. Osnovy issledovatel'skoi deyatelnosti şkolnikov na baze botanicheskogo sada / O.V. Berejnaya // Biologiya v škole. – 2018. – № 7. – S. 60-63. (0,12 p. l.)*

МРНТИ 15.01.11

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-7847.11>

А.И. Мамбетова¹, А.Қ. Егенисова², Б.К. Керимов³

¹ Ш.Есенов атындағы КТИУ

АЗАМАТТЫҚ СӘЙКЕСТІЛІКТІҢ ИЕРАРХИЯСЫ МЕН ДЕҢГЕЙІН АНЫҚТАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада азаматтық сәйкестіліктің иерархиясы мен деңгейін анықтаудың кейбір мәселелері талданған. Соңғы жылдары сәйкестілік проблематикасына ғылымда жоғары көңіл бөлінуде. Кез келген мемлекеттің ұлттық саясатының ең басты бағыты – ұлттық және азаматтық сәйкестілікті қалыптастыру болып табылады. Заманауи қоғамда сәйкестілік проблемасы өзінің өзектілігін жоғалтқан жоқ, керісінше бұл мәселеге деген қызығушылық өзінің позициясын күшейте түсті. Ғылымда сәйкестілік проблемасын зерттеудің теориялық негіздерін терең түсінуді ғана емес, сондай-ақ олардың маңызды аспектілерін зерттеудің жаңа тәсілдерін іздестіруге де қызығушылық тууда.

Кілтті сөздер: сәйкестілік, этникалық сәйкестілік, азаматтық сәйкестілік, көпэтникалық қоғам, этносаралық қатынастар.

Мамбетова А.И.¹, Егенисова А.К.², Керимов Б.К.³
¹ КУТИ имени Ш.Есенова

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ИЕРАРХИИ И УРОВНЯ ГРАЖДАНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Аннотация

В данной статье анализируются некоторые вопросы определения иерархии и уровня гражданской идентичности. В последние годы проблематике идентичности уделяется большое внимание в науке. Главное направление национальной политики любого государства

– формирование национальной и гражданской идентичности. В современном обществе проблема идентичности не потеряла своей актуальности, интерес к этому вопросу укрепил ее позиции. Наука заинтересована не только в глубоком понимании теоретических основ изучения проблемы идентичности, но и в поиске новых способов изучения их важных аспектов.

Ключевые слова: Идентификация, этническая идентичность, гражданская идентичность, полиэтническое общество, межэтнические отношения.

Mambetova A.I.¹, Yegenissova A.K.², Kerimov B.K.³
¹ CUTE named after Sh. Yessenov

SOME ISSUES OF DEFINING HIERARCHY AND LEVEL OF CIVIL IDENTITY

Abstract

This article analyzes some of the issues of determining the hierarchy and level of civic identity. In recent years, much attention has been paid to the problem of identity in science. The main direction of the national policy of any state is the formation of national and civic identity. In modern society, the problem of identity has not lost its relevance, interest in this issue has strengthened its position. Science is interested not only in a deep understanding of the theoretical foundations of the study of the problem of identity, but also in the search for new ways to study their important aspects.

Key words: Identification, ethnic identity, civic identity, multi-ethnic society, interethnic relations.

Кіріспе. Қазіргі Қазақстан қоғамында сәйкестілік деңгейін, этносаралық және конфессияаралық қарым-қатынастарды зерттеу өзекті бағыттардың бірі болып отыр. Себебі айналамызда болып жатқан процестердің этносаралық ахуалға әсер етпеуі мүмкін емес. Оның ішінде тілдік мәселені, кейбір аймақтардағы этникалық құрамның өзгеруі сияқты құбылыстарды атауға болады. Сондықтан этносаралық қатынас саласы негізгі мәселелерді анықтап, дұрыс шешім қабылдау мақсатында үнемі зерттеу және мониторинг жүргізіп отыруды қажет етеді. Осындай бағытта Маңғыстау облысы тұрғындарының азаматтық сәйкестілігінің иерархиясы мен деңгейін анықтау мақсатында 2020 жылдың 1 маусым мен 31 желтоқсан аралығында өткізілген мониторингтің қорытындысына талдау жасалды. Мониторинг барысында 3000 респондентке сауалнама жүргізіліп, олардың этникалық топтар арасындағы сәйкестілік құрылымы және мемлекеттік-азаматтық сәйкестілік деңгейлері зерттелген болатын.

Азаматтық сәйкестілік – адамның өз тәуелділігін белгілі бір қоғаммен теңестіруі, сол қоғам азаматы ретінде республикамыздың саяси өміріне, қоғам тұрақтылығына, болып жатқан барлық жағдайларға мән-жай қарамайтын, өзінің болашағын сол қоғаммен байланыстырған немесе байланыстыратын тұлға ретінде қарастырылуын айтамыз. Ол адамның мемлекеттің азаматы ретінде өзінді тұлға сезіну ғана емес, сонымен сол мемлекетте болып жатқан іс-әрекет, оның негізгі талаптары мен міндеттерімен бөлісу, тұтас кеңістік пен қазақстандық қоғамның әлеуметтік құрылымдарына ену арқылы шоғырлану сәттілігі, бейімделу барысының күшеюі мен тұтастығын нақты түсіну. Сәйкестілік қалыптасуының теориялық әдіснамалық қырларын талдаумен қатар экономикалық, әлеуметтік қатынастардың жаңа жүйесінің жасалынуымен бірге

жүзеге асатын жаңа қоғамдық пайымдау мен дүниетаным қалыптасуының, жаңа қарым-қатынас талаптарына жауап бере алатын идеялар, т.б. көрсетеді, яғни ұлттың субъективті келбеті анықталып, азаматтық өзіндік сәйкестілігі іске асады. Ол бір жағынан, Қазақстан халқын сәйкестендіруді жалпы азаматтық және саяси қауымдастық деңгейлеріне сай болу қажеттігін, екінші жағынан, еліміздегі барлық ұлтаралық қатынастардың қазақ халқының ұлттық сәйкестенуімен ынтымақтастығын талап етеді [1].

Сонымен қатар белгілі ғалым Э.Д. Сүлейменова: «Сәйкестілік – уақыт өте өзгереді, толығымен қалпына келеді. Кез-келген сәйкестілікті ұлттық, азаматтық, мемлекеттік, тілдік т.б. өзгертетін әлеуметтік-қоғамдық жағдай алмасуы, миграциялық үдерістермен халықтардың қоныс аударуы, ұлттық ерекшелік, халықтар арасындағы қарым-қатынас, тілдік қажеттілік және жеке адамның өзіндік көзқарасы болып табылады» [2] деген болатын.

Егер көріп отырғанымыздай, кез келген сәйкестілік түрі қоғамдық жағдайларға байланысты өзгертін болса, онда «сәйкестілік дағдарысы» туындауы әбден мүмкін. Ондай болған жағдайда адам өзін толықтай ешбір қоғаммен сәйкестендіре алмайды. Оларда белгілі дәрежеде «тежеліс» пайда болады. Мысалы, Кеңес азаматы енді Қазақстан азаматы қатарына өтуі. Бірден сезіну әрине мүмкін болмайды, себебі, зерттеушілердің айтуынша оған біріншіден, қоғамның психологиялық дайын еместігі, екіншіден, мемлекеттегі сәйкестілікті ұлттық ұстанымына сай етіп өзгертуге аса көңіл бөлінуі.

Зерттеу әдістері. «Сәйкестілік», «азаматтық сәйкестілік» және «этникалық сәйкестілік» терминдері әлеуметтанудың, мәдениеттанудың, этнопедагогиканың арнайы сөздіктеріне енгеніне қарамастан, олардың анықтамалары әлі де екіұшты. Бұл жағдай тұжырымдамалық және әдістемелік даму деңгейін қажет ететін неғұрлым мұқият талдауды керексінеді.

Шындығында бұл Қазақстанның кеңестік кезеңде бастаған дәстүрінің одан әрі дамуын білдіреді. А.Х. Қасымжанов, М.С. Орынбеков, М.М. Сужиков, О.А. Сегізбаев, Д.К. Кішібеков, А.И. Артемьев, К.Ш. Шүлембаев және басқалардың көптеген ғылыми жетістіктері сәйкестендіру процестері саласындағы теориялық және әдістемелік зерттеулерге негіз болады. Тұжырымдау мен қазақтың этномәдени бірегейлігін зерттеу нәтижелері арасындағы байланысты табудың сәтті әрекеттері А.Н. Нысанбаев пен М.С. Шайкемелевке тиесілі [3].

Г.Н. Билялованың [4, 5], Р.С. Арынның [6] еңбектері де азаматтық және этникалық сәйкестілік мәселелерін дамыту тұрғысынан әдістемелік мәнге ие. Алайда, бұл мәселе ғылыми-әдістемелік себептер бойынша ғана емес, сонымен бірге оны басқару тәжірибесінде оны дамытуға деген қажеттілікке байланысты өзекті болып қала береді. Сонымен қатар, бұл бағыт қазақстандық этностық бірегейлікті жаңғырту туы астында этникалық және тілдік мәнге ие болған Қазақстандағы ұлттық және мемлекеттік құрылыс мәселелерімен тығыз байланысты.

Зерттеу нәтижелері. 2020 жылдың 4 кварталында жүргізілген мониторинг қорытындысы бойынша Маңғыстау облысы тұрғындарының сәйкестілік иерархиясы төмендегідей сипаттамаға ие.

Маңғыстау облысы тұрғындарының сәйкестілік иерархиясы		
II квартал 2020 ж.	III квартал 2020 ж.	IV квартал 2020 ж.
[1] аймақтық – 58,1%	[1] этникалық – 69,1%	[1] аймақтық – 49,3%
[2] діни – 56,4%	[2] азаматтық – 53,4%	[2] азаматтық – 40,9%
[3] суперэтностық – 56,1%	[3] аймақтық – 50,8%	[3] суперэтностық – 40,5 %
[4] азаматтық – 56,0%	[4] суперэтностық – 41,7%	[4] этникалық – 39,3%
[5] этникалық – 54,6%	[5] діни – 32,4%	[5] діни – 33,5%

Бір қарағанда сауалнама нәтижесі Қазақстандағы азаматтық ұлттың қалыптасуының жетістігін көрсеткендей. Алайда, азаматтық ұлттың қалыптасу процесінің әжептеуір жылжығанын айтуға келмес, себебі тұрғындардың азаматтық сәйкестілік иерархиясы туралы сауалнама қорытындысы аймақтық және діни сәйкестіліктің басымдылығын көрсетіп тұр.

Сәйкестілік деңгейлерінің маңыздылығы олардың «Өте маңызды», «Көбірек маңызды» жауаптарымен анықталды. Осы екі позицияның көрсеткіштерінің қорытындысы респондент үшін қай сәйкестіліктің маңызды екендігін көрсетеді. Гендерлік анықтауда сәйкестілік иерархиясы ондай үлкен өзгерістерге ұшырамаған.

Сауалнама көрсеткендей ер адамдар үшін сәйкестілік иерархиясында ең маңыздылары аймақтық – 48,3% суперэтностық - 41,8%, азаматтық - 39,6% болып табылады. Әйел адамдар үшін аймақтық - 50,3%, азаматтық - 47,5%, этникалық - 40,8% деңгейінде болып отыр.

**СІЗ ҚАНДАЙ ТОПТАРҒА, ЭТНИКАЛЫҚ ҚАУЫМДАСТЫҚТАРҒА ЖӘНЕ
ҚАНШАЛЫҚТЫ ДӘРЕЖЕДЕ ТЕРЕҢ СҮЙІСПЕНШІЛІК, ЖАНАШЫРЛЫҚ,
МАҚТАНЫШ СЕЗІМІНДЕ БОЛАСЫЗ?
СІЗ ҮШІН БҮНДАЙ ҚОҒАМДАСТЫҚТА БОЛУ ҚАНШАЛЫҚТЫ МАҢЫЗДЫ?**

		Ер адам	Әйел адам
8.1 Қазақстанды әртүрлі этностар азаматтарының бірлестігі ретінде, Қазақстанның біртұтас халқына	Мүлдем маңызды емес	11,2%	13,4%
	Көбінесе маңызды емес	16,4%	14,8%
	Өрқалай, жағдайға байланысты	23,1%	24,3%
	Көбінесе маңызды	17,0%	17,0%
	Өте маңызды	22,5%	25,2%
	Жауап беруге киналамын	9,7%	5,3%
8.2 Қазақстанда тұратын өзімнің этникалық тобымның барлық адамдарына	Мүлдем маңызды емес	8,7%	7,1%
	Көбінесе маңызды емес	18,9%	18,5%
	Өрқалай, жағдайға байланысты	21,7%	26,6%
	Көбінесе маңызды	21,7%	26,0%
	Өте маңызды	16,0%	14,8%
	Жауап беруге киналамын	13,0%	6,9%
8.3 Өзімнің суперэтностыма, этностар қауымдастығына (мысалға, славяндар, түркілер, кавказдықтар, европалықтар т.б.)	Мүлдем маңызды емес	8,3%	7,5%
	Көбінесе маңызды емес	15,2%	11,4%
	Өрқалай, жағдайға байланысты	23,1%	32,3%
	Көбінесе маңызды	18,9%	20,3%
	Өте маңызды	22,9%	18,9%
	Жауап беруге киналамын	11,6%	9,5%
8.4 Діни бағыттағы адамдарға	Мүлдем маңызды емес	8,5%	4,9%
	Көбінесе маңызды емес	16,2%	15,6%
	Өрқалай, жағдайға байланысты	23,3%	28,0%
	Көбінесе маңызды	18,9%	21,1%
	Өте маңызды	16,4%	10,7%
	Жауап беруге киналамын	16,6%	19,7%
8.5 Өзім тұратын облыстың, қаланың, ауылдың адамдарына	Мүлдем маңызды емес	9,1%	7,3%
	Көбінесе маңызды емес	14,4%	13,4%
	Өрқалай, жағдайға байланысты	17,6%	22,3%
	Көбінесе маңызды	16,0%	21,7%
	Өте маңызды	32,3%	28,6%
	Жауап беруге киналамын	10,5%	6,7%

Жасы бойынша ең жас топтағы респонденттер үшін өз аймағының, қаласының/ауылының адамдарына – 52,7%, біртұтас Қазақстан халқына – 48,8%, 18-29 жас аралығындағы респонденттердің 41,3% үшін өздерінің суперэтностына тиесілі болуы өте маңызды.

30-45 жас аралығындағы респонденттердің арасында 50,4% өз аймағының қаласының /ауылының адамдарына, барлық этникалық топтарға тиесілі болуы өте маңызды деп жауап берді. Осы санаттағы респонденттердің 43,8% үшін өздерін Қазақстанның біртұтас халқы ретінде таныту өте маңызды, 42% респонденттер өз аймағының қаласының/ауылының бір бөлігі болғысы келеді.

46-дан 55 жасқа дейінгі респонденттердің 46,5% үшін өз аймағының қаласының/ауылының тұрғындары болу маңызды, 39% өз этникалық тобының мүшесі болғысы келеді. Осы жас санатындағы респонденттердің 35,2% үшін өздерінің діни бағыттағы адамдарға жатуы өте маңызды.

56-65 жас аралығындағы 44,3 респондент өз аймағының қаласының/ауылының адамдарына тиесілі болуы өте маңызды дейді. Осы жастағы 39,1% респонденттер өз этникалық топтарындағы адамдармен қарым-қатынасы маңызды екенін, респонденттердің 38,3% өздерінің суперэтностына жатуы өте маңызды екенін атап өтті.

65-тен жоғары респонденттердің жартысы 45,3% өздерінің этникалық тобының барлық адамдарына, 43,8% өз аймағының, қаласының/ауылының адамдарына, 39,1% суперэтностына тиесілі болуы өте маңызды деп санайды.

**СІЗ ҚАНДАЙ ТОПТАРҒА, ЭТНИКАЛЫҚ ҚАУЫМДАСТЫҚТАРҒА ЖӘНЕ
ҚАНШАЛЫҚТЫ ДӘРЕЖЕДЕ ТЕРЕҢ СҮЙІСПЕНШІЛІК, ЖАНАШЫРЛЫҚ,
МАҚТАНЫШ СЕЗІМІНДЕ БОЛАСЫЗ?
СІЗ ҮШІН БҰНДАЙ ҚОҒАМДАСТЫҚТА БОЛУ ҚАНШАЛЫҚТЫ МАҢЫЗДЫ?
(жас ерекшеліктері бойынша)**

		18-29	30-45	46-55	56-65	65+
Қазақстанды әртүрлі этностар азаматтарының	Мүлдем маңызды емес	9,5	11,6	25,2	7,8	4,7
	Көбінесе маңызды емес	18,7	11,9	15,1	19,1	18,8
бірлестігі ретінде, Қазақстанның біртұтас халқына	Әрқалай, жағдайға байланысты	18,0	24,0	18,9	33,9	40,6
	Көбінесе маңызды	21,2	17,4	12,6	13,0	14,1
	Өте маңызды	27,2	26,4	22,0	13,9	17,2
	Жауап беруге қиналамын	5,3	8,7	6,3	12,2	4,7
Қазақстанда тұратын өзімнің этникалық тобымның барлық адамдарына	Мүлдем маңызды емес	10,2	6,9	3,8	10,4	9,4
	Көбінесе маңызды емес	23,3	15,0	27,7	13,9	6,3
	Әрқалай, жағдайға байланысты	17,7	25,1	28,9	25,2	34,4
	Көбінесе маңызды	25,8	25,1	15,1	21,7	34,4
	Өте маңызды	14,8	16,9	13,2	17,4	10,9
	Жауап беруге қиналамын	8,1	11,1	11,3	11,3	4,7
Өзімнің суперэтностыма, этностар қауымдастығына (мысалға, славяндар, түркілер, кавказдықтар, европалықтар т.б.)	Мүлдем маңызды емес	9,5	5,8	10,7	10,4	1,6
	Көбінесе маңызды емес	15,5	9,8	15,7	14,8	15,6
	Әрқалай, жағдайға байланысты	23,0	31,1	25,8	26,1	37,5
	Көбінесе маңызды	21,2	19,0	14,5	19,1	29,7
	Өте маңызды	20,1	22,4	24,5	19,1	9,4
	Жауап беруге қиналамын	10,6	11,9	8,8	10,4	6,3
Діни бағыттағы адамдарға	Мүлдем маңызды емес	7,4	5,3	8,2	10,4	1,6
	Көбінесе маңызды емес	19,4	12,7	19,5	13,0	15,6
	Әрқалай, жағдайға байланысты	23,3	25,3	20,1	33,9	37,5
	Көбінесе маңызды	20,5	23,5	19,5	13,9	9,4
	Өте маңызды	9,5	15,0	15,7	14,8	14,1
	Жауап беруге қиналамын	19,8	18,2	17,0	13,9	21,9
Өзім тұратын облыстың, қаланың, ауылдың адамдарына	Мүлдем маңызды емес	9,2	5,0	10,7	13,0	7,8
	Көбінесе маңызды емес	17,0	11,6	18,2	9,6	10,9
	Әрқалай, жағдайға байланысты	13,8	23,5	15,7	23,5	31,3
	Көбінесе маңызды	21,2	19,5	18,2	13,9	15,6
	Өте маңызды	31,4	30,9	28,3	30,4	28,1
	Жауап беруге қиналамын	7,4	9,5	8,8	9,6	6,3

Этникалық тұрғыдан алғанда Қазақстанның біртұтас халқына тиесілі болу 51,4% басқа этнос өкілдері, 50,0% орыстар, 39,8% қазақтар үшін өте маңызды. Этникалық топтар арасындағы сәйкестіліктің басымдылығы келесідей бөлінді:

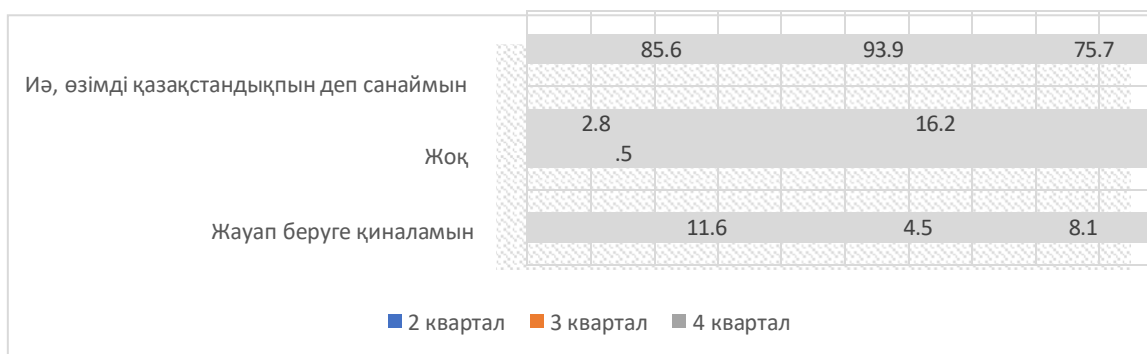
**СІЗ ҚАНДАЙ ТОПТАРҒА, ЭТНИКАЛЫҚ ҚАУЫМДАСТЫҚТАРҒА ЖӘНЕ
ҚАНШАЛЫҚТЫ ДӘРЕЖЕДЕ ТЕРЕҢ СҮЙІСПЕНШІЛІК, ЖАНАШЫРЛЫҚ,
МАҚТАНЫШ СЕЗІМІНДЕ БОЛАСЫЗ?
СІЗ ҮШІН БҰНДАЙ ҚОҒАМДАСТЫҚТА БОЛУ ҚАНШАЛЫҚТЫ МАҢЫЗДЫ?
(этникалық ерекшеліктері бойынша)**

		III квартал			IV квартал		
		Қазақ	Орыс	Басқа лар	Қазақ	Орыс	Басқа лар
8.1 Қазақстанды әртүрлі этностар азаматтарының бірлестігі ретінде, Қазақстанның біртұтас халқына	Мүлдем маңызды емес	7,9	3	5,4	13,6%	0,0%	2,7%
	Көбінесе маңызды емес	15,5	6,1	13,5	16,4%	4,5%	16,2%
	Әрқалай, жағдайға байланысты	15,6	9,1	2,7	25,3%	15,2%	0,0%
	Көбінесе маңызды	21,3	-	5,4	16,5%	19,7%	24,3%
	Өте маңызды	29,8	74,2	67,6	23,3%	30,3%	27,0%
	Жауап беруге қиналамын	9,9	7,6	5,4	4,9%	30,3%	29,7%
8.2 Қазақстанда тұратын өзімнің этникалық тобымның барлық адамдарына	Мүлдем маңызды емес	1,9	1,5	2,7	8,4%	1,5%	8,1%
	Көбінесе маңызды емес	6,8	-	-	20,2%	4,5%	8,1%
	Әрқалай, жағдайға байланысты	14,7	4,5	2,7	25,8%	12,1%	8,1%
	Көбінесе маңызды	35,8	13,6	8,1	24,5%	18,2%	18,9%
	Өте маңызды	31,4	75,8	70,3	13,0%	36,4%	35,1%
	Жауап беруге қиналамын	9,4	4,5	16,2	8,1%	27,3%	21,6%
8.3 Өзімнің суперэтноссыма, этностар қауымдастығына (мысалға, славяндар, түркілер, кавказдықтар, европалықтар т.б.)	Мүлдем маңызды емес	8,7	3	5,4	8,4%	1,5%	8,1%
	Көбінесе маңызды емес	13,2	6,1	5,4	14,4%	3,0%	5,4%
	Әрқалай, жағдайға байланысты	29	4,5	8,1	29,5%	16,7%	5,4%
	Көбінесе маңызды	14	-	2,7	19,8%	15,2%	21,6%
	Өте маңызды	23,7	80,3	64,9	20,2%	24,2%	32,4%
	Жауап беруге қиналамын	11,4	6,1	13,5	7,7%	39,4%	27,0%
8.4 Діни бағыттағы адамдарға	Мүлдем маңызды емес	10,8	7,6	2,7	6,9%	3,0%	8,1%
	Көбінесе маңызды емес	17,1	1,5	5,4	16,9%	6,1%	8,1%
	Әрқалай, жағдайға байланысты	27,3	6,1	5,4	27,4%	10,6%	10,8%
	Көбінесе маңызды	12,3	6,1	10,8	20,4%	15,2%	18,9%
	Өте маңызды	16,4	57,6	56,8	12,2%	27,3%	21,6%
	Жауап беруге қиналамын	16,2	21,2	18,9	16,2%	37,9%	32,4%
8.5 Өзім тұратын облыстың, қаланың, ауылдың адамдарына	Мүлдем маңызды емес	5,1	1,5	8,1	8,6%	3,0%	8,1%
	Көбінесе маңызды емес	15,7	1,5	5,4	14,5%	7,6%	10,8%
	Әрқалай, жағдайға байланысты	21	4,5	-	21,5%	10,6%	0,0%
	Көбінесе маңызды	16,1	4,5	10,8	19,0%	18,2%	18,9%
	Өте маңызды	31,3	77,3	67,6	30,1%	31,8%	35,1%
	Жауап беруге қиналамын	10,8	10,6	8,1	6,4%	28,8%	27,0%

Азаматтық сәйкестілік деңгейін анықтау

4 кварталдың қорытындысы бойынша Маңғыстау облысының 85,8% респонденттері өздерін қазақстандықпыз – біртұтас Қазақстан халқының өкіліміз деп санайды, 3,52% өздерін ондай деп санамайды, 11% жауап беруге қиналды. Алдыңғы кварталмен салыстырғанда айтарлықтай өзгерістер байқалған жоқ.

СІЗ ӨЗІҢІЗДІ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ, ЯҒНИ БІРТҰТАС ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ ӨКІЛІМІН ДЕП АЙТА АЛАСЫЗ БА?

Жас ерекшеліктері бойынша 4 кварталдың барлық жас санатындағы респонденттердің 85% өздерін қазақстандықпен деп есептейді. 3 кварталмен салыстырғанда 46-65 жас аралығындағы респонденттер арасында өздерін қазақстандықпын деп санамайтындар бар болса (8,8%), ал 3 кварталда осы жас аралығы тобында барлығы түгелдей – 100% өздерін қазақстандықпыз деп санаған.

СІЗ ӨЗІҢІЗДІ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ, ЯҒНИ БІРТҰТАС ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ ӨКІЛІМІН ДЕП АЙТА АЛАСЫЗ БА?

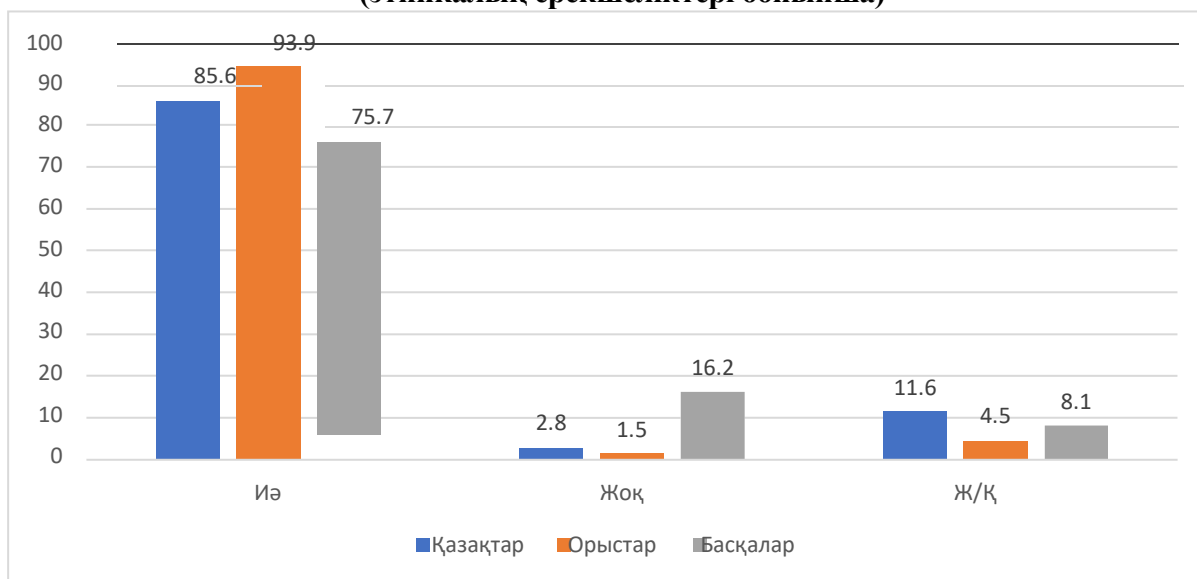
(жас ерекшеліктері бойынша)

	2 квартал					3 квартал					4 квартал				
	18-29	30-45	46-55	56-65	65+	18-29	30-45	46-55	56-65	65+	18-29	30-45	46-55	56-65	65+
Иә	96,2	98,6	97,4	99,2	95,8	97,2	98,4	98,1	100	100	90,8	85,5	71,7	89,6	93,8
Жоқ	3,4	1,4	1,9	0,8	1,4	2,5	1,6	1,3	-	-	2,5	2,1	8,8	2,6	0,0
Ж/Қ	0,3	-	0,6	-	2,8	,4	-	,6	-	-	6,7	12,4	19,5	7,8	6,3

4 кварталда 85%-дан астам қазақтар мен орыстар өздерін қазақстандықпыз деп таныды. Сонымен қатар, басқа этностар өкілдерінің тек 75,7% өздерін қазақстандықпыз деп санайды және осы топтағы респонденттердің 16,2%-ы біртұтас Қазақстан халқына тиесілі деген сұраққа теріс жауап берді. Бұл топта жауап беруге қиналғандардың үлесі де айтарлықтай – 8,1% респонденттер. Мүмкін басқа этникалық топтардың жауаптарындағы мұндай түбегейлі өзгерістер эзирбайжан-армян қақтығыстарының жағымсыз әсерінен болуы мүмкін. Шайқастар мен әскери жағдай, қаза тапқандар және басқа да осыған байланысты оқиғалар туралы хабарламалар осы этникалық топтардың өкілдерін бей-жай қалдыра алмады.

СІЗ ӨЗІҢІЗДІ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ, ЯҒНИ БІРТҰТАС ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ ӨКІЛІМІН ДЕП АЙТА АЛАСЫЗ БА?

(этникалық ерекшеліктері бойынша)

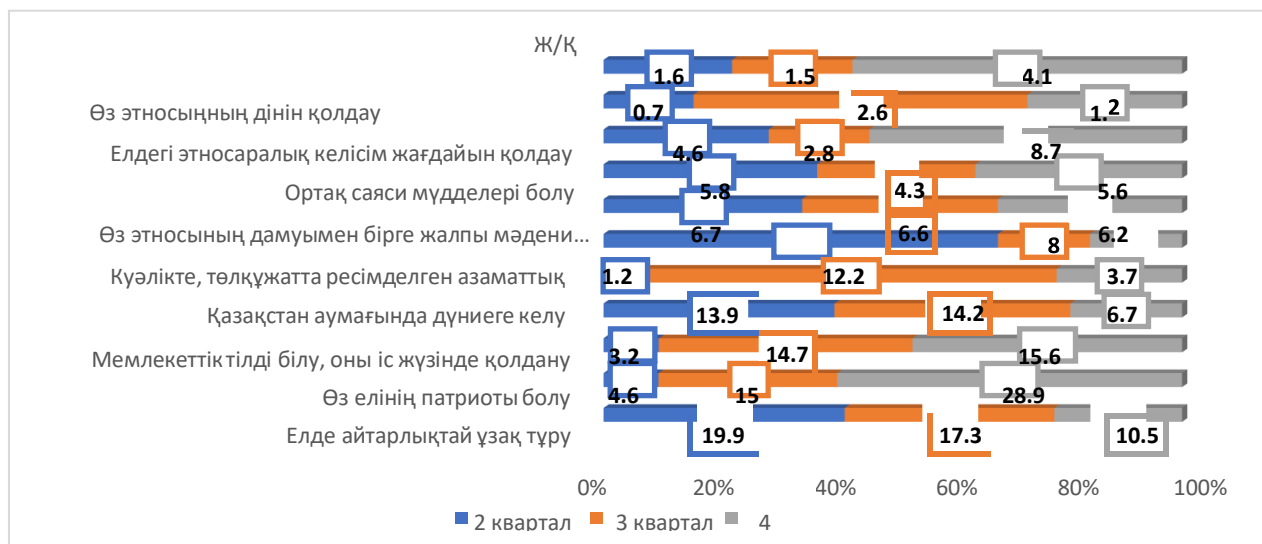

Сауалнаманың келесі сұрағы Маңғыстау облысы тұрғындарының ұлт ұғымын, адамның ұлтқа тиесілі болуының негіздерін, шарттарын, өлшемдерін түсінуін анықтауға бағытталды. Респонденттерге адамның қандай да бір ұлтқа тиесілі екендігін айқындайтын 10 негіздер (критерийлер) ұсынылды.

Барлық 10 негіздер (критерийлер) маңызды, алайда, сауалнама нәтижелері бойынша респонденттер атап өткен ең маңызды негіздер (критерийлер) келесі 5 критерийлер болды:

- Өз елінің патриоты болу, оның тарихын, мәдениетін және даму мақсаттарын білу – 28,9%;
- Мемлекеттік тілді меңгеру, оны қолдануға ұмтылу және қажет болған жағдайда үйрену – 15,6%;
- Елде жеткілікті ұзақ өмір сүру, этносаралық өзара әрекеттесу және өмірлік тәжірибеге ие болу – 10,6%;
- Елдің аумақтық тұтастығын қолдау және қорғау - 8,8%;
- Елдегі этносаралық келісім жағдайын қолдауға және қорғауға дайын болу - 8,7%.

СІЗДІҢ ОЙЫҢЫЗША, БІРТҰТАС ҰЛТҚА ТИЕСІЛІ ЕКЕНДІГІҢІЗДІ АНЫҚТАЙТЫН БАСТЫ ШАРТТАР ҚАНДАЙ?

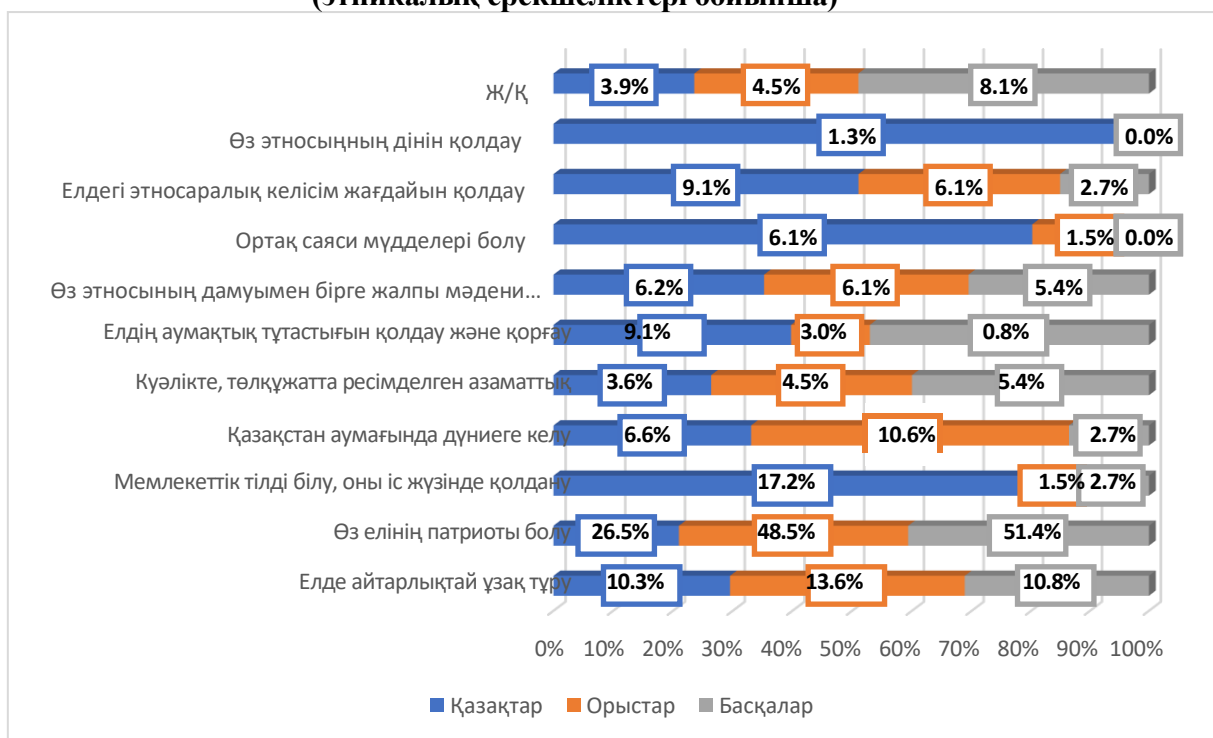
Этностардың біртұтас ұлт мағынасын түсінудегі 5 негіздің (критерийлердің) маңыздылығындағы айырмашылықтар анықталды.

Қазақтар өз елінің патриотизміне, оның тарихын, мәдениетін және даму мақсаттарын білуге – 26,5%, мемлекеттік тілді меңгеруге, оны қолдануға және қажет болған жағдайда үйренуге деген ұмтылысқа – 17,2%, елде жеткілікті ұзақ өмір сүру, этносаралық өзара әрекеттесу және өмірлік тәжірибеге ие болуға – 10,3%, елдің аумақтық тұтастығын қолдау және қорғауға – 9,1%, елдегі этносаралық келісім жағдайын қолдауға және қорғауға дайын болуға - 9,1% басымдық береді.

Орыстар өз елінің патриотизміне, оның тарихын, мәдениетін және даму мақсаттарын білуге – 48,5%, елде жеткілікті ұзақ өмір сүру, этносаралық өзара әрекеттесу және өмірлік тәжірибеге ие болуға – 13,6%, Қазақстан аумағында туылу – 10,6%, елдің аумақтық тұтастығын қолдау және қорғауға – 9,1 %, елдегі этносаралық келісім жағдайын қолдауға және қорғауға дайын болуға - 6,1% басымдық береді.

Басқа этностар, ең алдымен, өз елінің патриотизміне, оның тарихын, мәдениетін және даму мақсаттарын білуге – 51,4%, елде жеткілікті ұзақ өмір сүру, этносаралық өзара әрекеттесу және өмірлік тәжірибеге ие болуға – 10,8%, елдің аумақтық тұтастығын қолдау және қорғауға – 10,8%, Қазақстан аумағында туылу – 16,2%, ресми азаматтық алу – 5,4%, елдегі этносаралық келісім жағдайын қолдауға және қорғауға дайын болуға – 5,4% басымдық береді.

СІЗДІҢ ОЙЫҢЫЗША, БІРТҰТАС ҰЛТҚА ТИЕСІЛІ ЕКЕНДІГІҢІЗДІ АНЫҚТАЙТЫН БАСТЫ ШАРТТАР ҚАНДАЙ? (этникалық ерекшеліктері бойынша)

Жас ерекшеліктері бойынша 4 кварталда патриоттық сезімдер барлық жас топтарында басымдыққа ие екендігін атап өтуге болады, тек 56-65 жас аралығындағы респонденттерден басқа, олар басымдықты мемлекеттік тілді меңгеруге берген екен.

30-45 және 46-55, 65+ жастағылар үшін елде ұзақ уақыт тұру және мемлекеттік тілді меңгеру екінші маңызды шарт болып табылады.

Еліміздің аумақтық тұтастығын қолдау және қорғау, елдегі этносаралық келісім жағдайын қолдауға және қорғауға дайын болу барлық жас өкілдері үшін үшінші басымдық ретінде анықталып отыр.

**СІЗДІҢ ОЙЫҢЫЗША, БІРТҰТАС ҰЛТҚА ТИЕСІЛІ ЕКЕНДІГІҢІЗДІ АНЫҚТАЙТЫН
БАСТЫ ШАРТТАР ҚАНДАЙ?
(жас ерекшеліктері бойынша)**

	18-29	30-45	46-55	56-65	65+
Елде жеткілікті ұзақ өмір сүру, этносаралық өзара әрекеттесу және өмірлік тәжірибеге ие болу	9,2%	12,9%	13,2%	5,2%	4,7%
Өз елінің патриоты болу, оның тарихын, мәдениетін және даму мақсаттарын білу	27,9%	31,7%	27,0%	21,7%	34,4%
Мемлекеттік тілді меңгеру, оны қолдануға және қажет болған жағдайда үйренуге ұмтылу	15,9%	12,9%	11,9%	25,2%	21,9%
Қазақстан территориясында туылу	6,4%	6,6%	8,2%	5,2%	7,8%
Қуәлікте, паспортта азаматтық берілген болу	4,2%	3,4%	5,0%	2,6%	1,6%
Еліміздің аумақтық тұтастығын қолдау және қорғау	10,6%	8,7%	10,1%	5,2%	4,7%
Ортақ құндылықтарды құруға қатысу және насихаттау	7,4%	5,8%	5,0%	6,1%	6,3%
Ортақ саяси мүдделерге ие болу, елдің біртұтас басшылығын мойындау	7,1%	5,0%	3,1%	7,8%	4,7%
Елдегі этносаралық келісім жағдайын қолдауға және қорғауға дайын болу	7,1%	7,7%	8,2%	16,5%	9,4%
Өз этносыңның діни сенімін қолдау	1,4%	1,1%	4,4%	0,0%	0,0%
Ж/Қ	3,9%	4,2%	3,8%	4,3%	4,7%

Қорытынды

• Сауалнама нәтижесі бойынша 2020 жылдың 4 кварталында Маңғыстау облысында сәйкестіліктің келесідей иерархиясы анықталды: 1) аймақтық – 49,3%, 2) азаматтық – 40,9%, 3) суперэтностық – 40,5%, 4) этникалық – 39,3%, 5) діни – 33,5%.

• 2020 жылдың 4 кварталында жаппай сауалнамаға қатысқан Маңғыстау облысы тұрғындарының басым көпшілігі өздерін қазақстандықпын, біріккен Қазақстан халқының өкілдеріміз деп санайды – 85,8% респонденттер. Респонденттердің тек 3,52%-ы ғана өздерін қазақстандықтармен байланыстырмайды және респонденттердің 11%-ы жауап беруге қиналған.

• 4 кварталда 85%-дан астам қазақтар мен орыстар өздерін қазақстандықпыз деп таныған. Сонымен бірге басқа этностардың (қазақтар мен орыстардың емес) қазақстандыққа тиесілігі айтарлықтай өзгерді: басқа этнос өкілдерінің тек 75,7% өздерін қазақстандықпыз деп санайды және осы топтағы респонденттердің 16,2% біртұтас ұлтқа тиісті болу сұрағына теріс жауап берді. Бұл топта жауап беруге қиналғандардың үлесі де айтарлықтай – 8,1% респонденттер. Біздің ойымызша, басқа этнос өкілдерінің жауаптарындағы мұндай түбегейлі өзгерістер әзірбайжан-армян қақтығыстарының жағымсыз әсерінен болуы да мүмкін.

• Респонденттерге адамдың қандай да бір ұлт қауымдастығына тиісті болуының 10 негіздері (критерийлері) ұсынылды. Адамды қандай да бір ұлт қауымдастығына жатқызудың 10 негізінің (критерийлерінің) ішінен сауалнама нәтижесі респонденттер жиі атап өткен ең маңызды негіздер (критерийлер) келесі 5 критерийлер екенін анықтады:

- Өз елінің патриоты болу, оның тарихын, мәдениетін және даму мақсаттарын білу – 28,9%;
- Мемлекеттік тілді меңгеру, оны қолдануға және қажет болған жағдайда үйренуге ұмтылу – 15,6%;
- Елде жеткілікті ұзақ өмір сүру, этносаралық өзара әрекеттесу және өмірлік тәжірибеге ие болу – 10,6%;
- Еліміздің аумақтық тұтастығын қолдау және қорғау – 8,8 %;
- Елдегі этносаралық келісім жағдайын қолдауға және қорғауға дайын болу – 8,7%.

Бүгінде Қазақстан қазақстандық бірегейлік пен бірлікті дамытудың және нығайтудың сапалы жаңа кезеңіне аяқ басты. Жаңа кезеңнің мақсаты Біртұтас Болашақ Ұлтын қалыптастыру. Тұжырымдаманы іске асырудың негізгі нәтижесі Қазақстанның ең дамыған 30 елдің қатарына табысты енуі үшін қоғамдық келісімді, қазақстандық бірегейлік пен бірлікті одан әрі нығайту болып табылады [7].

Қазақстандық бірегейлік пен бірлікті нығайту мен дамыту жөніндегі барлық жұмыстар Қазақстан халқы Ассамблеясының қолдауымен және «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық патриоттық идеясының аясында келесі векторларда құрылады: біріншіден, азаматтық принципіне негізделген сәйкестілік; екіншіден, Тәуелсіздік жылдарындағы ұлт тәжірибесін бейнелейтін құндылықтар жүйесі ретінде «Мәңгілік Ел» ұлттық патриоттық идеясын насихаттау; үшіншіден, тілдердің үштұғырлығы; төртіншіден, «Мәңгілік Ел» ұрпақтарының сабақтастығы [8].

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. *Qazaqstan Respublikasynyñ memlekettik säikestiligin qalyptastyru tūjyrymdamasy.* – 1999, *matyr* – 23. <http://www.egemen.kz/indexold.php?act=readarticle &id=2192>.
2. *Cüleimenova E.D. Arhetip «gadkogo utenka» i jazykovaja identichnost // Jazyk i identichnost: Materialy mejdunarodnoi nauchno-praktičeskoj konferensii.* – Almaty, 2006. – S. 15-25.
3. *Nysanbaev A.N., Şaikemelev M.S. «Metodologičeskie podhody k izučeni etnoidentichnosti v postsovetskom gumanitarnom diskurse: kazahstanskii opyt». Sosiologičeskie issledovaniya, 2013. № 9, - S. 80-91.*
4. *Bilyalova G.N. «Etničeskaja identichnost i sosialnaja identichnost: psihoanalitičeskii podhod». Evraziiskoe soobestvo: obestvo, politika, kultura, 2007. № 2, - S.117-124.*
5. *Bilyalova G.N. «Etničeskaja identifikacija kazahov: teoretičeskie i metodologičeskie aspekty». Kazahstan Spekr, 2008. № 1, - S. 59-70.*
6. *Aryn R.S. «Status titulnogo etnosa: konseptualnye podhody». Pavlodar: EKO, 2006. – 230s.*
7. *Konsepsija ukreplenija i razvitiya kazahstanskoi identichnosti i edinstva // Kazahstanskaja pravda. – 2015. – 31 dekabrya. – S.15.*
8. *Vişnichenko V.G. Konseptualnye osnovy Kazahstanskoi modeli obestvennogo soglasija i obenasionalnogo edinstva./ V.G. Vişnichenko - Kostanai: TOO «Sentrum»: 2020. - 125*

MPHTI: 15.21.61

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-7847.12>

Sadykova N.M.¹, Omirbek G.A.¹, Palzhigit G.T.¹

¹al-Farabi Kazakh National university, Almaty, Kazakhstan

FEATURES OF THE STRESS EFFECT TO THE PSYCHOLOGICAL HEALTH OF ORGANIZATION EMPLOYEES

Abstract

This article will discuss the concept of stress in general psychology and the types, the main causes and consequences of the stress. As well as, there are negative impacts of the stress on psychological health, especially in different organizations. The article will define features of stress effect on psychological health of employees in organization and in conclusion part will offer strive ways of this problem.

Keywords: stress, psychological health, emotional burnout, professional stress, psychological well-being, mental health, distress, needs, motivation.

N.M. Садыкова¹, Г.А. Әмірбек,¹ Г.Т. Палжігіт¹

¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

ҰЙЫМ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫНА СТРЕСС ӘСЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада психологиядағы жалпы стресс ұғымы мен оның түрлері, туындау себептері мен салдарлары қарастырылады. Сонымен қатар, стресстің психологиялық денсаулыққа тигізер зияндары, әсересе ұйым қызметкерленің психологиялық денсаулығына стресс әсерінің

психологиялық ерекшеліктерін анықтай отырып, қорытынды бөлімде берілген мәселемен күресу жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: стресс, психологиялық денсаулық, эмоционалды күй/жану синдромы, кәсіби стресс, психологиялық салауаттылық, психикалық денсаулық, дистресс, қажеттіліктер, мотивация.

Садыкова Н.М.¹, Әмірбек Г.А.¹, Палжігіт Г.Т.¹

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ СТРЕССА НА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ СОТРУДНИКОВ ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация

В данной статье будет рассмотрено понятие стресса в общей психологии и его типы, основные причины и последствия. Кроме того, стресс оказывает негативное влияние на психологическое здоровье, особенно в различных организациях. В статье будут определены особенности воздействия стресса на психологическое здоровье сотрудников организации и в итоге предложены пути решения этой проблемы.

Ключевые слова: стресс, психологическое здоровье, эмоциональное выгорание, профессиональный стресс, психологическое благополучие, психическое здоровье, дистресс, потребности, мотивация.

In general psychology, stress is considered a process caused by anxiety in a person, which often leads to changes in the body related to the psychological health. The English word "stress" is translated as «pressure, tension». Canadian physiologist Hans Selye was the first to introduce this concept into science. By his definition, stress is a set of abnormal adaptive actions of the newborn in response to very negative influences. [1] At the current time, stress is becoming more and more popular at any spheres of our life. If, it will be related to professional stress, there are two main stress consequences: first- health of employees, second- company's profit.

Nowadays, the majority of people spend most of their time at the workplace. Even at home, some of us cannot forget about her. Often we are stressed by our work and stress. Because of this, a person's interest in life decreases, many diseases appear. Occupational stress can cause short-term nervous stress:

- working capacity significantly decreases;
- health deteriorates;
- the likelihood of erroneous decisions increases;
- conflict situations are provoked. This factor also affects the effectiveness of a person's professional activity. [2]

As well as, today conflict and stress are considered as the result of human interaction and interaction in any organization. There is competition and tension between people, as well as the desire of each person to achieve their goals. One of the most pressing problems in today's rapidly changing world is the changing socio-economic and political situation, the abundance of information and neuropsychological burden, increased competition between people, management and overcoming stress in organizations. Recently, there has been an increased interest in stress, even in relation to working in organizations. Prolonged occupational stress, in turn, leads primarily to the development of burnout. Therefore, there is a need to accumulate and delve into scientific knowledge about the impact of stress on the psychological health of employees of the organization, as well as to carry out diagnostics and measures to prevent or mitigate the consequences of stress. In recent years, there has been a high incidence of mental disorders in many countries around the world. There is a growing trend towards the spread of mental illness, personal frustration, anxiety, stress, various suicides,

interpersonal conflicts, addictions (drug addiction, alcoholism, drug addiction, gambling, etc.). The relevance of stress research is determined by the influence of various social, psychological, environmental, i.e. stress factors in society. Therefore, the relevance of the topic is beyond doubt at this time.

Canadian psychologist Paul Wong identified the following types of life stress: internal, interpersonal, family, work, environmental, financial and social. He developed a model of resources and how they fit the requirements of effective stress management. An important feature of this model is that a person tries to avoid stress, deliberately avoiding various dangerous situations, developing his abilities in this regard. The author of this model shows the following human abilities in dealing with stress: psychological, intellectual, spiritual, social, physical, financial, cultural and environmental conditions. At this stage, in order to effectively overcome stress, the compatibility of two types of resources is important: firstly, a person must be able to correctly assess himself, and secondly, the strategies chosen must correspond to the nature of stress. [3]

American researcher David Myers showed that stress is not a stimulus or a reaction, but a process of assessing and overcoming a dangerous situation. [4]

Doctor of biological sciences, psychologist Y.V. Sherbatykh, in his book described in detail professional stress and divided it into several types: academic stress, medical stress, managerial stress, sports stress. The author analyzes the causes of occupational stress and the phenomenon of occupational fatigue. According to the author, professional causes of stress are characterized by a lack of skills and knowledge, and in some cases are associated with human health. Many of the problems of employees in different institutions and professions are caused by psychological stress, which affects the efficiency and success of work, as well as a variety of health problems. As a result, stress prevents you from performing basic tasks at work. The following factors affect the occurrence of work stress: too much or too little workload to complete in a certain period of time, uninteresting work with no special requirements for the employee and unfavorable working conditions. As well as, according to him, manifestations of stress in human behavior can be divided into four groups: lifestyle changes, professional mistakes, psychomotor disorders, social and role functions disorders. Psychomotor disorders are observed: excessive muscle pressure, hand tremors, changes in respiratory rhythm, voice tremors, decreased sensory response rate, speech impairments, and writing disorders. [5]

One of the most important socio-psychological mechanisms of any organization is based on the personality of the control object. Therefore, special attention should be paid to the "human factor" in the formation of personnel policy. Especially in the field of public service, one of the most pressing issues is the study of values and the socio-psychological situation and the emotional sphere, starting with the motivation of people.

Currently, special attention is paid to the problem of stress resistance, especially the stress of employees of various organizations and its impact on the psychological health of a person. Features of activity in any field of activity, transformational leadership, relevance, double responsibility, an abundance of information, a variety of social status, etc. Undoubtedly, this affects human psychology, as well as psychological health. Therefore, resilience to stress at work and in personal life is one of the necessary structures.

In recent years, many countries around the world have experienced a high incidence of mental disorders. There is a growing trend towards the spread of mental illness, personal frustration, anxiety, stress, various suicides, interpersonal conflicts, addictions (drug addiction, alcoholism, drug addiction, gambling, etc.). It also turned out that as a result of socio-economic changes, the overwhelming majority of the population has formed a psychological phenomenon, which is described in the psychological literature as a crisis of equality. This is the result of loss of self-awareness, inability (or difficulty) to adapt to their role in a changing society. This situation arises due to the difference in requirements between changing social and economic relations and the difficulty of changing personal goals, behavior stereotypes.

The problem of psychological health is considered in the studies of many scientists.

- philosophers (V.E. Davidovich, V.M. Rozin, I.N. Smirnov, K.S. Khrutsky, A.E. Chekalov, etc.),
- valeologists (R.I. Izman, G.L. Apanasenko, I.N. Gurvich, V.P. Kaznachaev, V.P. Kulikov, A.G. Kuraev, V.A. Lishchuk, T.N. Malyarenko),
- psychologists L.A. Popova and others A.A. Ananiev, B.S. Bratus, O.S. Vasilieva, AV. Voronina, I.V. Dubrovina, I.V. Ezhov, R.E. Kaliteevskaya, L.V. Kulikov, A.A. Maslow, Yu.I. Melnik, G.S. Nikiforov, K. Rogers, V. Frankl and others). [6]

When analyzing modern psychological literature, many researchers considered the psychological aspects of health, using similar terms:

- "mental health" (B.S. Bratus),
- "psychological health" (I.V. Dubrovina),
- "personal health" (L.M. Mitina),
- "spiritual health". "(Y.A. Korelyakov),"
- health of the soul "(O.I. Danilenko) and others. [7]

According to the World Health Organization, mental health or mental health is a condition that contributes to the full development of the human mind, physical and emotional development.

Psychological health is a state of balance between a person and the world around him, the adequacy of his reaction to the social environment, physical, biological and mental influences, the correspondence of the strength of the nervous reaction and external stimuli, harmony between the person and the environment, to be aware of other people's opinions, to be critical of any life situation.

The term "psychological health" was introduced by I.V. Dubrovin, explaining psychological health in connection with the manifestation of a person's spiritual development. [8]

There are three levels of mental health:

1. The level of health in psychophysiology (determined by the function and state of the central nervous system);
2. The level of psychology of personal health (determined by the state of mental activity, activity);
3. The level of human health (determined by the ratio of human needs and the requirements of the social environment, opportunities); [9]

The structure of psychological health.

1. Axiological;
2. Instrumental;
3. Needs and motivation.

Axiological - a person's understanding of the value of himself and others (perception of himself and others, regardless of gender, age, cultural characteristics)

Instrumental - the skill of reflection as a means of self-knowledge, as the ability to understand one's own soul and relationships with others. (understanding the emotional state of oneself and others, behavior patterns).

Need-motivation - the need for self-development (a sense of responsibility for self-development). To determine the form of psychological support, it is necessary to take into account the norm and indicators of psychological health. The norm is determined by a person's ability to adapt to the environment and adapt it to his needs. [10]

According to the definition of this norm, the level of psychological health is determined as follows:

- High creativity - a person does not need psychological help (the ability to constantly adapt to the environment, cope with stressful situations, have an active, creative attitude to the world around us)
- The middle level is the organization of group work in the direction of prevention, adaptation and development (the ability to adapt to society, the predominance of anxiety).
- Low level - the importance of the need for individual psychological help in the assimilative-accommodative style of adaptive behavior (the assimilative style of behavior tries to adapt to the

environment to the detriment of its own needs and capabilities, the accommodative style of behavior tries to subdue others); [11]

Psychological wellbeing / health, as opposed to mental health, is the subjective self-knowledge of the integrity and meaning of human nature. This concept belongs to the category of concepts of existential-humanistic psychology. This concept has been around since the 1960s. However, the problem of psychological well-being of the individual remains one of the least studied problems of foreign and domestic psychology. There is no generally accepted definition of mental health. [12]

Occupational stress is a form of facial deformation due to negative work-related anxiety. People are becoming more emotionally, mentally and physically exhausted. And professional stress is a "disease" of modern society. However, it is not about chemical, physical or biological harmful effects, but about emotional and stressful effects. Occupational stressors, since they are directly related to the work of a specialist, can lead to a variety of neurological disorders, including psychosomatic ones. Professional deformation is a change in human behavior under the influence of the work of a professional.

Causes of occupational stress (stress factors that lead to it): burnout, mobbing, subjective mobbing, occupational abstinence syndrome, fatigue, hectic work, work uniformity, etc. can occur for a number of reasons.

Let's take a quick look at these factors:

1. Work in a negative field - in any profession you have to work with negative material, in this case there are negative emotions. In turn, they build up and lead to occupational stress.

2. Burnout syndrome is a process that manifests itself as a gradual loss of cognitive and physical energy, intellectual exhaustion from work, physical fatigue, self-withdrawal and low levels of satisfaction.

3. Hard work and conflicts - misunderstandings between colleagues, their excessive criticism. In the practice of a specialist, in some cases there are disagreements and misunderstandings with colleagues.

4. Mobbing is one of the newer terms in psychological science that is characterized by grief at work and harassment.

5. Subjective mobbing is a destructive form of human adaptation to work. Inspection, examination, commission, etc. Reasons - concern.

6. Immediate addiction is an unintentional overload of unfulfilled commitments.

7. Extreme situations - you need to make quick and responsible decisions in the process of work.

8. The biggest responsibility is to report on the work done. [13]

Based on modern literature, the problem of psychological health is characterized by the concept of human psychological well-being. That is, a person's ability to respond to the conditions of the external world and actively adapt to it. From this point of view, the methodology "Measuring psychological well-being" proposed by K. Riff (Scales of psychological well-being) is used. "Psychological well-being", in contrast to mental health, means the subjective self-knowledge of the integrity and content of human life. This concept belongs to the category of concepts of existential-humanistic psychology. [14]

The concept of emotional pressure or stress, which is characteristic of many organizations, is characterized by autonomous reactions of the organization's employees, negative aspects of physical and psychological self-awareness. The concept of stress is usually accompanied by the concept of burnout. To study this phenomenon, the methodology "Diagnostics of the study of professional emotional burnout / burnout" by V.V. Boyko, K.Maslach, S.Jackson.

Scale of psychological stress PSM-25 (Psychological Stress Scale PSM-25) - the main goal of the method is to determine indicators of somatic, behavioral and emotional stress. The Stress Scale methodology is suitable for all ages (18 to 65 years) and is applicable to any profession.

Conclusion

Although the question of the influence of the profession on personality is in the minds of researchers, it is still relevant and requires consideration. People find it difficult to adapt to a rapidly changing environment and need to adapt emotionally. Since the human body does not have time to recuperate, this situation leads to weakening and fatigue of the nervous system and is a prerequisite for the onset of psychosomatic diseases. One of them is professional stress, that is, overwork from the work of different specialists.

Sources of stress at work:

- depending on the job: low physical fitness at work, overwork, lack of time, life-threatening.
- role in the institution: instability of the role, role conflicts, responsibility for another person.
- career growth: very fast growth or decline, low security, limited ambition.
- attitude to work: communication with the boss, colleagues, difficulties in taking responsibility.
- institutional structure and climate: inability to express opinions in decision-making, budget deficits, office politics, lack of consultation [15]

In conclusion, there is no need to prove that occupational stress is one of the normal conditions in the era of globalization, which is dangerous for the health of a healthy person and reduces his ability to work. However, the study of this large-scale problem dates back centuries, but it is still a topic that requires careful analysis, in-depth study, is not fully disclosed and is not removed from the agenda. Given that everyone has one or more professional positions, it is impossible to ignore this topic and add it to the list of pressing issues. For this reason, one of the main tasks of a psychologist is to take timely measures to prevent occupational stress.

The list of stressors is very extensive. Any aspect of professional activity can cause stress if a person underestimates their ability to cope with them. It should be borne in mind that in any professional activity there is a psychological cause for the development of stress, which affects the psychological activity of each person and each psychological stress.

Literature review

1. Selye, Hans (1983). *"The Stress Concept: Past, Present and Future"*. In Cooper, C.L. (ed.). *Stress Research Issues for the Eighties*. New York, NY: John Wiley & Sons. pp. 1–20
2. Selye, Hans (1975). *"Implications of Stress Concept"*. *New York State Journal of Medicine*. 75 (12): 2139–2145.
3. *Collins English Dictionary – Complete & Unabridged 11th Edition*. Retrieved September 20, 2012, from *CollinsDictionary.com*. Archived from the original on June 20, 2012.
4. Krantz, David S.; Falconer, Jennifer F. (1997). *"Measurement of cardiovascular responses"*. In Cohen, Sheldon; Kessler, Ronald C.; Underwood Gordon, Lynn (eds.). *Measuring Stress: A Guide for Health and Social Scientists. A project of the Fetzer Institute (revised ed.)*. New York: Oxford University Press. pp. 193–212. ISBN 9780195121209. Retrieved 30 November 2020.
5. Schneiderman, N.; Ironson, G.; Siegel, S. D. (2005). *"Stress and health: psychological, behavioral, and biological determinants"*. *Annual Review of Clinical Psychology*.
6. Folkman, S.; Moskowitz, J. (2000). *"Stress, Positive Emotion, and Coping"*. *Current Directions in Psychological Science*
7. *A Dictionary of Psychology*. Edited by Andrew M. Colman. Oxford University Press 2009. *Oxford Reference Online*. Oxford University Press.
8. *"Mental health: strengthening our response"*. World Health Organization. August 2014. Retrieved 4 May 2014.
9. *"The world health report 2001 – Mental Health: New Understanding, New Hope"* (PDF). WHO. Retrieved 4 May 2014.
10. Barker, Phil (2010). *Mental Health Ethics: The Human Context*. Routledge. p. 146. ISBN 9781136881930.
11. Francis, Abraham P. (2014). *Social Work in Mental Health: Contexts and Theories for Practice*. SAGE Publications India

12. Seifert, T. A. (2005). *The Ryff scales of psychological well-being. Assessment Notes*

13. Scheier, Michael F.; Carver, Charles S. (1992). "Effects of optimism on psychological and physical well-being: Theoretical overview and empirical update". *Cognitive Therapy and Research*.

14. Ryff, C. D.; Singer, B. H. (2006). "Best news yet on the six-factor model of well-being". *Social Science Research*.

15. "Stress". *Mental Health America*. 2013-11-18. Retrieved 2018-10-01.

МРНТИ 15.81.45

<https://doi.org/10.51889/2021-2.1728-7847.13>

Н.М. Садыкова¹, Г.Т. Палжігіт¹, Г.А. Өмірбек¹

¹ал-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті,
Алматы, Қазақстан

СПОРТ САЛАСЫНДАҒЫ МАМАНДАРДЫҢ ЕҢБЕК МОТИВАЦИЯСЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада мотивация ұғымы, оның спорттық сферада қолданылуы және оның мақсаттары, міндеттері мен қолданылу аясының қысқаша сипаттамасы қарастырылады. Жалпы спорт психологиясымен байланыстағы мотивацияның түрлері және сипаттамалары. Сондай-ақ спорт психологиясында мотивацияның кәсіби емес және кәсіби мамандарға және олардың негізінде жетістікке жету ықпалы туралы айтылады.

Түйін сөздер: мотивация, спорттағы ынталандыру.

Садыкова Н.М.¹, Палжігіт Г.Т.¹, Өмірбек Г.А.¹

¹Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МОТИВАЦИИ К ТРУДУ У СПЕЦИАЛИСТОВ В СФЕРЕ СПОРТА

Аннотация

В этой статье обсуждается концепция мотивации, ее применение в спорте и краткое описание ее целей, задачи масштабов. Виды и особенности мотивации, связанные с общей спортивной психологией. Спортивная психология также обсуждает влияние мотивации на профессионалов и профессионалов и их успех

Ключевые слова: мотивация, мотивация в спорте.

Sadykova N.M.¹, Palzhigit G.T.¹, Omirbek G.A.¹

¹ al-Farabi kazakh national university, Almaty, Kazakhstan

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF WORK MOTIVATION AMONG SPECIALISTS IN SPORTS FIELD

Abstract

This article discusses the concept of motivation, its application in sports, and a brief description of its goals, objectives, and scope. Types and features of motivation related to general sports psychology. Sports psychology discusses the influence of motivation on professionals and specialists and their success

Key words: motivation, motivation in sports.

Кіріспе. Жоғары білім берудің қазіргі таңдағы басты міндеті – мұғалімдердің кәсіби қызметтегі тиімділіктерін арттыра отыра, жауапкершілік, бастамашылық, жан-жақты дамыту, шығармашылық қабілеттерін дамыта отыра пайдалану [1]. Бұл мәселеге деген қызығушылықтың жоғарылауы негізінде мұғалімнің тұрақты кәсіби қызметі, оның ішінде дене шынықтыру және спорт саласындағы мәселе ерекше маңызға ие болып келеді. Педагогикалық құрамды олардың мотивтері мен қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін ұйымдастыра отырып, өнімді қызметке белсендіру қажет [2]. Мәселе мұғалімдердің кәсіби іс-әрекетіне ынталандырудың жеткіліксіздігінде және мұғалімдердің, оның ішінде дене шынықтыру және спорт саласындағы мұғалімдердің кәсіби қызметін ынталандырудың жүйесінің дұрыс болмауында. Қазіргі кезде кәсіби іс-әрекет мотивациясын басқаруда мұғалімнің кәсіби іс-әрекет сапасын жақсарту факторы ретінде, тиімді мотивацияны ұйымдастыру, күрделі практикалық мәселелердің бірі болып отыр. Сонымен қатар, педагогикалық ұжымның практикалық ұйымдастырудағы кездестіретін күрделіліктің тағы бір түрі, ол профессорлық-оқытушылық құрамның кәсіби іс-әрекеттегі мотивация ерекшеліктері мен толық зерттеуі мен байланысты болып отыр.

Еңбек мотивациясы мәселесін В.Г. Асеев, А.Б. Бакурадзе, В.В. Гузеев, А.Маслоу, Е.П. Ильин, Н.Н. Вересов және т.б. Ғалымдар әр түрлі аспектілерде терең қамтыды. Мотивацияның психологиялық аспектілерін қарастыра отыра, қазіргі заманғы зерттеулерде ғылыми әдебиеттерді талдау өте маңызды. (В.Г. Асеев, Г.С. Кожухар, И.Ф. Демидова, О.В. Маскаленко, О.Л. Головащук, А.В. Рыбаков, В.Т. Бессалаев, Ф.Т. Итяшева, Л.М. Митина). Ғалымдардың пікірінше, тұлға санасының мотивациялық компоненті ішкі және сыртқы тітіркендіргіштерге байланысты, сонымен қоса өте өзгермелі болып келеді. Спорт саласында кәсіби қызметке деген ынтаны қалыптастыру үшін, мамандар санасының мотивациялық компонентін мақсатты түрде ынталандыру өз ықпалын тигізеді.

Кәсіби іс-әрекет мотивациясының негізгі ретінде біз Л.М. Митинаның анықтамасын алдық: спорт саласындағы маманның кәсіби іс-әрекетінің мотивациясы – бұл мұғалімнің кәсіби педагогикалық іс-әрекет саласындағы өзін-өзі жүзеге асыруға, өсуге және дамытуға ұмтылуы мен көрінетін спорт мұғалімі жұмысының ажырамас сипаттамасы. Сонымен, спорт саласындағы мамандардың жұмысының психологиялық аспектілерінің мәселесін зерттеудің қолданбалы маңызы зор.

Зерттеу әдістері. Адамның бойында мінез қалыптасқан секілді, мотивацияда бала кезінен бастап бүкіл өмірінде қалыптасады, мінезбен мотивация бір-бірінің ажырамас бөлігі екенін алға тарта, оны адам өзі ықпал ету арқылы қалыптастырады. Ал, дене белсенділігі мотивациясы – бұл физикалық дайындық пен өнімділіктің оңтайлы деңгейіне жетуге бағытталған жеке тұлғаның ерекше күйі.

Денешынықтыру мен спортқа деген қызығушылықты қалыптастыру процесі бір сатылы емес, көп сатылы процесс: алғашқы қарапайым гигиеналық білім мен балалық шақтағы дағдыдан, дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесін терең психофизиологиялық білуге және қарқынды дамытқан спорт түріне дейін. Мотивациялық-құндылық компоненті - физикалық мәдениетке деген белсенді-позитивті эмоционалды қатынасты, оған қалыптасқан қажеттілікті, білім жүйесін, қызығушылықтарын, мотивтері мен сенімдері жүйесін, практикалық және танымдық қызметке бағытталған ерікті күш-жігерді көрсетеді. Мотивация – кез-келген қызметті, соның ішінде дене шынықтыру мен спортты табысты жүзеге асырудың негізгі компоненті болып табылады.

Кез-келген мотив объективтендірілген қажеттілік болып табылады және соның негізінде туындайды. Осыған байланысты физикалық белсенділіктің мотивтерінен туындайтын негізгі қажеттіліктерді егжей-тегжейлі қарастыру қажет. А.Ц. Пуни ұқсас мотивтердің үш тобын қарастырады: қозғалыс қажеттілігі; қатысушылардың өз міндеттерін орындау қажеттіліктері; спорттық іс-шараларды орындаудағы 96 қажеттілік [3].

Б.Д. Крэтти Мюррей бойынша психогендік қажеттіліктердің классификациясы бойынша, ол спорттық контекстке тән әр түрлі мінез-құлық үлгілерінде көрініс табуы мүмкін деген тұжырымын білдіреді [4].

Мотивация түрлеріне тоқталатын болсақ: 1. Денсаулықты нығайту және аурудың алдын алу. Негізінен тәуелсіз жаттығулардың мықты мотивациясы – бұл денсаулықты нығайту және аурудың алдын-алу мүмкіндігі болып келеді. Дене жаттығуларының әсері мен пайдалы екені өте ұзақ уақыттан бері белгілі және бұл ешқандай күмән тудырмайды. Оны қазіргі уақытта өзара байланысты екі бағытта қарастыруға болады: салауатты өмір салтын қалыптастыру және аурулардың ықтималдығын төмендету, соның ішінде кәсіптік аурулар; аурулардың көптеген түрлерінде физикалық жаттығудың терапиялық әсері жоғары.

Нәтижелерді талдау. 2. Өнімділікті жақсарту. Мінез-құлқын ұзақ мерзімдегі психологиялық зерттеу кезінде адамдардың жұмыс жасау жағдайындағы еңбек өнімділігінің төмендеуі тікелей оның біртектілігінде және бір сарындылығының арқасында болатынын көрсетті. Ақыл-ой әрекетін үнемі орындау ақпаратты қабылдаудың нәтижелілігінің төмендеуіне, сол арқылы кәсіби қателіктердің көп болуына әкеледі. Бүкіл дененің бұлшық еттері мен көру қабілеттеріне арналған арнайы дене жаттығуларын қысқа мерзімде орындау, пассивті демалыстарға қарағанда релаксацияның тиімділігін едәуір арттырады. Осындай жағдайларда жаттығудың әсері өте нәтижелі болып келеді. Барлық жүйелердің, ең алдымен жүрек-қан тамырлары мен тыныс алу жүйелерінің адам ағзасындағы жаттығу процесіндегі қызметінде өзгерістер орын алады. Дене жаттығуларының белгілі бір түрлері оларды залалсыздандырудың және жағымсыз эмоцияларды бейтараптандырудың таптырмас құралы болып табылады.

3. Спорттық мотивация. Мотивацияның бұл түрі адамның өзінің спорттық жетістіктерін жақсартуға деген ұмтылысына негізделген. Адамзаттың бүкіл тарихы, эволюция процесі бәсекелестік рухында, қатынастардың бәсекелік рухында құрылды. Белгілі бір деңгейге жетуге, спорттық жетістіктерінде қарсыласынан озуға деген ұмтылыс ең қуатты реттеушілердің бірі болып табылады. Бұл қалау әсіресе кәсіби спортшыларға тән болып келеді. Өз ортасының ішіндегі ең жақсысы болуға ұмтылу – бұл өз бетінше жаттығулар жасаудың мотивациясы.

4. Эстетикалық мотивация. Эстетикалық мотивацияның мәні - денсаулық үшін, адамның әдемі денесі үшін сәнді ұстану. Әдетте аэробика, жеңіл атлетикалық гимнастика, йога жүйесі және т.б. айналысатын жерлерде жиі кездеседі. Әдетте, эстетикалық мотивация белгілі бір бағыттар мен спорт түрлеріне ұзақ мерзімді назар аудармайды. Тағы бір сән пайда болып, эстетикалық бағдар өзгереді. Бірақ эстетикалық мотивация денсаулықты нығайту сәні мен, адам ағзасының сұлулығы мен өзара әрекеттескенде, ол сән өзгерген кезде жоғалып кетпейді.

Жалпы кәсіби емес адамдардың ішінде жаттығуға кең тараған мотивациясының бір түрі - артық салмақты тастау және азу. Қазіргі кезде, осы мақсатпен спортпен жаттығып, Алматы қаласында көптеген спортпен кәсіби айналысып кеткен жаттықтырушылар саны артып келеді. Яғни, кәсіби емес жаттығушылардың кәсіби жаттықтырушыға дейін нәтиже шығаруы, бұл мотивацияның адамды жоғары ынталандыратыны және адамның өзіндегі ішкі мотивацияның ықпал етуі жоғарғы екендігін көрсетеді. Сондай-ақ, спорттағы кәсіби мамандардың мотивация арқылы өте жоғарғы нәтижеге жететіндігі дәлел. Яғни спортта жүйелі түрдегі ынталандыру мен мақсатты мотивацияның нәтиелі, әрі ықпалы жоғары болады [5].

Жетістік мотивациясы

Бұл жетістікке ұмтылу тенденциясы, сәтсіздікке қарсы тұру және алға қойған мақсатқа жету сынағы (Cill, 1986). Жетістікке жету мотивациясы жеке фактор болып саналады. Спорттық психологияда жеке тұлғаның тән қасиеттерінің моделінен біртіндеп жетістік мақсаттарын, сондай-ақ олардың жағдайға әсері және оларға жағдайлық факторлардың әсерін баса көрсететін аралас модельге ауысу қарастырылды [6].

Батыс психологиясында адамдарды іс-әрекетке итермелейтін мотивацияның үш теориясы бар.

- жетістікке жету қажеттілігі теориясы;

- атрибуция теориясы;
- мақсатқа жету теориясы [7].

Atkinson, McClelland пікірінше теорияға жету қажеттілігі – бұл мінез-құлықтың сыни индикаторлары ретінде жеке тұлғаны да, ситуациялық факторларды да ескеретін біріктірілген модель. Бұл теорияның бес компоненті бар:

- жеке факторлар немесе мотивтер;
- жағдайлық факторлар;
- туындаған үрдістер;
- эмоционалды реакциялар;
- мінез-құлық жетістікке жету тәртібі [8].

Қортынды.

Жетістік теориясының қажеттілігі шеңберінде келесі тұжырымдар жасалады. 1. Жетістікке жету қажеттілігі туралы теорияға сәйкес, кез-келгеніміз үшін жетістікке жетудің екі негізгі мотиві бар: жетістікке жету және сәтсіздікке жол бермеу.

Жетістікке жету мотиві өз жетістігін сезіну немесе жетістігіне қанағаттану сезімі ретінде, ал сәтсіздікке жол бермеу мотиві - сәтсіздікке байланысты жағымсыз эмоцияны сезіну қабілеті ретінде анықталады. Мінез осы мотивтердің тепе-теңдігімен анықталады. Үлкен жетістікке қол жеткізетін адамдарға сәттілікке жетудің жоғары мотивациясы және сәтсіздікке жол бермеу үшін аз мотивация тән. Ал үлкен жетістікке жете алмайтын адамдарға жетістікке жетуге деген мотивтің төмендігі және сәтсіздікті болдырмаудың жоғарылығы тән.

2. Үлкен жетістікке қол жеткізген адамдар бәсекеге қабілетті міндеттерге бейім, аралық тәуекелді қалайды және бағалау кезінде жақсы жұмыс істейді. Үлкен жетістікке жете алмайтын адамдар бәсекелестік жағдайлардан, аралық тәуекелден аулақ болып, бағалау кезінде нашарлайды. Жоғарыда сипатталған мәліметтерге сүйене отырып, кез келген спорт түрінде мотивацияның психологиялық аспектілерін дамыта отыра, жұмыс жүргізу арқылы елдегі спорт саласының дамуы жоғары болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Bovykin V. *Novyj menedzhment: upravlenie predpriyatiem na urovne neshnih standartov.* – M.: *Ekonomika*, 2007. – 459 s.
2. Ansoff I. *Strategicheskoe upravlenie.* – M.: *Ekonomika*, 2005. – 414 s.
3. Shevchuk A.V. *O budushchem truda i budushchem bez truda // Obshchestvennye nauki i sovremennost'. 2007. № 3. – С. 44–54.*
4. Anisimov R.I. *Trud v epohu neopredelennosti // Sociologicheskie issledovaniya. 2017. № 11. – S.45-53.*
5. Gasyukova E.N. *Prekarizatsiya: konceptual'nye osnovaniya, faktory i ochenki. Mir i Rossiya// Problemy analiz i gosudarstvenno-upravlencheskoe proektirovanie. 2015. T. 8. № 6 (44). – S. 28–46.*
6. Verhoglazenko V. *Sistema motivatsii personala // Konsul'tant direktora. – 2006. – №4 – S.8-12.*
7. Zaharov N.I. *Motivatsiya i upravlenie.* – M.: *Izd – vo RAGS*, 2005. – 214 s.
8. Kaverin S.B. *Motivatsiya truda.* – M.: *Izdatel'stvo «Institut psikhologii RAN»*, 2006. – 224 s.